

Next Generation **What We Know** (Šta mladi misle o)

Mis/dezinformacijama na Zapadnom Balkanu

April 2026

 **BRITISH
COUNCIL**

Završni
izvještaj

Napomena

Stavovi izneseni u ovom izvještaju su stavovi autora i saradnika i ne odražavaju nužno stavove British Councila. Sve eventualne greške i propusti ostaju naša odgovornost.

Izvještaj odražava nalaze dostupne u vrijeme prikupljanja i analize podataka. Kako se online informacijska okruženja brzo razvijaju, nalaze treba posmatrati kao indikativne za stvarna iskustva i obrasce uočene tokom perioda istraživanja, a ne kao potpun pregled svih narativa ili sadržaja.

Ovaj dokument je prijevod originalnog izvještaja pripremljenog na engleskom jeziku. Iako je uloženi trud da se osigura tačnost, u slučaju bilo kakvih razlika, nejasnoća ili nedosljednosti između ovog prijevoda i originalne engleske verzije, originalni engleski tekst ima prednost.

Izrazi zahvalnosti

Ova studija je omogućena zahvaljujući odvojenom vremenu, uvidu i otvorenosti mladih ljudi koji su učestvovali u diskusijama u fokus grupama i dnevnicima na društvenim mrežama, kao i stručnjacima koji su doprinijeli kroz intervju s ključnim sagovornicima. Istraživački tim bi također želio se zahvaliti Savjetodavnoj grupi mladih (YAG) na njihovom smjernicama, povratnim informacijama i doprinosu interpretaciji i preporukama.

Zahvalnost se upućuje i institucionalnim i akterima civilnog društva širom ZB6 koji su podržali angažman, kontekstualno razumijevanje i diskusije o validaciji. Tim je zahvalan British Councilu na strateškom nadzoru i kancelarijama BIRN-a u pomenutim zemljama na njihovoj koordinaciji i logističkoj podršci. **Upućujemo iskrenu zahvalnost svima koji su bili uključeni u ovaj projekat od samog njegovog početka.**

British Council

Izzah Meyer, menadžerica globalnog portfolija Next Generation
James Perkins, rukovodilac za izvrsnost u istraživanju, Ujedinjeno Kraljevstvo
Jeremy Lang, regionalni nosilac programa za neformalno obrazovanje
Bojana Čolović, vodeći regionalni programski menadžer za Zapadni Balkan

BIRN

Aida Ajanović, glavna istraživačica
Kristina Voko, nacionalna istraživačica, Albanija
Mirza Haličević, nacionalni istraživač, Bosna i Hercegovina
Albulena Sadiku, nacionalna istraživačica, Kosovo
Vuk Maraš, nacionalni istraživač, Crna Gora
Tamara Čausidis, nacionalna istraživačica, Sjeverna Makedonija
Tijana Uzelac, nacionalna istraživačica, Srbija
BIRN HUB tim

Savjetodavna grupa mladih

Greta Topjana, Albanija
Valbona Halitaj, Albanija
Geri Emiri, Albanija
Ena Čaušević, Bosna i Hercegovina
Atdhe Lila, Kosovo
Bujar Hoxha, Kosovo
Emili Radonjić, Crna Gora
Martina Todorovska, Sjeverna Makedonija
Muhamed Smakić, Srbija
Tamara Arsić, Srbija
Branimir Đurović, Srbija
Marina Zec, Srbija

Sadržaj

- 6. **Skraćenice i ključni pojmovi**
- 6. **Skraćenice**
- 7. **Ključni pojmovi**

- 8. **Sažetak**
- 8. Svrha i pristup
- 8. Ključni nalazi
- 9. Implikacije i tačke djelovanja

- 10. **1 Uvod**
- 12. 1.1 Pozadina i obrazloženje
- 13. 1.2 Ciljevi studije i pitanja istraživanja
- 14. 1.3 Pokrivenost zemalja i publika
- 15. 1.4 Kako čitati ovaj izvještaj

- 16. **2 Regionalni i lokalni kontekst**
- 18. 2.1 Regionalni pregled informacijskog okruženja mladih u ZB6
- 19. 2.2 Pregledi po zemljama

- 22. **3 Konceptualni okvir**
- 24. 3.1 Ključni koncepti i definicije
- 25. 3.2 Kako razmišljamo o „informacijskom okruženju“
- 26. 3.3 Povjerenje, pokazatelji kredibiliteta i donošenje odluka
- 27. 3.4 Šta novo donosi ova studija (u odnosu na postojeće dokaze)

- 28. **4 Metodologija**
- 30. 4.1 Dizajn istraživanja i pristup
- 30. 4.2 Pokrivenost zemalja
- 30. 4.3 Izvori podataka i metode prikupljanja
- 32. 4.4 Uzorkovanje i angažovanje
- 32. 4.5 Etika, zaštita i upravljanje podacima
- 33. 4.6 Pristup analizi i triangulacija
- 34. 4.7 Participativna validacija i zajedničko kreiranje
- 35. 4.8 Ograničenja

- 36. **5 Informacijska okruženja mladih u Zapadnom Balkanu**
- 38. 5.1 Platforme i pristup
- 39. 5.2 Formati i putevi sadržaja
- 39. 5.3 Dinamika vršnjaka, kreatora i zajednice
- 40. 5.4 Okruženje povjerenja
- 40. 5.5 Rizični trenuci i teme visokog intenziteta

- 42. **6 Nalazi: Sedam glavnih tema**
- 44. 6.1 Tema 1: Povjerenje se prenosi kroz ljude (društveni dokaz kao podrazumijevana prečica za kredibilitet)
- 48. 6.2 Tema 2: Provjeravanje je zahtjevno, pa se često prepušta drugima (otpor prema verifikaciji)
- 53. 6.3 Tema 3: Platforme oblikuju ono što postaje „normalno“ (algoritamska amplifikacija, influenseri, komentari)
- 58. 6.4 Tema 4: Dijeljenje ne znači uvijek vjerovanje (humor i pripadnost nasuprot riziku od amplifikacije)
- 63. 6.5 Tema 5: Previše informacija postaje emocionalno opterećujuće (preopterećenost informacijama, isključivanje)
- 68. 6.6 Tema 6: Rješavanje sistemskih problema (praznine u politikama, provođenju, medijskim standardima i odgovornosti platformi)
- 73. 6.7 Tema 7: Medijska pismenost kao infrastruktura (međugeneracijska kompetencija)

- 78. 7 Nalazi: Dvije sporedne teme**
- 80. 7.1 Sporedna tema 1: Nema čistih činjenica – samo narativi iz kojih se može birati
- 84. 7.2 Sporedna tema 2: Autentičnost AI (pojavljujuća konfuzija i pokazatelji)

- 88. 8 Sinteza među zemljama**
- 90. 8.1 Kako čitati komparativnu matricu
- 92. 8.2 Zajednički obrasci u ZB6
- 93. 8.3 Specifičnosti zemalja (kako se naglasak razlikuje u zavisnosti od konteksta)
- 95. 8.4 Kontradikcije među metodama (i šta mogu značiti)
- 95. 8.5 Pretpazljivost pri interpretaciji

- 96. 9 Implikacije**
- 99. 9.1 Implikacije na donošenje odluka mladih
- 100. 9.2 Implikacije na obrazovne sisteme
- 101. 9.3 Implikacije na medije i novinarstvo
- 102. 9.4 Implikacije na platforme i digitalni ekosistem
- 103. 9.5 Implikacije na civilno društvo i omladinske organizacije

- 104. 10 Preporuke**
- 106. 10.1 Deset prioriternih preporuka
- 109. 10.2 Preporuke po grupama aktera
- 110. 10.3 Razmatranja implementacije (redoslijed i izvodljivost)
- 110. 10.4 Bilješke o monitoringu i učenju (šta pratiti)

- 112. 11 Zaključci**
- 114. Sažetak najvažnijih nalaza
- 115. Zaključna sinteza i budući pravci

- 116. Reference**
- 121. Zasluge i priznanja**
- 121. Napomena**

Skraćenice i ključni pojmovi

Skraćenice

AI – Vještačka intelegencija.
ALB – Albanija.
AMI – Albanski medijski institut.
ARTICLE 19 – ARTICLE 19 (organizacija za slobodu izražavanja).
ASCAP – Agencija za osiguranje kvaliteta preduniverzitetskog obrazovanja (Albanija).
ATLAS.ti – Softver za analizu kvalitativnih podataka koji se koristi za kodiranje (ATLAS.ti codebook v2).
AVMU – Agencija za audio i audiovizuelne medijske usluge (Sjeverna Makedonija).
BFMI – Balkanska inicijativa za slobodne medije (Balkan Free Media Initiative).
BIH – Bosna i Hercegovina.
BIRN – Balkanska istraživačka mreža.
CAWI – Računarski podržano web-anketiranje (metoda online istraživanja, navedena u izvorima).
CG – Crna Gora.
KPR – Kontinuirani profesionalni razvoj (nastavnici).
EMI – Izvor osnova i politika medijske i informacijske pismenosti, naveden u pregledu po državama (Albanija).
FES – Friedrich-Ebert-Stiftung.
DFG – Diskusija u fokus grupama.
IKS – Institut za komunikacijske studije (Sjeverna Makedonija).
IMA – Institut za medije i analitiku (naveden u listi izvora Sjeverne Makedonije).
IREX – IREX (međunarodna razvojna organizacija; navedeni programi „Vibrant Information Barometer“ i „YouThink“).
KEC – Kosovski obrazovni centar.
ISKS – Intervju s ključnim sagovornicima.
KOS – Kosovo.
OPDM – Osnovno praćenje društvenih mreža.
MASTI – Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija (Kosovo).
MFRR – Media Freedom Rapid Response (Brzi odgovor za medijske slobode).
MIP – Medijska i informacijska pismenost.
MIM – Makedonski institute za medije.
MKD – Sjeverna Makedonija (kod zemlje u komparativnim sekcijama izvještaja).
CG – Crna Gora (kod zemlje u komparativnim sekcijama izvještaja).
SM – Sjeverna Makedonija (skraćenica korištena u nekim citatima/oznakama).
OBCT – Opservatorij za Balkan i Kavkaz Transeuropa (Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa).
OSCE – Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi.
REG – Regionalno (korišteno u oznakama citata, npr. 'REG_DFG_01').
RESIS – Institut RESIS (naveden u listi izvora Sjeverne Makedonije).
SEENPM – Mreža za profesionalizaciju medija jugoistočne Evrope.
DDM – Dnevnicu društvenih mreža.
SRB – Srbija.
UNDP – Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
UNESCO – Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu.
UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za djecu.
VIBE – Vibrant Information Barometer (IREX).
ZB6 – Šest zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija).
YAG – Savjetodavna grupa mladih.

Ključni pojmovi

„**Signali kredibiliteta**“ – praktični pokazatelji koji se koriste za brzu procjenu kredibiliteta (npr. identitet izvora, „službenost“, stil prezentacije, angažman, komentari).

„**Dezinformacija**“ – netačna informacija koja se dijeli s namjerom da obmane i zavara.

„**Izloženost** → **procjena** → **povjerenje** → **dijeljenje**“ – niz ponašanja za strukturiranje analize načina na koji se sadržaj doživljava i na njega reaguje.

Trenutci „veće važnosti“ / „visoko intenzivni“ trenitci – periodi (npr. izbori, krize, polarizirajuća društvena pitanja) kada izloženost naglo raste, a emocionalni pritisak se povećava.

„**Informacijska okruženja**“ – kombinacija uslova koji oblikuju ono s čime se mladi ljudi susreću i kako to interpretiraju (javni mediji, platforme, poluprivatni prostori, odnosi, institucionalna komunikacija).

„**Osnovno praćenje društvenih mreža (OPDM)**“ – kontekstualna metoda koja bilježi javne i pretražive sadržaje; ne reprodukuje personalizirane feedove niti pouzdano promatra privatne ili poluprivatne prostore.

„**Malinformacija**“ – informacija koja namjerno dovodi u zabludu iskrivljavanjem značenja istinite informacije.

„**Misinformacija**“ – provjerljivo lažna informacija koja se dijeli bez namjere obmanjivanja.

„**Formati prilagođeni platformi**“ – sadržaj dizajniran prema logici platformi (kratka videa, mimovi, karuseli, lanci ponovnog objavljivanja) koji se brzo širi i pri čemu se često gubi kontekst.

„**Povjerenje preko posrednika**“ / „**društveni dokaz**“ – prečice povjerenja zasnovane na tome ko je nešto podijelio, na poznatosti, percipiranoj „službenosti“ i signalima odobravanja, umjesto na direktnoj provjeri.

„**Triangulacija**“ – integriranje dokaza iz DFG, ISKS, DDM, i (tamo gdje je dostupno) OPDM-a; konvergencija jača povjerenje, divergencija se tretira kao analitički značajna.

„**Povjerenje**“ – vjerovanje da je izvor, platforma ili dio sadržaja pouzdan, vjerodostojan i dijeljen u dobroj vjeri (koristi se kao centralni organizacijski koncept izvještaja).

„**Otpor verifikaciji**“ – troškovi vremena, truda i neizvjesnosti koji dovode do toga da provjera bude selektivna, prepuštena drugima ili izbjegnuta.

Sažetak

Svrha i pristup

Ovu studiju je naručio British Council, a provela Balkanska istraživačka mreža (BIRN). Dio je istraživačkog programa British Councila Next Generation, koji ispituje prioritete, aspiracije i potrebe mladih ljudi širom svijeta. Cilj je pomoći da interesi mladih budu adekvatno zastupljeni u politikama koje utiču na njihove živote i oblikuju njihovu budućnost.

Ova studija istražuje kako mladi ljudi u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji (šest zemalja Zapadnog Balkana – ZB6) pristupaju informacijama, procjenjuju kredibilitet i reaguju na misinformacije/dezinformacije u svakodnevnom okruženju oblikovanom platformama. Fokusira se na „informacijska okruženja“ kao na žive sisteme: kombinaciju platformi, formata, odnosa i institucionalnih uslova koji utiču na ono što postaje vidljivo i kredibilno.

Studija koristi pristup mješovitih metoda koji kombinira diskusije u fokus grupama (DFG) i dnevnik društvenih medija (DDM) s mladima u dobi od 18 do 30 godina, intervju s ključnim sagovornicima (ISKS) i osnovno praćenje društvenih mreža (OPDM) gdje je to dostupno. Dokazi se trianguliraju kroz metode. Konvergencija povećava pouzdanost; divergencija se smatra analitički značajnom i razmatra se kao pokazatelj razlika između javno dostupnih sadržaja i stvarnih iskustva, uključujući sadržaj koji kruži kroz poluprivatne ili privatne prostore.

Ključni nalazi

Širom Zapadni Balkan, mladi ljudi govore o informacijskom okruženju kojeg karakterizira velika količina informacija, fragmentirana pažnja i oslanjanje na praktične „signale vjerodostojnosti“ umjesto na temeljitu provjeru. Povjerenje rijetko je bezuvjetno i često je posredovano preko ljudi i posredničkih signala.

- **Izloženost je pod utjecajem dinamike platformi i društvenih mreža.** Mladi ljudi često nailaze na navode putem preporuka, kreatora, komentara, lanaca ponovnog objavljivanja i grupnih chatova, a ne putem traženja vijesti s namjerom.
- **Procjene vjerodostojnosti zavise od brzih procjena pod pritiskom.** Uobičajeni signali uključuju percipiranu „zvaničnost“, poznati branding, stil prezentacije, metrike angažmana i društvenu podršku („ko je to podijelio“). Ovi signali mogu biti korisni, ali nisu uvijek pouzdani.
- **Procjene vjerodostojnosti zavise od brzih procjena pod pritiskom.** Uobičajeni signali uključuju percipiranu „zvaničnost“, poznati branding, stil prezentacije, metrike angažmana i društvenu podršku („ko je to podijelio“). Ovi signali mogu biti korisni, ali nisu uvijek pouzdani.
- **Povjerenje je neujednačeno i često osporavano.** Povjerenje u institucije varira u zavisnosti od konteksta, ali je skepticizam prema politici i motivima medija uobičajen. U okruženjima sa nižim nivoom povjerenja, interpersonalno povjerenje i signali zajednice postaju uticajni.
- **Rizik se povećava tokom perioda veće važnosti.** Izbori, krize i polarizirajuća društvena pitanja pojačavaju izloženost i emocionalni stres. U tim trenucima, feedovi mogu izgledati „neizbježno“, a reakcije imaju tendenciju da postanu anksiozne, konfliktne, reakcije izbjegavanja ili prekomjernog opreza.

Implikacije i tačke djelovanja

Nalazi ističu potrebu za intervencijama koje su usmjerene i na individualne sposobnosti i na sistemske faktore. Glavne tačke djelovanja uključuju:

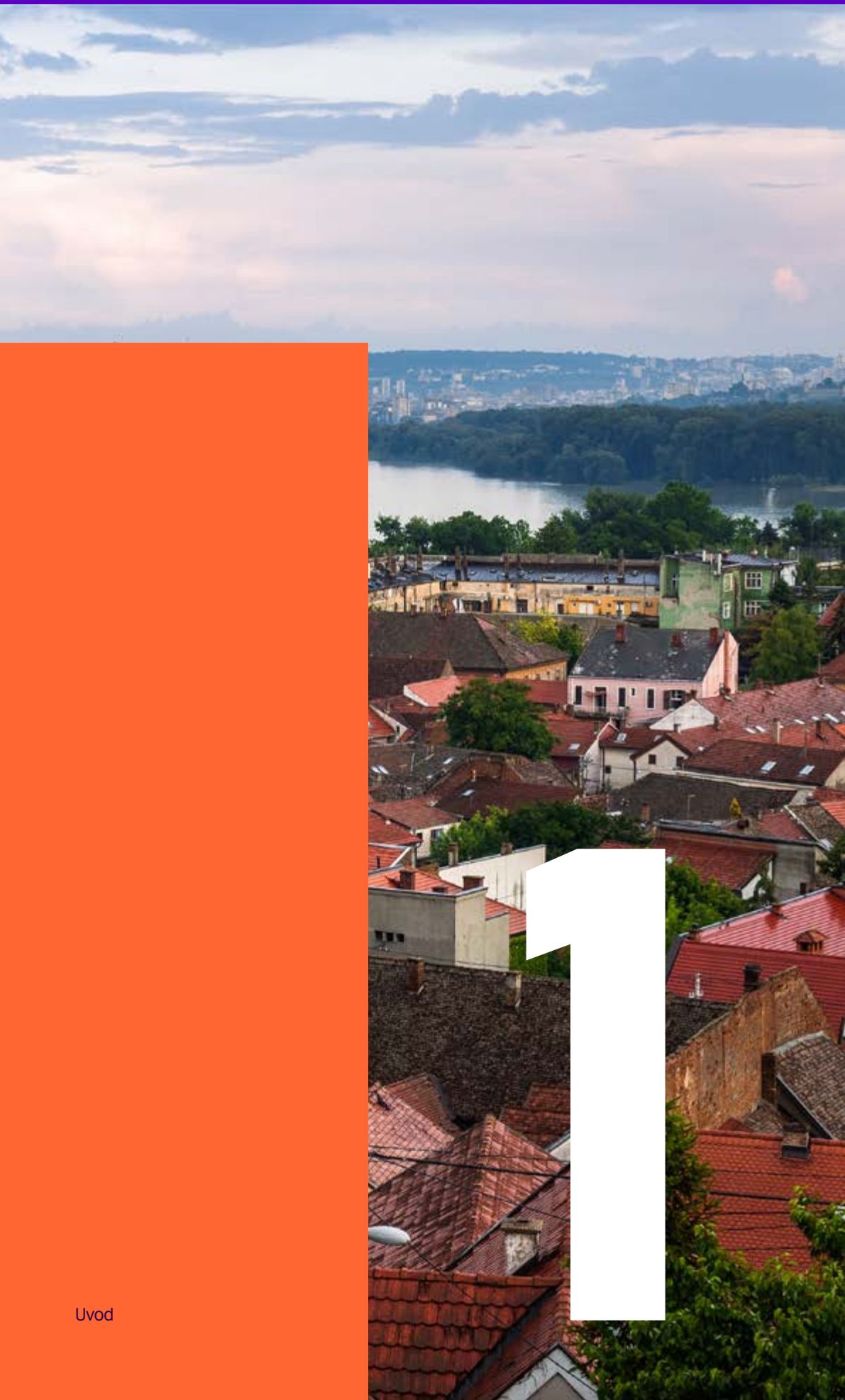
- Unapređenje medijske i informacijske pismenosti (MIP) kao praktičnog, međupredmetnog skupa vještina, uz podršku kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika.
- Kreiranje sadržaja i resursa fokusiranih na mlade koji su specifični za platforme, koncizni i distribuirani putem pouzdanih posrednika, uključujući formate za razmjenu između vršnjaka i zajednički kreirane formate.
- Podržavanje kvalitetnih medija i provjerivača činjenica kako bi se poboljšao angažman mladih putem objašnjavanja i partnerstava s pouzdanim kreatorima, uz očuvanje uredničke nezavisnosti.
- Unapređenje institucionalne komunikacije osiguravanjem dosljednosti, transparentnosti i odzivnosti, posebno tokom trenutaka povećanog pritiska.
- Unapređenje mjera odgovornosti platformi (označavanje, transparentnost, kontrola oglašavanja i smanjenje podsticaja za amplifikaciju), u skladu s pristupima zasnovanim na pravima.

Uvod

Mladi ljudi u šest zemalja Zapadnog Balkana djeluju u brzo promjenjivim, visoko personaliziranim informacijskim okruženjima koja su podjednako oblikovana i društvenim odnosima i medijima. Sadržaj do mladih ljudi dolazi putem kombinacije javnih platformi i poluprivatnih ili privatnih kanala, uključujući grupne chatove i prosljeđene objave. U okviru ovih prostora, tvrdnje se često pojavljuju u kratkim, djeljivim formatima (videozapisi, memovi, snimci ekrana), a procjene kredibiliteta se često donose pod vremenskim pritiskom s ograničenim kontekstom.

Ova dinamika je važna jer utiče na to kako mladi ljudi formiraju mišljenja, donose odluke i učestvuju u građanskom aktivizmu. Ona također utiče i na izloženost misinformacijama/dezinformacijama i štetnom ili manipulativnom sadržaju, posebno tokom perioda veće važnosti kao što su izbori, krize ili polarizujuća društvena pitanja. Istovremeno, mladi ljudi nisu pasivni primaoci. Oni aktivno interpretiraju, ignoriraju, osporavaju ili dijele sadržaje, oslanjajući se na kombinacije ličnog iskustva, vršnjačkih mreža i signala o povjerenju.

Ovaj izvještaj dijeli uvide studije mješovitih metoda o informacijskom okruženju mladih i (mis/dez) informacijama širom ZB6. Ispituje svakodnevne prakse, percepcije i pritiske koji oblikuju način na koji se oni susreću s informacijama i kako, na osnovu njih, djeluju. U skladu sa sveobuhvatnim ciljevima istraživačkog programa Next Generation, izvještaj ističe implikacije i preporuke za kreiranje politika i programskih aktivnosti.

1.1 Pozadina i obrazloženje

Javna debata o misinformacijama/dezinformacijama često pretpostavlja da se neistine ispravljaju individualnom provjerom činjenica ili da će „bolje informacije“ automatski privući pažnju. Nalazi ove studije širom ukazuju na složeniju stvarnost. Mladi ljudi govore o okruženju koje karakterizira velika količina informacija, fragmentirana pažnja i povjerenje koje se mjenja. U praksi, provjera se doživljava kao napor: zahtijeva vrijeme, motivaciju i pristup pouzdanim izvorima, a nije uvijek izvodljiva u uslovima brzih promjena feedova.

Paralelno s tim, dizajn platforme i strukture monetizacije utiču na ono što postaje vidljivo. Sistemi preporuka mogu intenzivirati emocionalno nabijen sadržaj, dok oglašavanje i ekosistemi kreatora mogu zamagliti granice između informacija, uvjeravanja i zabave. Odjeljci za komentare i grupna dinamika mogu dodatno oblikovati interpretaciju, ponekad pojašnjavajući tvrdnje, ali često i intenzivirajući sukob, polarizaciju ili cinizam.

Svrha ove studije je da se ide dalje od uskog fokusa na „lažni sadržaj“ i da se istraži šire informacijsko okruženje u kojem mladi ljudi žive: kako dolazi do izloženosti, koji pokazatelji utiču na procjene kredibiliteta, kako se povjerenje gradi ili gubi i koji trenuci ili teme povećavaju rizik. Ovaj pristup podržava realnije i efikasnije odgovore koji priznaju i individualna i strukturna ograničenja.

1.2 Ciljevi studije i pitanja istraživanja

Ciljevi studije

Studija ima za cilj da:

- Opiše informacijsko okruženje mladih ljudi u ZB6, uključujući platforme, puteve pristupa i društvene interakcije.
- Razumje kako mladi ljudi procjenjuju kredibilitet, uključujući pokazatelje i prečice koje koriste u stvarnim situacijama.
- Istraži kako se šire misinformacije/dezinformacije i štetni narativi, posebno tokom trenutaka veće važnosti.
- Utvrdi kako izloženost i preopterećenje utiču na dobrobit, učešće i svakodnevno donošenje odluka.
- Generira primjenjive implikacije i tačke djelovanja u oblasti kreiranja politika, obrazovanja, medija i programskih aktivnosti.

Pitanja istraživanja

Studija se vodila sljedećim pitanjima:

- Kako mladi ljudi u ZB6 pristupaju informacijama i koje platforme i kanali oblikuju svakodnevnu izloženost?
- Koji formati i na koje načine tvrdnje najčešće privlače pažnju mladih (na primjer, preporuke, kreatori, komentari, prosljeđivanje, oglašavanje)?
- Koji se pokazatelji koriste za procjenu kredibiliteta i kako pritisak vremena, emocije i povjerenje u institucije utiču na ove procjene?
- Kako mladi prepoznaju, verifikuju i reaguju na misinformacije i dezinformacije, i kako ta iskustva utiču na povjerenje u izvore informacija?
- Kako društveni odnosi (vršnjaci, porodica, zajednice, kreatori) oblikuju ono u šta se vjeruje, dijeli, osporava ili ignoriše?
- Koje teme i periodi se doživljavaju kao „visokorizični“ ili sa visokim intenzitetom i zašto?
- Kakve implikacije slijede za jačanje medijske i informacijske pismenosti, institucionalne komunikacije, odgovornosti platforme i intervencija usmjerenih na mlade?

1.3 Pokrivenost zemalja i publika

Pokrivenost zemalja

Studija obuhvata šest zemalja Zapadnog Balkana:

1. Albaniju
2. Bosnu i Hercegovinu
3. Kosovo
4. Crnu Goru
5. Sjevernu Makedoniju
6. Srbiju

Nalazi su predstavljeni na dva nivoa:

- Sinteza na nivou svih ZB6 koja ističe zajedničku dinamiku i međusektorske teme.
- Pregledi zemalja koji uokviruju nalaze u nacionalni kontekst i ističu karakteristične obrasce.

Ciljana publika

Izveštaj je namijenjen:

- Kreatorima politika i javnim institucijama uključenim u obrazovanje, mlade, medije i digitalnu politiku.
- Edukatorima, kreatorima nastavnih planova i programa i pružateljima stručnog usavršavanja i edukacije nastavnika.
- Organizacijama civilnog društva i omladinskim organizacijama koje razvijaju inicijative za medijsku i informacijsku pismenost ili digitalnu otpornost.
- Medijima, provjerivačima činjenica i profesionalnim udruženjima koja imaju za cilj povećanje angažmana i povjerenja mladih.
- Platformama, regulatornim tijelima i zainteresiranim stranama usmjerenim na online sigurnost, transparentnost i odgovornost.
- Donatorima i međunarodnim organizacijama koje podržavaju mlade, građansko učešće i integritet informacija u regionu.

1.4 Kako čitati ovaj izvještaj

Izvještaj je organiziran tako da olakša brzu navigaciju i detaljnu analizu.

- **Poglavlja 2–4** obuhvataju kontekst, koncepte i pristup istraživanju. To uključuje ključne definicije i logiku za tumačenje informacijskih okruženja, pokazatelje kredibiliteta i donošenje odluka u stvarnim uslovima.
- **Poglavlje 5** istražuje informacijska okruženja mladih na jednostavan način (platforme, formati, društvena dinamika, pejzaž povjerenja i rizični trenutci).
- **Poglavlja 6–8** predstavljaju ključne tematske nalaze. Svaka tema je potkrijepljena dokazima iz različitih metoda i naglašava mehanizme, tenzije i implikacije.

Aneksi nude dodatnu transparentnost i prateći materijal (na primjer, mapiranje tema u odnosu na kod i prikaze triangulacije, gdje je to primjenjivo). Aneksi su dostupni na zahtjev na researchglobal@britishcouncil.org.

Dokazi se trianguliraju kroz metode. Konvergencija kroz metode smatra se jačom podrškom, dok se divergencija smatra analitički značajnom i razmatra se kao pokazatelj razlika između javne vidljivosti i životnog iskustva (na primjer, između onoga što je vidljivo u javnom sadržaju i onoga što cirkuliše u poluprivatnim prostorima).

Za čitatelje koji traže praktične zaključke, odjeljak o implikacijama i tačkama djelovanja može se čitati kao samostalni sažetak područja djelovanja, koji se zatim može povezati s potkrepljujućim dokazima u tematskim poglavljima.

Napomena o dokazima i interpretaciji

Dokazi prikupljeni pregledom literature koriste se za pružanje konteksta o mladima, medijima i digitalnim uslovima širom ZB6. Tematski nalazi u poglavljima 6–8 zasnovani su na kvalitativnim dokazima i triangulirani su kroz diskusije u fokus grupama, razgovore s ključnim sagovornicima, dnevnik na društvenim mrežama (DDM) i osnovno praćenje društvenih mreža. Kada dokazi variraju među metodama, to se smatra značajnim i razmatra se kao znak razlika između javne vidljivosti i životnog iskustva (uključujući sadržaj koji kruži u poluprivatnim ili privatnim prostorima).

Regionalni i lokalni kontekst

Ovo poglavlje govori o regionalnom i lokalnom kontekstu neophodnom za razumijevanje nalaza, sumira glavne karakteristike informacijskog okruženja mladih u ZB6 i ističe faktore specifične za svaku zemlju koji utiču na izloženost, povjerenje i svakodnevno donošenje odluka. Cilj nije pružiti opsežan pregled politika, već fokusirati se na kontekstualne elemente koji su direktno relevantni za dokaze u poglavljima 6-8, uključujući snalaženje između platformi, pokazatelje kredibiliteta i institucionalnu i medijsku dinamiku koja oblikuje odgovornost. Pregledi zemalja u Odjeljku 2.2 nude kratke profile za svaki kontekst ZB6, s detaljnim osnovnim informacijama dostupnim u Aneksu A.

Dokazi prikupljeni pregledom literature ovdje se koriste kako bi se pružio kontekst; tematski nalazi su izvedeni iz kvalitativnih dokaza i triangulirani kroz DFG, ISKS, dnevnike društvenih mreža i osnovno praćenje društvenih mreža.

2

2.1 Regionalni pregled informacijskog okruženja mladih u ZB6

Širom šest zemalja Zapadnog Balkana, informacijsko okruženje mladih oblikuju tri preklapajuće dinamike: navike informisanja preko platformi, slabi i osporavani medijski sistemi i neravnomjerno pružanje usluga medijske i informacijske pismenosti (MIP). Krajnji efekat je okruženje u kojem mladi često prepoznaju rizike misinformacija, ali se moraju snalaziti kroz njih putem prečica poput podrške od strane vršnjaka, upoznatost, percipirana „zvaničnost“ i ad hoc verifikacija, umjesto da se oslanjaju na stabilne institucionalne stubove.

Regionalna istraživanja i procjene otkrivaju ograničenu formalnu obuku za procjenu kredibiliteta. U početnom pregledu studije, manje od 40% mladih ispitanika u regionu je primilo nekakve formalne instrukcije o procjeni kredibiliteta informacija, što pojačava oslanjanje na heuristiku, a ne na sistematsku verifikaciju (BIRN, 2026).

Istovremeno, strukturne slabosti u medijskim ekosistemima (kao što su politička polarizacija, krhkost tržišta i nedosljedni profesionalni standardi) utiču i na ono što dopire do mladih i na to kako to oni interpretiraju. Ovo je posebno očigledno tokom trenutaka veće važnosti (kao što su političke krize, incidenti u okviru javne sigurnosti i polarizirajuća pitanja identiteta) kada se emocionalno jak sadržaj brzo širi putem feedova i kanala za razmjenu poruka, dok su pouzdani korektivni signali obično sporiji ili manje vidljivi.

Pružanje medijske i informacijske pismenosti ostaje nedosljedno i često oslonjeno na projektnu podršku. Regionalne procjene navedene u početnom radu za ovu studiju sugeriraju da mnoge napore u oblasti medijske i informacijske pismenosti pokreću nevladine i međunarodne organizacije, umjesto da se sistematski integrišu u školske nastavne planove i programe, s odgovornostima raspoređenim po ministarstvima, regulatornim tijelima i školama (BIRN, 2026). Kada nastavni planovi i programi postoje, oni su često međupredmetni ili izborni, što može oslabiti njihovo sprovođenje i ostaviti nastavnike bez kontinuirane podrške u učionici.

Sljedeći prikazi po zemljama koriste podatke prikupljene desk research metodom od strane istraživača za pojedine zemlje, uz podršku dodatnih izvora, kako bi se prikazale glavne karakteristike informativnog okruženja za mlade relevantne za tumačenje nalaza.

2.2 Pregledi po zemljama

Ovi pregledi daju kratak profil informacijskog okruženja mladih ljudi u svakoj zemlji, s fokusom na:

- (i) kako mladi obično pristupaju informacijama,
- (ii) glavne ranjivosti (misinformacije, štetan sadržaj, rizici povjerenja i integriteta), i
- (iii) kontekst politike i prakse (MIP i relevantni odgovori institucija).

Albanija

U Albaniji, društveni mediji su za mlade sve važniji način pristupa informacijama, s nejasnim granicama između „vijesti“, zabave i influencerskih sadržaja. Izvještaj o regionalnim medijskim trendovima navodi da su društveni mediji primarni izvor informacija za mlade, što odražava rastući uticaj društvenih mreža na svakodnevno ponašanje (SEENPM, 2025).

MIP je bila u fokusu brojnih političkih i programskih inicijativa. Nacionalni pregled pozadine opisuje napore za razvoj integriranog MIP nastavnog plana i programa usklađenog s UNESCO-ovim kompetencijama, a planirano je da se prezentuje u odabranim osnovnim i srednjim školama (EMI, 2021). Nedavno je UNESCO izvijestio o proširenju integracije MIL-a obukom nastavnika-edukatora za prenošenje MIP vještina vršnjacima (UNESCO, 2025).

Na šire okruženje platformi također utiču političke debate i javna zabrinutost zbog štete povezane s platformama za kratke videozapise, uključujući rasprave o ograničenjima i sigurnosnim mjerama (Reuters, 2025). Iako se nalazi ovog izvještaja uglavnom oslanjaju na kvalitativne prikaze, ovi kontekstualni faktori su relevantni za razumijevanje kako, i mladi i odrasli, doživljavaju rizik i odgovornost.

Bosna i Hercegovina

Informacijsko okruženje u Bosni i Hercegovini karakterizira snažna tradicionalna uloga televizije, visoka upotreba društvenih medija i značajna izloženost politiziranim i identitetski povezanim narativima. Komparativni izvještaj o društvenim medijima i dinamici informacija otkrio je da, iako televizija ostaje najčešći izvor vijesti, približno 50% ispitanika svakodnevno pristupa vijestima putem društvenih mreža (BFMI, 2022).

U sferi javnih društvenih medija dominira Facebook, pri čemu Facebook čini vrlo veliki udio korisnika društvenih medija i oko polovine korisnika u dobi od 18 do 34 godine (BFMI, 2022). U praksi, putevi informiranja mladih često se lako prebacuju između portala, društvenih platformi i međusobnog dijeljenja, što može ubrzati kredibilno izvještavanje i omogućiti širenje obmanjujućih tvrdnji.

Na osnovu kvalitativnih dokaza ove studije, Bosna i Hercegovina je poznata po svom snažnom fokusu na transparentnost medija i ograničenja institucionalnih kapaciteta, uključujući interes za pokazatelje vlasništva/impresuma kao signale kredibiliteta (BIRN, 2026).

Bosna i Hercegovina napreduje kroz pilot fazu, a ne kroz standardno formalno uvođenje medijske i informacijske pismenosti (MIL) u školama. UNESCO navodi da je pilot testiranje odobreno na nivou kantona i entiteta, a obuka bibliotekara i nastavnika povezana s implementacijom je zastupljena u 30 škola širom Kantona Sarajevo, Hercegovačko-neretvanskog kantona i Republike Srpske, počevši od akademske 2021/2022. godine (UNESCO, 2023; Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, n.d.). Istovremeno, Kanton Sarajevo je uveo namjensku strategiju za razvoj MIL-a unutar obrazovnog sistema, signalizirajući integraciju politika u barem jednom dijelu fragmentirane strukture upravljanja u zemlji (Ministarstvo obrazovanja Kantona Sarajevo, 2022). Ovaj pristup stavlja kapacitet implementacije u središte: obuhvat i dosljednost oslanjaju se na kontinuiranu podršku nastavnika i koordinaciju između više obrazovnih vlasti.

Kosovo

Na Kosovu televizija ostaje ključni izvor informacija za većinsku populaciju, dok su društveni mediji sve važniji alternativni kanal, posebno za mlađu publiku. Profil medijskih trendova navodi da televizija ostaje glavni izvor informacija, a društveni mediji (posebno Facebook i Instagram) dobijaju na popularnosti kao alternativni izvori (SEENPM, 2025).

Što se tiče MIP-a, nedavni pregled stanja na Kosovu ističe da je medijska pismenost obavezna kao tema u nastavnom planu i programu u preduniverzitetskom obrazovanju, s tim da se stepen integracije u učionici u praksi razlikuje (Hibrid.info, 2024).

Crna Gora

Informacijsko okruženje mladih u Crnoj Gori je pretežno digitalno i sve više pod uticajem poluprivatnih komunikacijskih kanala. Nacionalni strateški dokumenti ističu da mladi ljudi prvenstveno prikupljaju informacije putem društvenih mreža i online portala i da očekuju da će taj trend nastaviti (Vlada Crne Gore, 2023). S obzirom da informacije cirkulišu putem aplikacija za razmjenu poruka i zatvorenih grupa, one također mogu izbjeći javnu debatu i novinarsku korekciju, stvarajući paralelne „stvarnosti“ kojima je teško suprotstaviti se konvencionalnim medijskim odgovorima.

Strategija za mlade dodatno naglašava važnost jačanja vještina i zaštitne infrastrukture, uključujući i kroz građansko obrazovanje i medijsku pismenost u školama, što reflektira zabrinutost zbog nepouzdanih i manipulativnih okruženja sadržaja (Vlada Crne Gore, 2023). Ovaj kontekst je značajan pri tumačenju nalaza studije o selektivnoj provjeri, niskom nivou prijavljivanja i očekivanju da odgovornost leži „uzvodno“.

Crna Gora je tokom školske 2023/24. godine uvela medijsku pismenost kao izborni predmet u osnovnom obrazovanju, uz podršku smjernica za nastavnike razvijenih u okviru inicijative UNESCO-a (UNESCO, 2023). Ovo nudi jasnu početnu tačku u formalnom školovanju, ali obim i kontinuitet će zavisiti od dostupnih resursa i kontinuirane podrške nastavnicima, uključujući usklađivanje sa širim prioritetima politike mladih u vezi sa digitalnim i medijskim vještinama (Vlada Crne Gore, 2023).

Povjerenje u medije je posebno ranjiv segment. Nacionalna studija o mladima iz 2024. godine pokazuje da je povjerenje u medije među najnižima, s obzirom na to da samo 15,8 posto ispitanika navodi da u potpunosti ili u značajnoj mjeri vjeruju medijima. (Ostojić, 2024).

Sjeverna Makedonija

U Sjevernoj Makedoniji, informacijsko okruženje mladih karakterizira visok digitalni angažman i rastuća zabrinutost zbog dezinformacija i online rizika. Lista izvora kancelariskog istraživanja sastavljen za ovu studiju ističe nacionalne dokaze o online ponašanju i sigurnosti adolescenata (UNICEF, 2020–2023), prioritete politike mladih uključujući digitalne kompetencije (Agencija za mlade i sport, 2023–2027), te anketni rad o konzumiranju vijesti među mladima i prepoznavanju dezinformacija (IKS, n.d.).

Medijska pismenost je također promovirana kroz programe vezane za obrazovanje. Značajan primjer je program YouThink, koji izvještava o integraciji obrazovanja o medijskoj pismenosti u osnovne i srednje škole i povezanosti s razvojem nastavnika, uključujući i obuku prije službe (IREX, 2022). Institucionalni fokus se također demonstrira radom nacionalnog regulatornog tijela za audiovizuelne medijske usluge, koje procjenjuje medijsku pismenost među učenicima srednjih škola, čime podržava ciljanije razumijevanje njihovih potreba (AVMU, 2024).

Ista kompilacija izvora ukazuje na to da su nacionalni akteri procjenjivali povjerenje u medije, izazove integriteta i rizike od dezinformacija putem namjenskih studija i monitoring izvještaja (npr. IREX, 2024; Metamorphosis, 2024), te da je medijska pismenost među učenicima srednjih škola mjerena od strane regulatornog tijela za audiovizuelne medijske usluge AVMU (AVMU, 2024).

U izvještaju se ističe i da je medijska pismenost uvedena kao izborni školski predmet („jezik, mediji i kultura“), ali da akteri preferiraju snažniji pristup integracijom medijske pismenosti u druge predmete i ranije razrede (IREX, 2024).

Srbija

U Srbiji, kompleksni i polarizirani medijski ekosistem je u interakciji sa široko rasprostranjenom upotrebom platformi i kontinuiranom zabrinutošću zbog manipulacija, kršenja privatnosti i online nanošenje štete. Izvještaj Vibrant Information Barometer za Srbiju za 2024. godinu ističe slučajeve nadzora i uznemiravanja aktivista i studenata demonstiranata, kao i širenje manipulativnih ili lažnih informacija usmjerenih na diskreditaciju javnih ličnosti (IREX, 2024). Također se navodi visok nivo kršenja digitalnih prava i online povreda u 2023. godini, pri čemu su značajan dio toga činile prevare, prijetnje i manipulacije (IREX, 2024).

U istom izvještaju se ističe da je medijska pismenost uvedena kao izborni školski predmet („jezik, mediji i kultura“), ali zainteresovane strane favorizuju snažniji pristup integracijom medijske pismenosti u druge predmete i ranije razrede (IREX, 2024).

Komparativni dokazi ističu dominaciju Facebooka u okviru baze korisnika društvenih medija u Srbiji i značaj društvenih mreža kao izvora vijesti za značajan dio korisnika interneta (BFMI, 2022). U kvalitativnoj sintezi studije, kada je riječ o Srbiji, također se spominju i pozivi za pojašnjenje standarda i uloge regulatornih tijela (BIRN, 2026).

Konceptualni okvir

Ovo poglavlje opisuje koncepte i analitički pristup koji se koriste za razumijevanje načina na koji se mladi ljudi u ZB6 suočavaju sa spornim informacijama, procjenjuju ih i reaguju na njih. Umjesto da se misinformacije jednostavno posmatraju kao „problem sa sadržajem“, one se smatraju prevladavajućim aspektom svakodnevnog informacijskog okruženja mladih: pod uticajem dizajna platforme, društvenih veza, povjerenja u institucije i šireg medijskog i političkog okruženja.

3.1 Ključni koncepti i definicije

Ključni koncepti i definicije:

- **Misinformacija:** Pojam misinformacija se odnosi na provjerljivo lažnu informaciju koja se dijeli bez namjere obmanjivanja.
- **Dezinformacija:** Pojam dezinformacija se odnosi na provjerljivo lažnu informaciju koja se dijele s namjerom obmanjivanja i dovođenja u zabludi.
- **Malinformacija:** U nekim slučajevima, studija također uzima u obzir malinformaciju – informacije koje namjerno obmanjuje iskrivljujući značenje istinitih informacija.

Povjerenje je centralni organizacijski koncept ovog istraživanja: definiše se kao „uvjerenje da je izvor, platforma ili dio sadržaja pouzdan, kredibilan i da se dijeli u dobroj vjeri“.

Povjerenje se može izraziti na tri nivoa:

- **Institucionalno povjerenje**, usmjereno prema medijskim kućama, vladama, platformama ili organizacijama.
- **Međuljudsko povjerenje**, zasnovano na odnosima sa vršnjacima, uticajnim osobama ili članovima porodice, i
- **Situacijsko povjerenje** koje se razlikuje ovisno o temi, platformi ili kontekstu.

Kroz izvještaj, ovi koncepti se tretiraju kao praktični i kontekstualni. Mladi se ne susreću s informacijama u urednim kategorijama; snalaze se između mješovitih signala, nedosljedne odgovornosti i raznolikih poticaja na različitim platformama, medijima i međuljudskim mrežama. Gore navedene definicije nude konzistentnu referentnu tačku za interpretaciju u različitim zemljama i metodama.

3.2 Kako razmišljamo o „informativnom okruženju“

Informativna okruženja se shvataju kao kolektivni uslovi koji oblikuju ono s čime se mladi ljudi susreću, šta postaje istaknuto i kako se u praksi formiraju sudovi o kredibilitetu. To uključuje javne medije, platformske infrastrukture, poluprivatne prostore (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe), međuljudske odnose i institucionalnu komunikaciju.

Da bi strukturirala analizu ovih okruženja, studija usvaja model ponašanja koji konceptualizira digitalno ponašanje kao niz povezanih radnji: izloženost → prosuđivanje → povjerenje → dijeljenje.

Izveštaj definira svaku fazu na sljedeći način:

- **Izloženost:** Kako mladi ljudi dolaze do informacija na internetu, putem informativnih feedova, direktnih poruka, grupnih chatova, influencera ili preporučenog sadržaja.
- **Angažman:** Kakav je angažman mladih ljudi u vezi sa sadržajem - čitaju ga, gledaju, komentiraju, lajkuju ili ignoriraju.
- **Povjerenje (kao faza u modelu):** Kako se procjenjuje kredibilitet nakon što korisnik stupi u interakciju sa sadržajem.
- **Dijeljenje (ili ignoriranje):** Ishod ponašanja: odabir da li podijeliti, diskutirati, provjeriti činjenice ili ignorirati određenu informaciju.

Ovaj model ističe ključnu tačku u kvalitativnoj analizi: procjene kredibiliteta se rijetko donose izolovano. Na njih utiču uslovi izloženosti (šta se pojavljuje i koliko često), ton i društvena dinamika angažmana (uključujući komentare i reakcije vršnjaka), dostupni znakovi povjerenja (ljudi, mediji, platforme), te percipirani ishodi dijeljenja ili osporavanja sadržaja.

3.3 Povjerenje, pokazatelji kredibiliteta i donošenje odlukag

Nadovezujući se na početni okvir, izvještaj istražuje povjerenje kao:

- a) jasno definiran koncept, i
- b) tačka odluke unutar sekvence izloženost-procjena-povjerenje-dijeljenje.

U stvarnim situacijama, mladi ljudi često brzo donose sudove o kredibilitetu, pod pritiskom vremena i preopterećenjem. Stoga zavise od „pokazatelja kredibiliteta“: signala koji im pomažu u odlučivanju da li se nešto čini dovoljno pouzdanim da bi ga prihvatili, djelovali na osnovu toga, ignorirali ga ili preskočili.

Kroz kvalitativnu analizu, ovi pokazatelji se grupišu oko tri praktične referentne tačke:

- **Pokazatelji zasnovani na izvoru:** ko je to podijelio, da li se izvor smatra „zvaničnim“, poznatim ili u skladu sa zajednicom od povjerenja.
- **Pokazatelji zasnovani na sadržaju:** da li se sadržaj „uklapa“ u prethodno razumijevanje, djeluje uvjerljivo ili pokazuje znakove manipulacije.
- **Društveni i platformski pokazatelji:** kakva je interakcija drugih (dijeljenje, komentiranje, uokviravanje influencera) i kako platforme utiču na vidljivost (preporuke, trendovi, plaćena amplifikacija).

Ove procjene zasnovane na pokazateljima nisu samo „dobra“ ili „loša“ pismenost. One su adaptivni odgovori na okruženje u kojem postoji izobilje informacija, gdje verifikacija košta, a institucionalno povjerenje može biti krhko ili osporavano. Kada je institucionalno povjerenje na niskom nivou, međuljudsko povjerenje može postati standardno. U situacijama visoke polarizacije, mladi ljudi često tumače informacije uglavnom kroz percipiranu namjeru (agendu), a ne kroz dokaze. U bučnom i emocionalno nabijenom okruženju platformi, pokazatelji koji privlače pažnju mogu zasjeniti pokazatelje pouzdanosti.

Ova perspektiva također pomaže da se objasne izbjegavanja i neangažiranost. Kada provjera uključuje vrijeme, emocionalni napor ili društveni sukob, „ignoriranje“ može biti racionalna strategija suočavanja, a ne znak apatije. Ovo je posebno uočljivo tokom trenutaka veće važnosti (izbora, kriza, polarizirajućih debata), kada mladi ljudi mogu smatrati informacije previše zahtjevnima i zamornima.

3.4 Šta novo donosi ova studija (u odnosu na postojeće dokaze)

Studija poboljšava razumijevanje povezivanjem utvrđenih koncepata (misinformacije, deinformacije, malinformacije i povjerenje) sa stvarnim donošenjem odluka mladih kroz različite metode i zemlje, koristeći sekvencu ponašanja iz početnog izvještaja kako bi se osigurala dosljedna interpretacija.

Prvo, ona ne obuhvata samo ono što mladi ljudi kažu da bi „trebali“ raditi, već i ono što oni zapravo rade u sekvenci izloženosti-angažmana-povjerenja-dijeljenja, uključujući kompromise koje prave pod preopterećenjem.

Drugo, ona tretira povjerenje kao organizacijski koncept i istražuje kako se povjerenje mijenja na institucionalnim, interpersonalnim i situacijskim nivoima, umjesto da pretpostavlja jedan, stabilan odnos povjerenja.

Treće, ona poboljšava kredibilitet kroz triangulaciju. Kao što se navodi u početnom izvještaju, „Triangulacija će se provoditi na dva nivoa“. Ona razlikuje:

- Konvergenciju, koja pojačava povjerenje kada se slične teme pojavljuju kroz više izvora podataka, i
- Divergenciju, koja je označena za daljnju interpretaciju (što ukazuje na kontekstualne razlike, varijacije podgrupa ili metodološka ograničenja).

Ovo je važno za konačni izvještaj jer se u njemu neusklađenosti među metodama (na primjer, između percipirane izloženosti u dnevnicima i vidljivosti u javnom praćenju društvenih mreža) smatraju analitički značajnim, a ne greškama koje treba ispraviti.

Na kraju, studija inkorporira participativno validiranje u interpretaciju (kao što je to detaljno opisano na drugim mjestima u izvještaju), pomažući da se osigura da nalazi ne budu samo o mladima, već da budu zasnovani i na perspektivama mladih i njihovom stvarnom iskustvu.

Zajedno, ovaj konceptualni okvir podržava glavnu poruku izvještaja:

Jačanje otpornosti mladih nije samo pitanje individualnih vještina. To također zahtijeva pažnju na okruženja koja utiču na vidljivost, normalizaciju i rizike u stvarnom svijetu poput provjeravanja, iznošenja mišljenja ili povlačenja.

Metodologija

4

4.1 Dizajn istraživanja i pristup

Ova studija koristi višemetodski kvalitativni pristup kako bi istražila kako mladi uzrasta 18–30 godina širom Zapadnog Balkana dolaze u kontakt s misinformacijama i dezinformacijama, kako ih tumače i kako na njih reagiraju u svakodnevnim digitalnim okruženjima. Metodologija je namjerno slojevita. Fokus grupe s mladima i intervjui s ključnim akterima istražuju kako oni raspravljaju o povjerenju, kredibilitetu i odgovornosti, dok dnevnicu društvenih mreža bilježe trenutnu izloženost i ponašanje u trenutku u kojem se događa. Osnovno praćenje društvenih mreža nudi kontekstualni uvid u širi informacijski pejzaž okrenut javnosti tokom istog perioda. U istraživački proces je također integriran sloj participativne validacije kako bi se poboljšala interpretacija, osigurala rezonancija s mladima i dokazi preveli u praktične tačke djelovanja.

Metodološka logika prati jednostavan slijed: **izloženost** → **procjena** → **akcija** → **uticaj**, uzimajući u obzir mehanizme koji utiču na svaki korak (kao što su prečice povjerenja, otežana verifikacija, dinamika amplifikacije platformi i emocionalno preopterećenje). Kada različite metode daju različite rezultate, te razlike se smatraju analitički značajnima, a ne greškama.

4.2 Pokrivenost zemalja

Istraživanje obuhvata šest konteksta Zapadnog Balkana: **Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Srbiju**. Timovi u svakoj zemlji koristili su usklađene alate i okvire za izvještavanje kako bi omogućili poređenje među zemljama, uz zadržavanje kontekstualnih detalja. Svi materijali na nivou zemalja su anonimizirani i agregirani za regionalnu analizu.

4.3 Izvori podataka i metode prikupljanja

Diskusija u fokus grupama (DFG)

DFG su korištene za istraživanje zajedničkog jezika, normi i društvene dinamike u vezi s kredibilitetom, povjerenjem, korištenjem platformi i rutinama informiranja. Grupna okruženja pokazala su se posebno korisnim za razumijevanje kako mladi ljudi kolektivno pregovaraju o značenju, kako uticaj vršnjaka oblikuje vjerovanje i dijeljenje, te kako se formiraju i šire normativne tvrdnje (ono što mladi ljudi kažu da bi „trebali“ raditi).

Intervjui s ključnim sagovornicima (ISKS)

ISKS su bili provedeni sa odraslim učesnicima i stručnjacima kako bi se prikupile perspektive na nivou sistema u oblastima kao što su obrazovanje, mediji i novinarstvo, institucije i regulatorna tijela, civilno društvo, provjera činjenica i digitalna prava. ISKS pomažu u pozicioniranju iskustava mladih unutar šire institucionalne i ekosistemske dinamike i omogućavaju triangulaciju između onoga što mladi ljudi prijavljuju i onoga što praktičari opažaju.

Dnevnicu društvenih mreža (DDM)

Dnevnicu društvenih mreža kreirani su kako bi se što preciznije dokumentirala izloženost i reakcije u stvarnom vremenu. Svaki dnevnički zapis transformiran je u „epizodu“ koja detaljno opisuje platformu, vrstu ili temu sadržaja, pažnju i reakciju, procjenu uvjerenja, poduzete radnje (na primjer, ignoriranje, provjeravanje, dijeljenje, diskusija, izvještavanje) i pokazatelje kredibiliteta na koje se autor/autorica dnevnika oslanjao. Dnevnicu omogućavaju analizi da istraži jaz između izraženih normi i stvarnog ponašanja, uključujući i kada i zašto provjeravanje postaje selektivno, te kako humor i osjećaj pripadnosti utiču na dijeljenje.

Napomena o skupu podataka (učesće DDM-a): U svim prikupljenim datotekama epizoda, broj autora dnevnika varira od zemlje do zemlje. Trenutni skupovi podataka epizoda uključuju šezdeset sedam učesnika autra iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Sjeverne Makedonije, Albanije, Kosova i Crne Gore. Obim epizoda također varira od zemlje do zemlje, što odražava nivoe učesća i učestalost unosa u dnevniku, a ne razlike u „važnosti“.

Osnovno praćenje društvenih mreža (OPDM)

OPDM korišteno je kao način triangulacije konteksta, s ciljem identificiranja ključnih javnih narativa i trendova na platformama tokom perioda istraživanja. OPDM ne oponaša personalizirani sadržaj (feed) pojedinca; umjesto toga, nudi strukturiran pogled na ono što je javno vidljivo u pretraživim prostorima i kako specifični narativi i formati cirkuliraju. U ovoj studiji, nalazi iz OPDM-a uključeni su kao kontekstualni indikatori uz DFG, ISKS i dokaze iz dnevnika.

Napomena o pokrivenosti (OPDM): Rezultati OPDM-a su tokom analize bili dostupni za neke zemlje, dok je pokrivenost u drugim zemljama bila djelimična zbog operativnih ograničenja. Kada OPDM nedostaje ili je ograničen, to se eksplicitno tretira kao ograničenje i ne poništava iskustva mladih zabilježena putem fokus grupa i dnevnika.

4.4 Uzorkovanje i angažovanje

Uzorkovanje je osmišljeno kako bi se osigurala uporedivost, a istovremeno obuhvatio širok spektar iskustava mladih prema spolu, geografiji i svakodnevnim digitalnim praksama. Mladi učesnici su angažovani putem nacionalnih timova koristeći svrsishodne metode kako bi se osigurala raznolika mješavina obrazovnih profila i nivoa digitalnog angažmana. Ključni sagovornici su odabrani na osnovu njihove relevantnosti u odnosu na informacisko okruženje, političke i praktične instrumente, te njihove profesionalne bliskosti s problemima s kojima se suočavaju mladi.

Analiza odvaja dvije grupe učesnika s područja čitavog ZB6: **mlade ljude** starosti između 18 i 30 godina (13 diskusija u fokus grupama sa 124 mlada učesnika, plus dnevnicu društvenih mreža sa 67 mladih učesnika; ukupno 160 mladih učesnika u okviru svih metoda za mlade, uključujući 109 žena/djevojaka, 50 muškaraca/momaka i 1 učesnik zabilježenog kao nepoznatog), te odrasle **aktere/stručnjake** (48 intervjua sa ključnim sagovornicima sa 48 učesnika, od kojih 28 žena i 20 muškaraca). Ova struktura olakšava poređenje između životnih iskustava i uvida na nivou sistema.

4.5 Etika, zaštita i upravljanje podacima

Istraživanje je imalo za cilj smanjenje rizika i osiguranje privatnosti učesnika. Učešće je bilo dobrovoljno, uz pristanak zasnovanim na prethodnu informiranost, a svi materijali su bili anonimizirani. Transkripti i zapisi u dnevnicima su bili anonimizirani, sigurno pohranjeni i korišteni isključivo u istraživačke svrhe. Zbog osjetljivosti određenih tema (kao što su politička polarizacija, narativi vezani za identitet i online uznemiravanje), facilitatori i osobe koje su provodile intervjue su koristili jezik osjetljiv na potrebe mladih i izbjegavali nepotrebno izlaganje štetnom sadržaju.

Obrada podataka slijedila je strukturirani tijek rada: **prikupljanje** → **transkripcija i anonimizacija** → **kodiranje i sinteza** → **triangulacija** → **validacija** i razvoj preporuka. Citati korišteni u izvještaju prevedeni su na engleski jezik i uređeni samo radi jasnoće, gdje je to potrebno, uz očuvanje značenja; detalji koji omogućavaju identifikaciju su uklonjeni.

4.6 Pristup analizi i triangulacija

Analiza je kombinovala strukturirano kodiranje sa iterativnom tematskom sintezom. Materijali iz DFG i ISKS bili su kodirani korištenjem ATLAS.ti priručnika za kodiranje (v2), što omogućava konzistentno označavanje pokazatelja kredibiliteta, ponašanja, barijera, emocija i dinamike na nivou sistema. Zapisi u dnevnicima su pretvoreni u epizode i analizirani i kao dokazi o ponašanju i kao narativni prikazi o tome kako se kredibilitet ocjenjuje „u trenutku“. OPDM zapisi su smatrani kontekstualnim pokazateljima integrirani tamo gdje pomažu u tumačenju ili kvalifikaciji samoprijavljene izloženosti.

Teme su razvijane iterativno, prelazeći od kodiranih dokaza do nacрта tematskih tvrdnji, a zatim testirajući granice i napetosti u zemljama i metodama. Konačni okvir obuhvata sedam glavnih tema i dvije sporedne teme ili pokazatelje. Kroz cijeli proces, triangulacija funkcionise kao vodeći princip, a ne kao mehanička kontrolna lista. Kada se metode podudaraju, nalaz se potvrđuje. Kada se metode razlikuju, razlika se prepoznaje kao značajan signal, na primjer, ponavljajući jaz između „provjere kao norme“ i selektivne provjere u dnevnicima, ili između percipirane „neizbježne“ izloženosti i onoga što se može uočiti u javnim tragovima.

Sinteza među zemljama oslanja se na komparativnu matricu koja prati relativnu vidljivost tema u nacionalnim skupovima podataka. Ove proporcije služe kao pokazatelj naglaska unutar kodiranog korpusa, a ne za rangiranje „ozbiljnosti“ ili generiranje rezultata učinka.

4.7 Participativna validacija i zajedničko kreiranje

Uključen je dio participativne validacije kako bi se poboljšala interpretacija, unaprijedio jezik i osiguralo da preporuke ostanu utemeljene na stvarnim iskustvima mladih i da su praktične za praktičare. Ovaj dio nije zamijenio bazu dokaza; umjesto toga, djelovao je kao strukturirani alat za „provjeru smislenosti“ i prevođenje.

Savjetodavna grupa mladih (YAG)

Savjetodavna grupa mladih (YAG, koja broji 12 članova) ponudila je direktnu perspektivu mladih o sintezi u nastajanju tokom tri sastanka (16. decembra 2025.; 15. januara 2026.; 5. februara 2026.).

Na početnom sastanku (16. decembra 2025.) predstavljena je studija i uloga YAG-a, te je istraženo kako bi „uspjeh“ izgledao i koje omladinske grupe treba da dobiju posebnu pažnju. Tokom diskusije članovi su naglasili važnost da se ne zanemare mladi iz ruralnih zajednica, mladi NEET (mladi koji nisu zaposleni, nisu u obrazovanju niti u obuci), manjine, mladi koji nemaju univerzitetsko obrazovanje, mladi u srednjem stručnom obrazovanju i oni koji nisu uključeni u vannastavne ili građanske aktivnosti. Na drugom sastanku (15. januara 2026.) ponovo je razmotrena pilot sinteza (zasnovana na malom uzorku iz dvije zemlje i još uvijek nereprezentativnom) kako bi se testiralo da li rani obrasci „imaju smisla“, prije nego što se pređe na potpunu analizu.

Tokom trećeg sastanka YAG-a (5. februara 2026.), članovi su unakrsno provjerili nacrt sedam glavnih i dvije sporedne teme, identificirali šta „zvuči istinito“, istakli šta se činilo da nedostaje ili je prenaplašeno, te pomogli u razjašnjavanju ključnih napetosti, posebno između onoga što mladi ljudi kažu da rade i onoga što dnevnici pokazuju u praksi. Sesija je također poslužila kao rana provjera realnosti preporuka, fokusirajući se na njihovu korisnost i izvodljivost.

Sesije „Stani i razmisli (Stop and Think)“

Studija je također uključivala aktivnosti „Stani i razmisli“ kao strukturirane trenutke refleksije kako bi se testirao rani okvir, jezik osjetljiv na mlade i praktična relevantnost novonastalih uvida. Ove sesije su poslužile kao mehanizam brzih povratnih informacija, omogućavajući istraživačkom timu da usavrši način komunikacije tema i koja svakodnevna ponašanja i ograničenja treba istaknuti. Ukupno smo proveli jednu grupnu sesiju „Stani i razmisli“, uz nekoliko individualnih „Stani i razmisli“ provjera (uključujući iterativne konsultacije s ključnim sagovornicima) kako bismo testirali novonastale uvide i preporuke.

Regionalna klinika (radionica) za zajedničko kreiranje politika

Regionalna klinika (radionica) za zajedničko kreiranje politika korištena je za procjenu implikacija i identifikaciju izvodljivih tačaka djelovanja. Klinika (radionica) je organizovana 10. februara 2026. godine i okupila je 13 učesnika. Cilj je bio da se dokazi prevedu u praktične preporuke sa jasnijim vlasništvom među grupama učesnika (obrazovanje, mediji, platforme, institucije i civilno društvo). Također je pomogla u poboljšanju ravnoteže između podrške mladima i mjera odgovornosti na višim nivoima.

Integracija u analizu bila je promišljena: ulazni podaci iz validacije korišteni su za preciziranje granica tema, poboljšanje opisa mehanizama i napetosti, te poboljšanje okvira izvodljivosti. Validacija nije uvela nove tvrdnje bez potkrepljujućih dokaza u osnovnom skupu podataka.

4.8 Ograničenja

Prilikom tumačenja nalaza treba uzeti u obzir nekoliko ograničenja.

Prvo, postoje varijacije u potpunosti i konzistentnosti zapisa u dnevnicima društvenih medija (DDM) među učesnicima i zemljama, što utiče na to koliko pouzdano možemo upoređivati obrasce ili donositi zaključke o učestalosti. Učešće u dnevnicima i učestalost epizoda variraju u zavisnosti od konteksta, i to treba smatrati ograničenjem dokaza o ponašanju, a ne suštinskom razlikom u iskustvu mladih.

Drugo, važan je efekat tajminga. Prikupljanje podataka se odvijalo paralelno s različitim događajima u zemlji i regiji, trendove na platformama i cikluse vijesti, što je moglo uticati na ono što su učesnici doživljavali, na šta su obraćali pažnju ili odlučili da zabilježe.

Treće, razlike u pristupu platformama i načinima korištenja oblikuju izloženost. To da li su učesnici imali naloge, koliko su aktivno koristili određene platforme i koji su im algoritmi sadržaja predstavljeni znači da izloženost nije ujednačena; slično tome, osnovno praćenje društvenih mreža detektuje javne, pretražive tragove i ne može pouzdano posmatrati privatne ili poluprivatne prostore (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe) gdje kruže određeni narativi. Kao rezultat toga, percipirana „neizbježna“ izloženost možda nije uvijek vidljiva kroz javno praćenje.

Četvrto, odabir učesnika bio je ciljan, usklađen s praktičnim kriterijima podobnosti i konzistentan s pristupom na terenu. To znači da uzorak može naginjati prema mladim ljudima koji su relativno aktivni u građanskom ili društvenom životu i, u nekim slučajevima, već povezani s aktivnostima ili mrežama BIRN-a ili British Council-a. Profil također ima tendenciju uključivanja učesnika s višim nivoima formalnog obrazovanja (često barem sa diplomskim studijem). Ovo ne poništava nalaze, ali može nedovoljno predstavljati iskustva manje povezanih ili manje formalno obrazovanih mladih ljudi, i to treba imati na umu prilikom tumačenja prevalencije ili generalizacije određenih obrazaca.

Na kraju, kao i kod svih istraživanja o spornim temama, postoji rizik od pristrasnosti na osnovu društvene poželjnosti u grupnim diskusijama i intervjuima. Dizajn djelimično smanjuje ovaj rizik triangulacijom s dnevnicima i kontekstualnim praćenjem, ali ga ne može u potpunosti eliminirati.

Ovi faktori ne umanjuju validnost nalaza, ali zahtijevaju oprezno tumačenje – posebno kada se pravi razlika između onoga što se čini uobičajenim i onoga što može biti pod uticajem neravnomjernog učešća, tajminga ili dinamike specifične za platformu.

Informacijska okruženja mladih u Zapadnom Balkanu

Informacijska okruženja mladih u Zapadnom Balkanu oblikovana su kombinacijom dizajna platforme, društvenih veza i protoka velike količine sadržaja. Mladi ljudi opisuju brzo kretanje kroz više prostora (javne platforme, poluprivatne grupe i privatne poruke), s feedovima koji su sve više personalizirani i „stalno uključeni“. U ovim okruženjima, izloženost je rijetko namjerna: ono što postaje vidljivo uveliko je pod utjecajem sistema preporuka, plaćenog sadržaja i znakova angažmana poput komentara i dijeljenja.

Ovo poglavlje pruža deskriptivni pregled svakodnevnih uslova u kojima se susrećemo s (mis/dez) informacijama. Oslanja se na kancelarijsku analizu kako bi se postavio kontekst, dok su tematski nalazi u poglavljima 6–8 utemeljeni na kvalitativnim dokazima i triangulirani kroz DFG, ISKS, DDM i OPDM.

5

5.1 Platforme i pristup

Mladi ljudi obično koriste više platformi umjesto da se oslanjaju samo na jednu. Na njihove obrasce korištenja utiču praktičnost, navike i percipirana relevantnost, pri čemu različite platforme ispunjavaju različite uloge (na primjer, kratka zabava, ažuriranja vijesti, diskusije u zajednici ili privatna koordinacija). Na pristup također utiču ograničenja uređaja i podataka, što može uticati na njihovu ovisnost o formatima koji su prvenstveno namijenjeni mobilnim uređajima i imaju niski nivo otpornosti.

Ključna karakteristika pristupa je mješavina javnih i privatnih prostora. Pored mainstream platformi, privatni ili poluprivatni kanali (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe, prosljeđene objave) široko se koriste za društveno povezivanje i brzo dijeljenje. Ovim prostorima se može više vjerovati i brže funkcioniraju, ali su manje transparentni i manje ih je moguće pratiti, što utiče na način na koji se tvrdnje dijele i koliko se lako mogu provjeriti.

Ovi obrasci pristupa pomažu u objašnjavanju zašto se izloženost često opisuje kao „neizbježna“ i zašto se vidljivost može razlikovati između onoga što pojedinci vide u svojim feedovima i onoga što se može vidjeti u javno dostupnim podacima.

5.2 Formati i putevi sadržaja

Sadržaj se često nalazi u kompresiranim, lako djeljivim formatima: kratki videozapisi, memovi, snimci ekrana, natpisi preko slika i isječci. Ovi formati se brzo šire jer ih je lako konzumirati i dijeliti, ali često odvajaju tvrdnje od njihovog konteksta (izvor, vrijeme, originalni okvir). Kao rezultat toga, interpretacija često ovisi o površinskim znakovima (prezentacija, „zvanični“ stil, broj pratilaca) ili društvenim znakovima (ko je podijelio, kako drugi reaguju).

Putevi do feedova mladih nisu ograničeni na „traženje vijesti“. Izloženost se može dogoditi putem zabavnog sadržaja, influencera i kreatora, preporučenih objava i algoritamski pojačanih kontroverzi. Sponzorirani sadržaj i političko oglašavanje mogu se također pojaviti uz svakodnevni sadržaj, ponekad bez jasnog označavanja ili uz ograničenu svijest korisnika o tome kako ciljanje funkcionira.

Kada se tvrdnje šire kroz zatvorene kanale poput prosljeđivanja i grupnih chatova, procjena porijekla postaje posebno izazovna. U tim slučajevima, sam put može poslužiti kao pokazatelj kredibiliteta: „došlo je preko nekoga koga poznajem“ može biti značajnije od originalnog izvora.

5.3 Dinamika vršnjaka, kreatora i zajednice

Vršnjačke mreže ostaju ključne za način na koji se informacije razumiju i dijele. Dijeljenje je često više društveno nego informativno: prosljeđivanje može predstavljati pripadnost, humor, identitet ili učešće u grupnom razgovoru. Ovo može uspostaviti „sloj cirkulacije“, u kojem se sadržaj širi čak i kada je vjerovanje djelimično, nesigurno ili kada izostaje.

Kreatori sadržaja i influencersi također djeluju kao posrednici unutar informacijskog okruženja. Neki mladi ljudi smatraju da su kreatori pristupačniji ili ‘stvarniji’ od formalnih institucija, posebno kada se institucije percipiraju kao spore, političke ili nedosljedne. Istovremeno, ekosistemi vođeni kreatorima oblikovani su podsticajima za angažman, a mladi ljudi uključeni u istraživanje često primjećuju da kontroverza, senzacionalizam i polarizacija mogu biti nagrađeni većom vidljivošću.

Dinamika zajednice posebno je evidentna u odjeljcima za komentare i grupnim prostorima. Komentari mogu poslužiti kao društveni dokaz (potvrđivanje, osporavanje ili reinterpetacija tvrdnje), ali također mogu iskriviti razumijevanje kroz sukob, koordinirano slanje poruka ili toksičnost. U praksi se komentari često koriste kao brzi pokazatelj, posebno kada je vrijeme ili motivacija za verifikaciju ograničeno.

5.4 Okruženje povjerenja

Povjerenje se rijetko izražava kao bezuvjetno povjerenje u jednu instituciju ili medij. Umjesto toga, procjene kredibiliteta često se prenose kroz mreže društvenog povjerenja i posredne signale. Mladi ljudi obično navode oslanjanje na pojedince od povjerenja (prijatelje, porodicu, nastavnike, poznate novinare) i poznate stranice, posebno kada osjećaju da je šire okruženje zbunjujuće ili manipulirano.

Pokazatelji kredibiliteta su često praktični, a ne ideološki: prepoznatljiv branding, prezentacija „zvaničnog izgleda“, signali slični verifikaciji i visoka angažiranost mogu se smatrati pokazateljima legitimnosti, čak i ako oni nisu pouzdani. Kada je institucionalno povjerenje nisko, mladi ljudi se mogu okrenuti interpersonalnom povjerenju („neko bi mi rekao da je netačno“) ili ga u potpunosti izbjegavati („ignoriram ga jer je iscrpljujuće“).

Ovaj pejzaž povjerenja je važan jer utiče ne samo na ono u šta se vjeruje, već i na ono što se dijeli, ignoriše ili odbacuje kao „samo sadržaj“. Također pojašnjava zašto rješenja zasnovana isključivo na individualnoj odgovornosti („provjeri sve“) mogu izgledati nepraktično u okruženjima s velikim obimom informacija.

5.5 Rizični trenutci i teme visokog intenziteta

Rizik se povećava tokom trenutaka veće važnosti kada su pažnja i neizvjesnost povećani. Mladi ljudi prijavljuju porast izloženosti tokom politički nabijenih perioda, kriza i polarizirajućih društvenih pitanja. U tim vremenima, objave mogu biti zasićene, emocionalno intenzivne i teže za navigaciju, s povećanom količinom senzacionalističkog sadržaja, optužbi i mobilizirajućih narativa.

Teme visokog intenziteta također češće izazivaju brzo dijeljenje, jače emocionalne reakcije i konflikte u komentarima ili grupnim prostorima. To povećava vjerovatnoću da se procjene kredibiliteta brzo donose, prepuštaju društvenim signalima ili zamjenjuju izbjegavanjem radi zaštite dobrobiti. U praksi, „trenutci rizika“ ne odnose se samo na sam sadržaj, već i na tempo i pritisak okruženja: volumen, brzinu, emocionalne okidače i smanjen kapacitet provjere.

Ovi uslovi pomažu u objašnjavanju zašto neki mladi ljudi postaju prekomjerno oprezni ili anksiozni, dok drugi isključuju sadržaj ili ga tretiraju kao zabavu, reakcije koje mogu istovremeno smanjiti štetu na individualnom nivou i stvoriti ranjivosti na kolektivnom nivou.

Nalazi: Sedam glavnih tema

Sedam glavnih tema u ovom poglavlju objašnjava kako se mladi ljudi u ZB6 snalaze u svakodnevnim informaciskim okruženjima oblikovanim društvenim odnosima, dizajnom platforme i neravnomjernom odgovornošću. Iako je svaka tema predstavljena zasebno, one su u praksi usko povezane. Povjerenje se često prenosi kroz ljude i poznate izvore (Tema 1), dok se provjeravanje doživljava kao zahtjevno i stoga je selektivno ili prepušta se drugima (Tema 2). Sistemi platformi zatim utiču na ono što postaje vidljivo i učestalo prisutno, oblikujući percepciju o tome šta djeluje „normalno“ ili neizbježno (Tema 3). Ove dinamike proizvode važne sekundarne efekte. Dijeljenje može djelovati kao humor ili osjećaj pripadnosti, a ne kao podrška, ali ipak pojačava njegov doseg kroz mreže i signale angažmana (Tema 4). Vremenom, velika i intenzivna izloženost može dovesti do emocija poput zbunjenosti, anksioznosti i povlačenja (Tema 5). Kao odgovor na to, mnogi mladi ljudi pripisuju odgovornost vertikalnim/sistemskim faktorima, pozivajući na bolje standarde, sprovođenje zakona i odgovornost platformi, umjesto da odgovornost bude na pojedincima (Tema 6). Na kraju, oni medijsku i informacijsku pismenost vide kao međugeneracijsku infrastrukturu: nešto što škole, porodice i zajednice moraju podržavati i ažurirati kako se okruženje mijenja (Tema 7).

Kroz cijelo poglavlje, razlike između metoda smatraju se analitički značajnim. Kada ono što mladi govore nije u potpunosti usklađeno s onim što je zabilježeno u dnevnicima ili tokom osnovnog praćenja društvenih mreža, to se ne posmatra kao greška. Umjesto toga, to često ukazuje na ključni mehanizam, kao što je jaz između normi i ponašanja, ili ograničenja onoga što se može posmatrati u javnim prostorima u poređenju s privatnim i personaliziranim feedovima.

6.1 Tema 1

Povjerenje se prenosi kroz ljude (društveni dokaz kao zadana prečica za kredibilitet)

Mladi ljudi često odlučuju da li je sadržaj vjerodostojan na osnovu toga ko ga je podijelio ili ko stoji iza njega, oslanjajući se na posredničke znakove povjerenja prije (a ponekad i umjesto) procjene činjenica ili navoda.

Šta to znači

Ova tema obuhvata kredibilitet kao procjenu društva. Umjesto direktnog procjenjivanja tvrdnji, mnogi mladi ljudi se oslanjaju na signale kao što su poznatost, reputacija, percipirana stručnost i „zvaničnost“. Povjerenje se često veže za osobu, stranicu ili prepoznatljivi medij, a zatim se prenosi preko mreža putem ponovnih objava, preporuka i grupnih chatova.

Ovo je važno jer se isti načini koji pomažu mladim ljudima da se nose s velikim količinama informacija mogu i konstruirati. Kada je povjerenje „prenosivo“, može se posuditi, imitirati ili proširiti u velikim razmjerima.

Kako funkcionise

U praksi, tri dinamike usmeravaju procjene kredibiliteta ka društvenim prečicama. Prvo, obim i brzina čine da pažljiva provjera oduzima puno vremena. Mnogi učesnici su opisali potrebu za brzom odlukom u tome šta ignorisati, šta gledati i šta dijeliti. Drugo, kredibilitet se često „posuđuje“ od pojedinaca i brendova. Poznati prijatelji, ugledne javne ličnosti (uključujući novinare ili profesore) i nalozi koji izgledaju zvanično ili profesionalno mogu poslužiti kao stub kredibiliteta. Treće, ponavljanje se može činiti kao potvrda. Ponavljanje iste tvrdnje na više stranica ili medija može se smatrati potkljepljujućim, čak i ako osnovne informacije nisu provjerene.

Dokazi

Dokazi su predstavljeni kroz tri komplementarna aspekta: šta su učesnici rekli u fokus grupama i intervjuima, šta su mladi ljudi zabilježili u praksi putem dnevnika društvenih mreža i šta je bilo vidljivo u širem, javno dostupnom informacionom okruženju u istom periodu. Ova struktura omogućava poređenje između prijavljenih stavova, uočenog ponašanja i šireg informacionog okruženja.

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

U fokus grupama i intervjuima, učesnici su konzistentno opisivali „ko je objavio“ kao rani filter za kredibilitet. Znakovi povjerenja uključivali su identitet osobe koja dijeli, percipirani status govornika i da li se izvještaj činio službenim ili utvrđenim.

„Zaista mi je važno ko to dijeli. Ako vidim vijest koju je podijelio neko koga pratim, važno mi je ko ju je podijelio.“ (REG, DFG)

„Vjerujem Klodiani Lali jer ona ima veliki značaj kao novinarka u Albaniji.“ (ALB, DFG)

„Morate biti oprezni: neki ljudi pričaju o temama a da uopće nisu u toj oblasti. Onda shvatite da ne mogu ponuditi kredibilitet koji vam je potreban.“ (KOS, DFG)

„Ako profesor s mog fakulteta to podijeli, imat ću više povjerenja da je to tačno, jer vjerujem toj osobi, ali naravno da ću ipak provjeriti.“ (REG, DFG)

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju da povjerenje putem posrednika funkcionira kao pravilo „trenutnog“ ponašanja. Učesnici su često procjenjivali kredibilitet na osnovu identiteta naloga (kao što je službena stranica, poznati medij ili priznato mjesto), a zatim su se angažovali (gledali, lajkovali, spremali, dijelili) bez daljnje provjere.

- U Bosni i Hercegovini, jedan učesnik je pogledao i podijelio kratki snimak fudbalskog kluba i eksplicitno izrazio svoje povjerenje jer je objavljen na službenoj stranici kluba. (DDM, BiH)
- U Srbiji je učesnik reagirao na objavu događaja i izjavio da vjeruje u nju jer se radi o „zvaničnoj objavi“ s mjesta događaja, odgovorivši čuvanjem i lajkovanjem objave. (DDM, SRB)
- U Albaniji je učesnik pogledao kratki video na Instagramu i eksplicitno izjavio da mu vjeruje jer ga je objavila službena medijska stranica („Da, jer ga je objavila službena stranica Klan TV-a“), a zatim se angažirao lajkovanjem objave i otvaranjem komentara. (DDM, ALB)

„Zaista mi je važno ko to dijeli. Ako vidim vijest koju je podijelio neko koga pratim, važno mi je ko ju je podijelio“

REG, FGD

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Osnovno praćenje društvenih mreža (OPDM) pojačava koliko snažno 'naloziti' oblikuje vidljivost i interpretaciju. Sadržaj s visokim angažmanom često cirkulira u formatima koji su izvorni za platformu (kratki videi, predlošci memeova, lanci ponovnog objavljivanja), gdje je izvor prvenstveno predstavljen korisničkim imenom, identitetom stranice ili prezentacijom u „stilu vijesti“, umjesto jasno pripisanog objavljivača.

Terensko istraživanje OPDM-a također je otkrilo praktično ograničenje: teško je ponovno stvoriti „prave“ feedove za mlade s novim nalozima. Naloziti koji imaju „hladan početak“ (kada novi nalog započinje s radom bez prethodne baze pratilaca, istorije objava ili podataka o angažovanju) su često sadržavali uglavnom međunarodni sadržaj, usmjeravajući pažnju na pretrage putem hashtagova, a ne na lokalno praćene stranice i ljude koji oblikuju svakodnevnu izloženost. Ovo je važno jer znakovi koje mladi ljudi najčešće spominju, poznate osobe, lokalne stranice i poznati kreatori – su upravo elementi koji su najmanje vidljivi s računa koji imaju 'hladan početak'. (OPDM terenski zapisi, CG)

Obrasci i razlike među zemljama

Širom Zapadnog Balkana, povjerenje putem posrednika izgleda kao logična prečica. Identitet, poznatost, percipirana stručnost, „zvaničnost“, popularnost i ponavljanje služe kao stubovi kredibiliteta, posebno kada su pod vremenskim pritiskom.

Istovremeno, ovi znakovi su nestabilni. Popularnost i profesionalna prezentacija mogu smiriti, ali mogu i izazvati sumnju (na primjer, pretpostavke o plaćenom promoviranju ili postavljanju agendi). Dokazi također ukazuju na jaz između normi i svakodnevnog ponašanja: mladi ljudi često opisuju provjeru kao princip, ali zapisi u dnevnicima pokazuju da je provjera selektivna i vjerovatnija kada se objava čini lično značajnom ili rizičnom.

Zašto je ovo važno

Ako je kredibilitet povezan s identitetom i društvenim dokazivanjem, onda se može fabrikovati. To uvodi strukturnu slabost u informacijski pejzaž: problem nije samo u tome što „mladi ne provjeravaju“, već i u tome što se samo povjerenje može prenijeti, posuditi i povećavati. Intervencije stoga moraju ići dalje od samog podsticanja individualne provjere. One bi trebale poboljšati pismenost u vezi sa pokazateljima kredibiliteta, podržati integritet naloga i identiteta te povećati dostupnost pouzdanih izvora u formatima i prostorima gdje se povjerenje uspostavlja.

6.2 Tema 2

Provjeravanje je zahtjevno, pa se često prepušta drugima (otpor verifikaciji)

Verifikacija se široko prepoznaje kao važna, ali se doživljava kao zahtjevna i dugotrajna, pa mladi ljudi često prepuštaju provjeru ljudima od povjerenja, oslanjaju se na „dovoljno dobre“ znakove ili provjeravaju samo kada se čini da je ulog visok..

Šta ova tema znači

Ova tema naglašava jaz između ideala („trebao bi provjeriti“) i stvarne prakse („rijetko imam vremena ili alata“). Mladi ljudi su opisali verifikaciju kao nešto što zahtijeva pažnju, vještine i motivaciju, resurse koji su neravnomjerno dostupni u brzim feedovima i rutinama. Kao rezultat toga, provjera je često selektivna: vjerovatnija je kada se tema čini lično relevantnom, rizičnom ili značajnom.

Ovo je važno jer otpor u verifikaciji ne vodi samo do „pasivne konzumacije“. On utiče na to koje se tvrdnje automatski prihvataju, koji se narativi brzo šire i na koje rizike se ne obraća pažnja jer ne izazivaju odgovor „visokih uloga“.

Kako funkcioniše

Otpor pri verifikaciji proizlazi iz tri međusobno povezana ograničenja. Prvo, *vremensko i kognitivno opterećenje*: provjera je u sukobu s poslom, učenjem i svakodnevnim životom. Kada su (mladi) preopterećeni, praktičan izbor je često krenuti dalje umjesto istraživanja. Drugo, povjerenje u vještine i alate: neki učesnici su mogli opisati osnovne korake provjere (pretraživanje, upoređivanje izvora), ali mnogi su rekli da nemaju jasnu metodu ili nisu sigurni koje alate koristiti i kako. Treće, *outsourcing kao praktična prečica*: kada nisu sigurni, mladi se često obraćaju vršnjacima kojima vjeruju, članovima porodice ili „nekome ko bi znao“, posebno za teme za koje se ne osjećaju sigurni da ih sami procjene.

Dokazi

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

U fokus grupama, učesnici su često smatrali da je provjera uslovna: oni je cijene, ali je ona uglavnom inicirana percipiranom važnošću. Jedan učesnik iz Bosne i Hercegovine objasnio je da procjenjuje kada je neko pitanje značajno, ali smatra da „banalni“ sadržaj nije vrijedan truda: „Zavisí o kakvoj se informaciji radi. Ako je to nešto zaista važno – o državi ili o stvarima koje su odlučujuće za naše živote – onda, naravno, to treba provjeriti. Ali statistiku i zanimljive činjenice obično uzimamo zdravo za gotovo i idemo dalje“ (BIH, DFG).

U Srbiji je jedan učesnik opisao pokušaj da shvati zašto vjeruje ili ne vjeruje u nešto, ali da mu nedostaje pouzdan način da provjeri tačnost: „Pokušavam to filtrirati i pronaći razlog zašto vjerujem ili ne vjerujem. Ali nemam konkretan način da utvrdim da li su informacije tačne, posebno kada ne postoji jasan način da se to uradi“ (SRB, DFG). Outsourcing postaje evidentno kada postoji neizvjesnost. Jedan učesnik iz Crne Gore objasnio je da ostavlja stvari od malog značaja sa strane, ali se konsultuje s drugima kada se nešto čini značajnim: „Kada nisam siguran, često se radi o stvarima koje nisu jako važne, pa ih jednostavno ostavim sa strane. Ali ako nešto zaista jeste važno, pokušavam saznati. Šaljem to drugima da vidim imaju li tačnije informacije“ (CG, DFG).

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju kako je verifikacija često ugrađena u svakodnevno listanje kao „brzo praćenje“, a ne kao formalni proces. Isti učesnik može provjeriti u jednoj epizodi, a u drugoj ne, ovisno o emocijama, relevantnosti i percipiranom riziku.

- U Srbiji je jedan učesnik naišao na objavu u kojoj se tvrdilo da je cijena zlata dostigla novi rekord i spomenuo potrebu da se dvaput provjeri online prije nego što se odluči u šta vjerovati: bio je „šokirani“ i podijelio je to s prijateljem nakon provjere. (DDM, SRB)
- Isti učesnik je podijelio politički video uprkos tome što nije provjerio puni kontekst: „Da, iako nisam pogledao cijeli video...“, a zatim ga je prolijedio prijateljima. Ovo pokazuje kako brzina i humor/apsurdnost mogu nadjačati namjere verifikacije (DDM, SRB).
- U Crnoj Gori, jedan učesnik je opisao videoisječak „objašnjenja vijesti“ kao nepouzdanog ili nesigurnog, napominjući da bi mu više vjerovao ako bi bio povezan sa primarnim izvorima, a zatim bi poduzeo daljnju akciju umjesto da ga prihvati kakav jeste. (DDM, CG). Na Kosovu je jedan učesnik vidio TikTok video u kojem se tvrdi da će cijene električne energije ponovo porasti, napominjući da nije siguran jer „nema zvaničnog izvora“, a zatim je provjerio lokalnu stranicu s vijestima prije nego što je odlučio da ga ne podijeli (DDM, KOS).
- U Sjevernoj Makedoniji, jedan učesnik je naišao na objavu na Facebooku o predstojećem sistemu „Safe City“ i saobraćajnim kaznama te je verifikovao informaciju brzom provjerom službene web stranice Ministarstva unutrašnjih poslova (DDM, SM).

„Zavisi o kakvoj se informaciji radi. Ako je to nešto zaista važno – o državi ili o stvarima koje su odlučujuće za naše živote – onda, naravno, to treba provjeriti. Ali statistiku i zanimljive činjenice obično uzimamo zdravo za gotovo i idemo dalje“

BIH, DFG

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Terenski zapisi OPDM-a također naglašavaju kako verifikacija može biti ograničena vidljivošću platforme i uslovima istraživanja (pretraživanja). U Crnoj Gori, istraživač (osoba koja je pretraživala) je primijetio da nalozi sa „hladnim početkom” nisu često prikazivali lokalni sadržaj, a opažanje je uveliko zavisilo od pretraga s hashtagovima. Također navodi i neizvjesnost prilikom kodiranja „statusa verifikacije“ za zabavni sadržaj koji se ne može lako provjeriti činjenicama, često ga označavajući kao „neverifikovan...”. Ovo naglašava širu poentu: u mnogim svakodnevnim formatima (memeovi, trendovi, satira), ‘provjera’ nije jednostavna, a granica između ‘bezopasnog’ i ‘štetnog’ nije uvijek jasna u trenutku izloženosti. (Terenske bilješke OPDM-a, CG)

Obrasci među zemljama i napetost

Širom regije ZB6, otpori u verifikaciji se konzistentno manifestuju kao mehanizam: mladi ljudi podržavaju normu provjeravanja, ali to praktikuju selektivno.

Ključna napetost je u tome što je „važnost“ subjektivna i često se brzo odlučuje. Neki sadržaji se smatraju niskorizičnim dok odjednom ne prestanu biti – posebno tokom kriza ili polarizirajućih trenutaka. Druga napetost je u tome što provjeravanje može i smanjiti štetu i povećati je: okrenuti se osobama od povjerenja može djelovati kao sigurnosna mreža, ali također može ubrzati širenje (sadržaja) ako osoba od povjerenja dijeli iste pretpostavke ili ako grupa tretira ponavljanje kao potvrdu.

Zašto je ovo važno

Kada se verifikacija čini kao obaveza, odgovornost se prebacuje na pojedince koji možda imaju ograničeno vrijeme, vještine ili energiju. To dovodi do predvidljivih slijepih tačaka: sadržaj koji je emotivno angažirajući, podržan od strane društva ili predstavljen u formatima „sličnim vijestima“ može se širiti bez provjera, dok samo nekoliko tvrdnji potiče daljnje djelovanje. Jačanje otpornosti, stoga, uključuje smanjenje prepreka za verifikaciju putem dostupnih alata, jasnijih znakova platformi i lakše dostupnih, pouzdanih objašnjenja u izvornim formatima platforme, a istovremeno promovira rutine društvene verifikacije koje ne pojačavaju grupne pristranosti.

6.3 Tema 3

Platforme oblikuju ono što postaje 'normalno' (algoritamska amplifikacija, influencersi, komentari)

Platforme ne samo da pružaju informacije; kroz rangiranje, preporuke, oglašavanje i funkcije interakcije, one utiču na ono što mladi ljudi stalno vide, šta im se čini „svuda oko njih“ i šta postaje društveno normalizovano.

Šta ova tema znači

Ova tema opisuje dio platforme kao aktivnu silu u informacijskom okruženju mladih. Učesnici su često raspravljali o izloženosti kao nečemu što se „dešava njima“: sadržaj se konstantno ponavlja, određeni narativi se čine neizbježnim, a komentari mogu uticati na to kako se objava tumači. U ovom kontekstu, „kredibilitet“ se ne odnosi samo na samu tvrdnju; on se odnosi i na iskustvo feeda, šta on promovira, šta nagrađuje i šta čini da se osjeća kao dio glavnog trenda.

Tema obuhvata algoritamske preporuke, plaćenu amplifikaciju (reklamirane i sponzorirane objave), dinamiku influencera i kreatora, te društveno značenje generisano putem komentara i signala angažmana. Ukršta se sa povjerenjem i verifikacijom, ali glavni fokus ovdje je na tome kako dizajn platforme i mehanizmi distribucije utiču na percepciju i ponašanje u većim razmjerima.

Kako funkcionise

Tri mehanizma se konstantno pojavljuju u podacima.

Prvo, *ponavljanje postaje stvarnost*. Kada se tema ili okvir pojavi u različitim nalogima, formatima i danima, može početi djelovati istinito, važno ili društveno dominantno, čak i prije nego što ga korisnici provjere.

Drugo, *ličnosti koje su izvorne na platformi nose narative*. Influenceri i kreatori često djeluju kao interpretatori vijesti i društvenih pitanja, miješajući informacije, mišljenja, humor i performanse identiteta na načine koji se čine pristupačnim i djeljivim.

Treće, *komentari služe kao drugi sloj značenja*. Mladi ljudi opisuju komentare kao prostore koji mogu ispraviti dezinformacije, produbiti polarizaciju ili potpuno „uništiti“ iskustvo – ponekad postaju glavni razlog za vjerovanje, odbacivanje ili distanciranje.

Dokazi

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

Učesnici iz različitih zemalja opisali su izloženost kao nešto što više algoritam oblikuje nego namjerno pretraživanje. „Zbog načina na koji se sadržaj nameće – bilo algoritmima ili velikim brojem klikova – mladi ljudi postaju nenamjerni gledaoci.“ (ALB, ISKS). Čak i kada su uvidjeli da su sadržaji u feedovima personalizirani, i dalje su određene teme opisivali kao „svugdje“, posebno tokom perioda veće važnosti poput izbora, kriza ili polarizirajućih društvenih debata. Također su primijetili da funkcije platforme potiču brzo angažovanje i odgovore. Nekoliko učesnika je opisalo komentare kao definitivne: mogu poslužiti kao provjera kredibiliteta („neko će reći ako je lažno“), ali također može pojačati neprijateljstvo i zbunjenost.

„Također gledam na prirodu komentara da bih to provjerio. Kada ima mnogo reakcija, o tome se raspravlja.“ (ALB, DFG)

„...ali također može pojačati neprijateljstvo i zbunjenost.“ (ALB, DFG)

„Najgori su komentari ispod. Za mene, to čini (sadržaj) manje kredibilnim.“ (ALB, DFG)

U svim diskusijama, mladi su također smatrali reklamiranje i plaćenu promociju dijelom informacijskog okruženja. Kada se sadržaj čini 'nametnutim', to može izazvati sumnju u motive, ali također može pojačati percipiranu važnost teme kroz vidljivost.

„Jedan influencer je počeo pričati o svom mentalnom zdravlju. Na samom kraju, ispostavilo se da je to reklama - nije bila označena. Nakon toga, izgubio sam želju da vjerujem ili gledam bilo šta od tog influencera u budućnosti.“ (BIH, DFG)

„Jedan influencer je počeo pričati o svom mentalnom zdravlju. Na samom kraju, ispostavilo se da je to reklama - nije bila označena. Nakon toga, izgubio sam želju da vjerujem ili gledam bilo šta od tog influencera u budućnosti.“

BIH, DFG

„Zbog načina na koji se sadržaj nameće – bilo algoritmima ili velikim brojem klikova – mladi ljudi postaju nenamjerni gledaoci.“

ALB, ISKSI

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju kako funkcije platforme oblikuju dnevnu izloženost i interpretaciju.

- U Bosni i Hercegovini, jedan učesnik je opisao kako se sadržaj „stalno pojavljuje“ i smatrao je ovo ponavljanje razlogom za obraćanje pažnje, čak i bez temeljite provjere. Povezao je vjerovanje s idejom da je narativ prisutan „svugdje“. (DDM, BiH)
- U Srbiji, dnevnički zapisi otkrivaju da komentari mogu uticati na to kako se objava percipira: učesnici ponekad komentare smatraju brzim načinom tumačenja stvari („komentari to potvrđuju ili osporavaju“), a u drugim slučajevima se isključuju kada komentari postanu toksični. (DDM, SRB)
- U Albaniji, jedan učesnik je opisao oslanjanje na komentare kako bi protumačio ono što vidi: nakon što se pojavio TikTok video o „vanrednom događaju“ u njegovom gradu, rekao je da je vjerovao u to jer su „komentari to potvrdili“ (ljudi su tvrdili da su vidjeli uživo), a sljedeća radnja bila je provjera komentara i naloga na kojem je objavljena objava zbog više informacija. (DDM, ALB)

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Osnovno praćenje društvenih mreža (OPDM) ukazuje na to da je vidljivost u velikoj mjeri pod uticajem dinamike ekosistema platforme. U Crnoj Gori, sedmičnik navodi da je TikTok bio „preplavljen“ ponavljajućim trendovima koje vode influenseri i formatima s visokim angažmanom, dok je X bio više fokusiran na aktuelne vijesti. Ovo pomaže u razjašnjavanju zašto mladi često doživljavaju izloženost kao oblikovanu „normama“ specifičnim za platformu, što se nagrađuje, potiče i ponavlja, a ne konzistentnim skupom zajedničkih naslova. (OPDM dnevnik, CG)

OPDM također naglašava važnu metodološku napetost. Mladi često opisuju narative kao „svugdje“ ili „neizbježne“, ali OPDM može otkriti drugačiju sliku, bilo zato što neki narativi uglavnom kruže u privatnim ili poluprivatnim prostorima (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe, prosljeđene objave) koje društveno praćenje ne može pouzdano posmatrati, ili zato što su feedovi visoko personalizirani (algoritamska isporuka varira ovisno o korisniku, lokaciji, jeziku i mreži). U stvarnosti, percipirana izloženost odražava osjećajnu stvarnost kuriranog sadržaja feeda, dok vidljivost OPDM-a bilježi javne, pretražive tragove. Sinteza bi trebala ovo posmatrati kao komplementarno: dnevnici pomažu da se objasni šta dopire do pojedinaca, a OPDM nudi kontekst za šire javno okruženje.

Obrasci i napetosti među zemljama

Širom ZB6, mladi ljudi dosljedno opisuju izloženost feedovima kao personaliziranu, ali šablonski osmišljenu: određene teme rastu i dominiraju pažnjom prije nego što opadnu, često usklađene s političkim ciklusima, krizama ili vrlo emotivnim društvenim pitanjima. Karakteristike angažmana (lajkovi, dijeljenja, komentari) postaju dio načina na koji se kredibilnost zaključuje, čak i kada učesnici priznaju da se ovi signali mogu manipulirati.

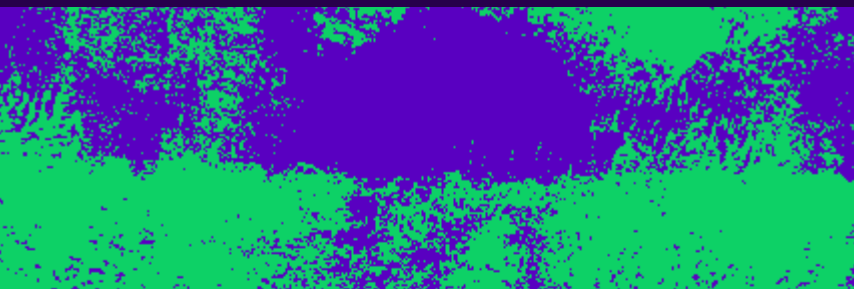
Ključna napetost je u tome što mladi ljudi istovremeno osjećaju samostalnost („mogu upravljati svojim feedom“) i nemoć („stalno se vraća“). Druga napetost je dvostruka uloga komentara: oni mogu djelovati kao crowdsourcing (masovno prikupljanje mišljenja) korekcija, ali mogu postati i kanal za uznemiravanje, polarizaciju i daljnje dezinformacije, gurajući neke korisnike u izbjegavanje i iscrpljenost (direktna veza s temom 5).

Zašto je ovo važno

Kada platforme oblikuju vidljivost, one određuju granice onoga što se osjeća normalnim, hitnim i društveno prihvatljivim. To znači da intervencije ne mogu biti fokusirane isključivo na individualne vještine. One se također moraju baviti distribucijom i dizajnom: kako sistemi preporuka pojačavaju određene okvire, kako oglašavanje zamagljava granicu između informacije i uvjeravanja, kako kreatori de facto postaju „interpretatori vijesti“ i kako arhitektura komentara utiče na vjerovanje, sukob i neangažman. Jačanje otpornosti stoga zahtijeva i (a) podršku usmjerenu na korisnike (razumijevanje algoritamske isporuke, upravljanje izloženošću, kritičko čitanje znakova angažmana) i (b) vertikalnu/sistemsku odgovornost (jasnije označavanje, jače mjere integriteta i odgovornosti platforme za širenje i nanošenje štete).

6.4 Tema 4

Dijeljenje nije uvijek vjerovanje (humor i pripadnost naspram rizika amplifikacije)

Mladi ljudi često dijele sadržaj s namjerom da zabave, signaliziraju pripadnost ili da se „nasmiju“, čak i kada ne vjeruju da je to istina, ali sam čin dijeljenja i dalje može pomoći u širenju obmanjujućih narativa.

Šta znači ova tema

Ova tema ističe uobičajenu nepovezanost između vjerovanja i ponašanja. Učesnici su opisali dijeljenje kao društveno: slanje sadržaja prijateljima ili grupama može poslužiti za povezivanje, demonstriranje „ovo je moj humor“ ili indirektno komentiranje politike. U tim trenucima cilj često nije uvjeravanje. Međutim, efekat platforme ostaje isti: sadržaj se pojačava, normalizira i održava.

Tema uključuje dijeljenje memova, sarkastične komentare, ironične ponovne objave i prosljeđivanje „jer je smiješno“ ili „jer odgovara našoj grupi“. Također uključuje slučajeve u kojima ljudi dodaju upozorenje („nisam siguran da li je tačno“), ali i dalje prosljeđuju. Preklapa se s temama 1-3, ali fokus ovdje je na društvenoj funkciji dijeljenja i nenamjernih posljedicama po informacijsko okruženje.

Kako funkcioniše

Podaci otkrivaju tri dinamike koje se ponavljaju.

Prvo, humor smanjuje barijeru kod dijeljenja. Ako je nešto zabavno, apsurdno ili „toliko loše da je zabavno“, veća je vjerovatnoća da će brzo biti podijeljeno. Drugo, dijeljenje se koristi za demonstraciju identiteta i osjećaja pripadnosti. Ljudi dijele kako bi pokazali „ko smo“, s kim se slažu ili kojoj grupi pripadaju (krugovi prijatelja, lokalne zajednice, političke mikrogrupe). Treće, namjera ne poništava uticaj. Čak i kada korisnici dijele sadržaj „kao šalu“, on dopire do nove publike koja ga možda neće protumačiti kao ironiju, a signali angažmana ga mogu dodatno pojačati.

Dokazi

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

Tokom diskusija, učesnici su jasno opisali dijeljenje kao društveni čin koji nije uvijek povezan s vjerovanjem.

U Srbiji je jedan učesnik opisao dijeljenje tabloidnih priča kao internu šalu unutar svoje vršnjačke grupe: „*Kada vidim nešto od tih pro-režimskih tabloida, poput ‘tajni plan ‘blokatora’ da unište državu’, samo se nasmijem i pošaljem to u svoj grupni chat ‘blokatora’, kao, ‘pogledajte šta smo sada smislili’*“ (SRB, DFG). Na Kosovu su učesnici pomenuli sličan obrazac: upitni sadržaj se i dalje može dijeliti „radi smijeha“, posebno kada je u skladu sa zajedničkim interesima ili lokalnim identitetom: „*S porodicom šaljem samo vijesti za koje znam da su sigurne. S prijateljima, ako nešto nije istina ili se čini sumnjivim, možda ću to i dalje poslati kao šalu, ovisno o našim zajedničkim interesima*“ (KOS, DFG).

Sagovornik iz Crne Gore pojašnjava kako mehanizam funkcioniše: čak i prosljeđivanje šale pomaže u širenju dezinformacija: „*Ovakve vrste dezinformacija se prosljeđuju, kao šala, radi smijeha, ali mislim da to i dalje doprinosi širenju sadržaja*“ (CG, ISKS). Ovaj obrazac se pojavljuje i u razmišljanjima stručnjaka: humor može smanjiti emocionalni uticaj, a istovremeno omogućiti cirkulaciju lažnih ili obmanjujućih narativa. „*Misinformacije se često dijele kao šale, memovi ili sarkastični komentari. Iako ovo može smanjiti emocionalni uticaj, također normalizira lažne ili obmanjujuće narative i omogućava da isti i dalje cirkuliraju bez njihovog dovođenja u pitanje*“ (ALB, ISKS).

„Kada vidim nešto od tih pro-režimskih tabloida, poput ‘tajni plan ‘blokatora’ da unište državu’, samo se nasmijem i pošaljem to u svoj grupni chat ‘blokatora’, kao, ‘pogledajte šta smo sada smislili.’“

SRB, DFG

„Ovakve vrste dezinformacija se prosljeđuju, kao šala, radi smijeha, ali mislim da to i dalje doprinosi širenju sadržaja“

CG, ISKS

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju da je dijeljenje često motivirano zabavom i društvenim povezivanjem, a ne vjerovanjem.

- Učesnik iz Srbije navodi trend na TikToku koji mu se činio zabavnim i koji je odmah podijelio, pritom eksplicitno navodeći da nije povjerovao u navedenu tvrdnju. „*Ne, svjestan sam da je to samo u cilju zabave*“. (DDM, SRB)
- U jednom drugom zapisu u dnevniku, učesnik, također iz Srbije, koristio je meme koji mu se činio prepoznatljivim, ali je ipak ukazao na pomiješano ili nesigurno vjerovanje, ilustrujući kako se „prihvatljiv“ humor može nalaziti u sivoj zoni između zabave i implicitnog odobravanja.
- U Albaniji je jedan učesnik podijelio apsurdni snimak isključivo kao humorističan/meme sadržaj, a ne kao nešto što treba potvrditi ili odobriti: „*Podijelio sam ga kao meme*“. (DDM, ALB)
- Na Kosovu je jedan učesnik podijelio politički snimak kojem uopšte nije vjerovao, koristeći dijeljenje uglavnom za društvenu interakciju u porodičnom chatu: *‘Podijelio sam ga u porodičnom grupnom chatu s emotikonom’*. (DDM, KOS)

Ovi primjeri ilustruju širi trend: čak i kada se radi o sadržaju u kojem se ograničeno ili s nesigurnošću vjeruje, u njemu se i dalje može uživati, može se sačuvati ili proslijediti, čime se i kroz interpersonalno dijeljenje i algoritamske signale za angažman povećava vidljivost.

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Osnovno praćenje društvenih mreža podržava ideju da su formati koji su izvorni za platforme (memeovi, kratki snimci, ironični komentari) vrlo vidljivi i podstiču angažman. Ovi formati često zamagljuju granice između informacija i zabave, što otežava interpretiranje „statusa istinitosti“ u trenutku izlaganja. Ovo je posebno relevantno jer se humoristični sadržaj može naširoko širiti bez ikakvog pokretanja verifikacijskog ponašanja.

Obrasci i napetost među zemljama

Širom ZB6, dijeljenje sadržaja radi zabave se konzistentno dešava, ali na njega utiče kontekst. Tokom perioda veće važnosti (politička dešavanja, krize, polarizirajuća društvena pitanja), humoristično ili sarkastično prosljeđivanje sadržaja može poslužiti kao način suočavanja ili komentiranja bez direktne konfrontacije.

Ključna napetost je u tome što humor može poslužiti kao neformalni oblik otpora (ismijavanje propagande, kritikovanje elita), ali također može pojačati upravo one narative koji se ismijavaju. Druga napetost je „kolaps publike“: namjera osobe koja dijeli sadržaj („moji prijatelji će razumjeti šalu“) često se ne proteže pouzdano izvan uže grupe, posebno nakon što se sadržaj ponovo objavi ili preporuči.

Zašto je ovo važno

Ako se dijeljenje posmatra samo „kao šala“, odgovornost za štetu može izgledati umanjena. Međutim, ukupni efekat je očit: svako dijeljenje proširuje doseg, pojačava signale angažmana i može učiniti da obmanjujuće naracije izgledaju poznato i uobičajeno. Stoga intervencije moraju adresirati društvene motivacije, a ne samo nedostatak znanja. To uključuje pomaganje mladima da prepoznaju kada humor i dalje predstavlja rizik od amplifikacije, podsticanje jednostavnih „sigurnosnih“ akcija (kao što su dodavanje konteksta, dosljedno korištenje upozorenja ili odustajanje od prosljeđivanja) i povećanje odgovornosti platforme za širenje obmanjujućeg sadržaja putem zabavnih formata.

6.5 Tema 5

Previše informacija postaje emocionalno (preopterećenje, isključivanje)

Okruženja s velikim obimom i visokim intenzitetom informacija često izazivaju emocije poput zbunjenosti, anksioznosti, razdražljivosti i iscrpljenosti, što uzrokuje da se mnogi mladi ljudi isključe, izbjegavaju vijesti ili postaju „prekomjerno oprezni“ na načine koje je teško dugoročno održati.

Šta znači ova tema

Ova tema opisuje stvarno iskustvo preopterećenja informacijama. Učesnici su govorili o trenucima kada izloženost prestaje biti informativna i postaje iscrpljujuća: previše je sadržaja, previše kontradiktornih tvrdnji i previše „buke“ s kojom se treba nositi. Za neke, to dovodi do povlačenja („ignoriram to“). Za druge, to rezultira stanjem stalnog skeniranja („Moram biti oprezan čitavo vrijeme“). Obje reakcije imaju za cilj samozaštitu, ali također imaju i cijenu: neangažiranost može smanjiti svijest o važnim pitanjima, dok prekomjerna opreznost može biti mentalno iscrpljujuća.

Tema pokriva emocionalne reakcije na političku polarizaciju, krize i tekuće društvene sukobe, kao i karakteristike specifične za platforme koje povećavaju izloženost (beskrajno skrolovanje, automatsko pokretanje sadržaja, push obavještenja i neprijateljstvo u komentarima).

Kako funkcioniše

Izdvajaju se tri ključne dinamike. Prvo, kognitivno preopterećenje: kada feedovi postanu zasićeni, postaje teže razlikovati signal od buke. Sukobljeni narativi mogu se činiti nemogućim za rješavanje. Drugo, emocionalna zaraza: ljutnja, strah i ogorčenje su zarazni, a dizajn platforme nagrađuje sadržaj koji izaziva snažne emocionalne reakcije. Odjeljci za komentare i formati vođeni konfliktom mogu eskalirati stres. Treće, strategije suočavanja: mladi ljudi usvajaju zaštitne rutine, kao što su isključivanje zvuka, prestanak praćenja, ograničavanje vremena provedenog na vijestima, ignoriranje vijesti ili oslanjanje na mali skup „sigurnih“ izvora. Ovo su praktični odgovori, ali oni također mogu ograničiti izloženost i vremenom smanjiti građanski angažman.

Dokazi

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

U svim zemljama, učesnici su opisali zbunjenost i iscrpljenost zbog stalne izloženosti informacijama i njihovog osporavanja. U Bosni i Hercegovini, jedan učesnik je jasno prenio emocionalni teret neizvjesnosti: „Sve je zbunjujuće. Više ne znam kome da vjerujem. To me iscrpljuje“ (BIH, DFG). U Sjevernoj Makedoniji, mladi su opisali eroziju povjerenja kao emocionalno iscrpljujuću, pri čemu neizvjesnost postaje stalan, a ne povremeni problem: „Umoriš se od toga. U jednom trenutku jednostavno prestaneš pokušavati shvatiti šta je istina“ (SM, DFG). U Crnoj Gori, učesnici su izbjegavanje opisali kao strategiju suočavanja, posebno tokom politički nabijenih trenutaka: „Kad ponovo krene s politikom, jednostavno isključim. Previše je i osjećaš se loše nakon skrolanja“ (CG, DFG).

Stručnjaci opisuju preopterećenost kao pokretač povlačenja i ranjivosti. Kada se pojavi umor, ljudi su skloniji prihvatiti jednostavne narative ili se oslanjati na prečice. „To se dešava zato što su mladi ljudi, generalno govoreći, preopterećeni. Jer ako ću konzumirati, ne znam, tonu informacija u jednom danu, zaista ne mogu pronaći ni vremena ni energije da upoređujem i dvaput provjeravam sve što tamo vidim“ (ALB, ISKS).

„To se dešava zato što su mladi ljudi, generalno govoreći, preopterećeni. Jer ako ću konzumirati, ne znam, tonu informacija u jednom danu, zaista ne mogu pronaći ni vremena ni energije da upoređujem i dvaput provjeravam sve što tamo vidim.“

ALB, ISKS

Šta smo vidjeli u praksi

Zapisi dnevnika pokazuju da preopterećenost nije samo teorijska; ona se očituje u svakodnevnim navikama izlaganja informacijama i emocionalnim reakcijama.

- U Srbiji je jedan učesnik izričito povezao ton feeda s negativnim raspoloženjem i opisao povlačenje kao oblik samozaštite: „Stalno se pojavljuje i uvijek je negativno“ (DDM, SRB; ponovljena izloženost → izbjegavanje).
- Učesnik iz Bosne i Hercegovine opisao je kako je bio uvučen u sukob vođen komentarima, a zatim žalio zbog utrošenog vremena i emocionalne energije, napominjući da su komentari uzrokovali emocionalnu iscrpljenost i pogoršali iskustvo umjesto da pruže uvid. (DDM, BiH; komentari → emocionalna iscrpljenost).
- U Crnoj Gori, zapis u dnevniku ilustruje kako sama neizvjesnost može postati iscrpljujuća: učesnik je primijetio pomiješana vjerovanja, izrazio nelagodu, a zatim izbjegao daljnji angažman umjesto da pokuša potpunu provjeru. (DDM, CG; pomiješana vjerovanja → povlačenje)
- Učesnik sa Kosova je spodjelio iskustvo o „skrolovanju“ kroz stranicu reality showa i eksplicitno napomenuo preskakanje velikih količina sadržaja („...ponekad sam bio šokiran i preskakao sam mnogo videa“), što ukazuje na to kako izloženost velikom obimu sadržaja može dovesti do brzog odustajanja, a ne do veće pažnje (DDM, KOS).
- U Sjevernoj Makedoniji, jedan učesnik je naišao na uznemirujući snimak vezan za slučaj Epstein i snimio trenutnu emocionalnu reakciju („zbunjen i zabrinut“), bez prelaska na potpuni proces provjere – što ilustruje kako sama neizvjesnost može postati emocionalno iscrpljujuća i gurnuti korisnike ka povlačenju umjesto ka provjeri (DDM, SM).

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

OPDM naglašava da je sadržaj s visokim angažmanom često izaziva snažne emocije: polarizirajući politički videi, narativi vezani za krizu i emocionalno nabijeni komentari istaknuti su na platformama gdje se nagrađuju viralnost i reakcije. OPDM-ove terenske bilješke također ističu da se tokom perioda visokog značaja intenzitet pojačava: sadržaj postaje zasićeniji, narativi se ponavljaju, a emocionalna „temperatura“ odjeljaka s komentarima raste, što je u skladu s opisima učesnika o osjećaju preopterećenosti.

OPDM također pomaže objasniti zašto mladi ljudi mogu smatrati sadržaj „neizbježnim“. Algoritamske preporuke i ponavljanje mogu izazvati osjećaj stalne izloženosti čak i kada korisnik aktivno ne traži informacije, što povećava umor i smanjuje vjerovatnoću namjerne verifikacije.

Obrasci i napetost među zemljama

Širom ZB6, preopterećenost se javlja i kao psihološki i kao informativni problem: višak poruka, kontradiktorne istine i ograničena jasnoća o tome čemu vjerovati. Mnogi mladi ljudi opisuju izbjegavanje („ignoriram to“, „utišavam to“) kao najpraktičniju metodu suočavanja.

Ključna napetost je u tome što povlačenje može kratkoročno smanjiti štetu, ali također može umanjiti informirano učešće i omogućiti da se narativi šire bez izazova. Prevelika svjesnost predstavlja suprotan rizik: konstantno skeniranje može povećati anksioznost i cinizam, potencijalno dodatno narušavajući povjerenje u institucije i medije.

Zašto je ovo važno

Preopterećenost nije samo lično iskustvo; to je i strukturni aspekt informacionog okruženja. Ako su mladi ljudi emocionalno iscrpljeni, manje su sposobni održati pažnju i trud potreban za provjeru i vjerovatnije je da će se oslanjati na heuristike ili se potpuno isključiti. Stoga bi intervencije trebale imati za cilj smanjenje informacionog i emocionalnog opterećenja: omogućiti pristup jasnim, pouzdanim objašnjenjima u formatima koji su izvorni za platformu; podržati mentalne „izlaske iz okvira“ (zdrave rutine izloženosti, digitalno blagostanje); i riješiti probleme s karakteristikama platforme koje eskaliraju sukob i ponavljanje. U praksi, izgradnja otpornosti uključuje olakšavanje prihvatanja pouzdanih informacija i podučavanje ljudi kako da ih provjere.

6.6 Tema 6

Rješavanje problema vertikalno (praznine u politikama, provedba, medijski standardi, odgovornost platformi)

Mladi često identificiraju problem „vertikalno“: oni smatraju da su mis/dezinformacije uzrokovane slabom provedbom (regulativa), niskom odgovornošću i lošim standardima medija i platformi, te žele da se odgovornost dijeli izvan individualnih korisnika.

Šta znači ova tema

Ova tema ističe promjenu u raspodjeli odgovornosti. Dok učesnici priznaju individualne izbore (kao što je šta pratiti i šta dijeliti), mnogi tvrde da teret ne može biti isključivo na mladim ljudima koji se snalaze u preopterećujućem informacijskom okruženju. Umjesto toga, oni ukazuju na strukturne faktore: novinarstvo lošeg kvaliteta, neprozirno vlasništvo, podsticaje za klikbejtove, politički uticaj, slabu regulaciju ili sprovođenje zakona i sisteme platformi koji pojačavaju štetan sadržaj dok istovremeno nude ograničenu transparentnost.

Ova tema se zalaže za više profesionalne standarde u medijima, jasniju odgovornost za online medije, poboljšanu institucionalnu odgovornost i veću odgovornost platformi za širenje, reklamiranje i dinamiku štetnog sadržaja.

Kako funkcioniše

Kroz cijeli skup podataka ponavljaju se tri mehanizma.

Prvo, niska odgovornost potiče popustljivo okruženje. Kada se mediji suočavaju s malo posljedica za misinformacije, senzacionalizam ili neetičke prakse, sadržaj lošeg kvaliteta postaje normalizovan. Drugo, institucionalno povjerenje je dio informacijskog okruženja. Kada mladi ljudi doživljavaju institucije kao odsutne, politizirane ili neefikasne, veća je vjerovatnoća da će sistem smatrati fundamentalno nepouzdanim i da će se povući ili zavisiti od neformalnih mreža. Treće, dizajn platforme i poslovni modeli utiču na izloženost. Učesnici su često opisivali platforme kao one koje ostvaruju profit od pažnje i sukoba, s algoritmima i reklamnim sistemima koji daju prioritet angažmanu nad tačnošću.

Dokazi

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

Mladi ljudi su jasno izrazili zabrinutost zbog nedostatka odgovornosti, posebno u vezi s online portalima i osjećajem da „svako može objaviti bilo šta“.

U Bosni i Hercegovini, učesnici su problem pripisali nedostatku odgovornosti i provođenja (zakona): „*Nema odgovornosti. Portali rade šta god žele. Država ne čini dovoljno.*“ (BIH, DFG). U Srbiji, učesnici su opisali medijske prakse lošeg kvaliteta kao uobičajene i teške za osporavanje: „*Objavljuju sve što će dobiti klikove, a niko nije odgovoran za to. Čak i ako se dokaže da je pogrešno, ostaje online.*“ (SRB, DFG).

Učesnici su također povezali slab institucionalni kredibilitet sa širom ranjivošću: ako se institucijama ne vjeruje ili ako one ne komuniciraju jasno, dezinformacije pronalaze lakši put. „*Kada institucije ne komuniciraju kako treba, ljudi popunjavaju prazninu onim što pronađu na internetu.*“ (SM, DFG) Regionalna fokus grupa pojačala je zahtjev za jačom, funkcionalnom regulacijom i sprovođenjem, a jedan učesnik je posebno ukazao na potrebu za efikasnim regulatorom medija: „*Jedini put naprijed koji vidim je kroz REM - funkcionalno regulatorno tijelo koje bi u potpunosti spriječilo plasiranje senzacionalističkih vijesti ili barem regulisalo stvari tako da se ovaj nivo govora mržnje i nasilja u medijima zaustavi*“ (REG, DFG).

„Jedini put naprijed koji vidim je kroz REM - funkcionalno regulatorno tijelo koje bi u potpunosti spriječilo plasiranje senzacionalističkih vijesti ili barem regulisalo stvari tako da se ovaj nivo govora mržnje i nasilja u medijima zaustavi“

REG, DFG

„Godine političke polarizacije, korupcijskih skandala i nedosljedne odgovornosti učinile su mnoge ljude skeptičnim prema zvaničnim informacijama. Kada je povjerenje u institucije i tradicionalne medije nisko, alternativni narativi - čak i nepouzdana - pronalaze plodno tlo“

ALB, ISKS

Ključni sagovornici su ponovili i kontekstualizovali ove zabrinutosti. Opisali su kako politička polarizacija, slabi mehanizmi odgovornosti i ekonomski pritisci mogu stvoriti „plodno tlo“ za nepouzdanu narative. „Godine političke polarizacije, korupcijskih skandala i nedosljedne odgovornosti učinile su mnoge ljude skeptičnim prema zvaničnim informacijama. Kada je povjerenje u institucije i tradicionalne medije nisko, alternativni narativi - čak i nepouzdan - pronalaze plodno tlo“ (ALB, ISKS).

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika slijede isti strukturni obrazac. Učesnici su često odgovarali na objave ne samo s vjerovanjem ili nevjericom, već i s frustracijom zbog šireg sistema: ko smije objavljivati, ko ima benefita i ko je odgovoran.

- U Srbiji je jedan učesnik reagovao na polarizirajući video, napominjući da platforma potiče provokativan sadržaj i izražavanje uznemirenosti, umjesto da ga posmatraju kao izolovani incident. Njihovo naknadno ponašanje nije bilo provjera, već emocionalno povlačenje, što ukazuje na uočeni nedostatak stvarne mogućnosti za djelovanje. (DDM, SRB; podsticaj platforme → frustracija)
- U Bosni i Hercegovini, zapis u dnevniku je povezo nepovjerenje s praksama medija: učesnik je opisao ignoriranje sadržaja određenih portala jer se smatraju senzacionalističkim ili politički motiviranim, tretirajući reputaciju medija kao zaštitnu mjeru, umjesto da provjerava svaku tvrdnju pojedinačno. (DDM, BiH; znak za kvalitet medija → izbjegavanje)
- U Crnoj Gori je jedan učesnik izrazio zabrinutost zbog isječaka „sličnih vijestima“ i nedostatka jasnog izvora, uokvirujući to kao dio šireg pitanja odgovornosti i transparentnosti platforme, a ne kao jednu obmanjujuću objavu. (DDM, CG; nedostatak izvora → kritika sistema)

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

OPDM ističe vidljivost strukturnih pokretača: klasteri političkog sadržaja, senzacionalne priče i komentari vođeni influencerima dijele se u formatima optimiziranim za angažman. Terenski zapisi također pokazuju da se sadržaj razlikuje na različitim platformama (na primjer, trendovi na TikToku u odnosu na X diskurs vijesti), što utiče na to gdje su usmjerena očekivanja odgovornosti. Pozivi učesnika za „vertikalnim“ ispravkama odgovaraju vidljivosti ponavljajućih polarizirajućih narativa i lakoći s kojom se sadržaj može reproducirati, ponovo objavljivati i rekontekstualizirati na različitim naložima.

Obrasci i napetost među zemljama

Širom ZB6, mladi ljudi konstantno definiraju problem kao sistemski: problemi s kvalitetom i odgovornošću u medijima i institucijama, u kombinaciji s efektima amplifikacije platformi. Također postoji snažno očekivanje da škole, regulatorna tijela i platforme trebaju imati jasnije uloge.

Ključna napetost je da se stroža regulacija može smatrati i neophodnom i rizičnom. Neki učesnici žele jasnija pravila i njihovu provedbu, dok su drugi zabrinuti zbog politizacije, cenzure ili selektivne primjene. Druga napetost je izvodljivost: mladi ljudi pozivaju na „odgovornost platformi“, ali često nisu svjesni koji realni mehanizmi postoje, što može dovesti do cinizma i rezignacije.

Zašto je ovo važno

Tretiranje mis/dezinformacija isključivo kao problem individualnih vještina („mladi bi trebali više provjeravati“) dovodi do toga da intervencije zanemare ključne pokretače koje su mladi identificirali: podsticaje, odgovornost i povjerenje. Poboljšanja u vertikalnom toku, kao što su jasniji medijski standardi, transparentnost u pogledu vlasništva i finansiranja, provediva pravila za online medije i odgovornosti platformi za širenje i reklamiranje, mogu smanjiti teret na pojedince. Međutim, ove mjere moraju uključivati zaštitne mehanizme: transparentnost, nezavisnost i proporcionalnost, kako bi se spriječilo rastuće političko nepovjerenje. U praksi, otpornost je najjača kada su individualne vještine podržane sistemima koji olakšavaju pronalaženje, prepoznavanje i povjerenje u pouzdane informacije.

6.7 Tema 7

Medijska pismenost kao infrastruktura (međugeneracijska sposobnost)

Mladi ljudi doživljavaju medijsku i informacijsku pismenost kao međugeneracijsku „infrastrukturu“: ona se razvija tokom vremena kroz škole, porodice i zajednice, te zahtijeva podršku i za odrasle i za mlade.

Šta ova tema znači

Ova tema predstavlja medijsku pismenost manje kao jednokratnu obuku, a više kao zajedničku vještinu koja se razvija tokom cijelog života. Učesnici su često opisivali učenje o kredibilitetu i online sigurnosti kroz kombinaciju školskih lekcija, porodičnog vođenja i vršnjačkih rutina. Također su spomenuli da se odrasli često bore s istim informacijskim okruženjem, ponekad s manje digitalnih vještina, ali s većim samopouzdanjem, što stvara rizike za međugeneracijsko nerazumijevanje i širenje misinformacija.

Tema poziva na jačanje medijske pismenosti u školama, pružanje praktične podrške nastavnicima umjesto okrivljavanja i proširenje intervencija na roditelje i staratelje. Također obuhvata ideju da sami mladi ljudi mogu biti efikasni glasnici, posebno tamo gdje je povjerenje u institucije slabo.

Kako funkcioniše

Tri obrasca se ponavljaju u svim podacima.

Prvo, vještine se uče društveno. Mladi ljudi razvijaju rutine kroz posmatranje i zajedničku praksu: šta njihovi roditelji prenose, šta njihovi prijatelji smatraju smiješnim i koji izvori se smatraju „sigurnim“. Drugo, nastavnicima i roditeljima je potrebna podrška. Učesnici su često opisivali obrazovanje kao idealno okruženje za razvoj vještina, ali su također priznali i ograničenja: nastavnici su opterećeni, nastavni planovi i programi su pretrpani sadržajem, a digitalne navike odraslih mogu oslabiti školske poruke. Treće, metode vršnjačke saradnje mogu doći do šire publike. U okruženjima gdje je povjerenje u institucije nisko, komunikacija koju vode mladi i objašnjenja koja vode kreatori mogu biti uvjerljivija od zvaničnih kampanja.

„Nije dovoljno reći ‘ne vjerujte svemu’“. „Potrebni su nam konkretni načini da provjerimo i razumijemo zašto je nešto obmanjujuće.“

KOS, DFG

„Integriranje medijske i digitalne pismenosti u školske nastavne planove i programe - od osnovnog do srednjeg obrazovanja - omogućilo bi učenicima da razviju kritičko razmišljanje, vještine provjere činjenica i bolje razumijevanje izvora informacija. Ovi moduli trebaju biti redovno ažurirani i praćeni kontinuiranom obukom nastavnika.“

ALB, ISKS

Dokazi

Šta smo čuli (DFG/ISKS)

U svim zemljama, mladi ljudi su često tvrdili da obrazovanje o medijskoj pismenosti treba početi ranije i da ne bi trebalo biti ograničeno samo na „jednu lekciju“ ili da bude kao opcija. Također su naglasili važnost uključivanja odraslih.

U Bosni i Hercegovini, jedan učesnik je to opisao kao odgovornost škole, ali s naglaskom na pripremi ljudi za upravljanje stvarnim online okruženjima: „*Ovo bi trebalo učiti u školi. Roditeljima i nastavnicima je također potrebna podrška*“ (BIH, DFG). U Sjevernoj Makedoniji, učesnici su objasnili kako praznine u razumijevanju odraslih stvaraju dodatni pritisak na mlade ljude da se bore protiv misinformacija unutar porodičnog okruženja: „*Ponekad sam ja taj koji objašnjava roditeljima zašto nešto nije istina, jer oni to jednostavno proslijede*“ (SM, DFG). Na Kosovu, mladi su naglasili da obrazovanje treba dati prioritet praktičnim vještinama, kako prepoznati znakove, kako provjeriti informacije i kako izbjeći štetu, a ne apstraktnim upozorenjima: „*Nije dovoljno reći ‘ne vjerujte svemu’*“. „*Potrebni su nam konkretni načini da provjerimo i razumijemo zašto je nešto obmanjujuće*“ (KOS, DFG). Također su istakli da se znakovi povjerenja i kredibiliteta uče društveno i često zavise od poznatih autoriteta, čak i kada mladi ljudi i dalje primjenjuju brzu „provjeru“: „*Jer ako, na primjer, profesor s mog fakulteta to podijeli, imat ću određeni nivo povjerenja da je to manje-više tačno, jer vjerujem toj osobi - ali naravno da ću to ipak provjeriti*“ (REG, DFG).

Ključni sagovornici podržali su ovo mišljenje i naglasili da izgradnja kapaciteta mora biti kontinuirana i redovno ažurirana, jer se platforme, formati i tehnike manipulacije brzo razvijaju. „*Integriranje medijske i digitalne pismenosti u školske nastavne planove i programe - od osnovnog do srednjeg obrazovanja - omogućilo bi učenicima da razviju kritičko razmišljanje, vještine provjere činjenica i bolje razumijevanje izvora informacija. Ovi moduli trebaju biti redovno ažurirani i praćeni kontinuiranom obukom nastavnika*“ (ALB, ISKS)

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika otkrivaju da učenje i interpretacija često nastaju kroz društvene veze. Učesnici su ponekad koristili članove porodice ili prijatelje kao mjerila za određivanje da li se nečemu treba vjerovati, a sadržaje su, po njihovom kazivanju, dijelili kako bi „testirali“ reakcije ili potražili drugo mišljenje.

- U Srbiji je učesnik podijelio objavu s prijateljima kako bi se o njoj diskutovalo, koristeći grupni chat kao prostor za interpretaciju, a ne kao prostor za konačnu odluku. Ponašanje ilustruje kako mreže vršnjaka funkcionišu kao neformalna okruženja za učenje, čak i kada je verifikacija nepotpuna. (DDM, SRB; ‘pošalji grupi’ → pronalaženje smisla)
- U Bosni i Hercegovini, učesnik je opisao oslanjanje na prepoznatljive ‘zvanične’ izvore i objasnio da je ova navika oblikovana prethodnim smjernicama i rutinom. Ovo pokazuje kako se navike povjerenja mogu s vremenom ukorijeniti, funkcionirajući kao svakodnevna infrastruktura, a ne kao svjesni izbor svaki put. (DDM, BiH; znak ‘zvanični izvor’ → uobičajeno povjerenje)
- Na Kosovu je učesnik koristio porodičnu diskusiju kao pokretač za pronalaženje smisla: ‘Moji roditelji su o tome raspravljali u dnevnoj sobi, pa sam potražio da vidim cijeli govor’, a zatim podijelio snimak u porodičnom grupnom chatu. (DDM, KOS)
- U Albaniji, jedan učesnik je podijelio sadržaj isključivo kako bi o njemu diskutirao s drugima i procesuirao njihovu reakciju: „Podijelio sam ga kako bih o tome razgovarao s drugima i izrazio svoju ljutnju zbog tog čina“ (DDM, ALB).
- U Sjevernoj Makedoniji, jedan učesnik je podijelio reel s prijateljima kao društveni „relej“ interpretacije/pažnje („Sviđalo mi se i podijelio sam ga s prijateljima“), što pokazuje kako mreže vršnjaka djeluju kao lagani kanal za ono što se primijeti i proslijedi. (DDM, MKD)

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

OPDM odražava važnost obrazovnih formata prilagođenih platformama. „Objašnjenja“, kratka videa i komentari vođeni od strane kreatora istaknuti su u prostorima usmjerenim na mlade, što sugerira da poruke o medijskoj pismenosti moraju doprijeti do publike tamo gdje se ona nalazi, putem kratkih, praktičnih i djeljivih formata. Terenske bilješke OPDM-a također pokazuju da neki od najuticajnijih sadržaja uopće nisu predstavljeni kao „vijesti“, što pojačava potrebu za međukurikularnim pristupima zasnovanim na vještinama, a ne izoliranim „medijskim lekcijama“.

Obrasci i napetost među zemljama

Širom ZB6 postoji snažno zajedničko uvjerenje da medijsku pismenost u školama treba ranije uvesti i unaprijediti. Također postoji dosljedno priznanje da roditeljima i nastavnicima treba podrška, i zato što odrasli mogu nenamjerno širiti misinformacije, ali i zato što mladi ljudi ne mogu sami podnijeti taj teret.

Ključna napetost je implementacija. Učesnici žele da škole poduzmu mjere, ali također prepoznaju da su nastavnici preopterećeni, resursi neravnomjerni, te da postoji rizik da medijska pismenost postane „kutija za potvrdu“ umjesto praktična vještina. Druga napetost je povjerenje: u kontekstima gdje je povjerenje u institucije slabo, formalne poruke mogu biti ignorirane, što povećava važnost pristupa vođenih od strane vršnjaka i kreatora koji se mogu širiti putem pouzdanih mreža.

Zašto je ovo važno

Ako se medijska pismenost smatra infrastrukturom, ona zahtijeva održiva ulaganja, a ne jednokratne kampanje. To uključuje podršku nastavnicima kroz kontinuirani profesionalni razvoj i alate za primjenu u učionici; integraciju kritičkog razmišljanja i “sajber higijene” u sve predmete; te podršku roditeljima i starateljima na načine koji izbjegavaju prebacivanje krivice, već se fokusiraju na praktične rutine. To također podrazumijeva kreiranje poruka usmjerenih na mlade kroz saradnju i vršnjačku razmenu, uz korištenje formata koji istinski angažuju mlade ljude. U suštini, podsticanje otpornosti zahtijeva razvoj vještina kod svih generacija, osiguravajući da mladi ljudi nisu prepušteni sami sebi da se snalaze u složenom, stalno promjenjivom informacijskom pejzažu.

Nalazi: Dvije sporedne teme

Dvije sporedne teme u okviru ovog poglavlja pojavile su se kroz skup podataka, sa manjom konzistencijom u odnosu na glavne teme. Uključene su jer pomažu da se objasni kako mladi ljudi razumiju neizvjesnost i zašto se neke dinamike informacija čine posebno teškima za rješavanje. U oba slučaja, teme ističu nastajuće rizike i područja koja treba pratiti: kako narativni okviri utiču na ono što se smatra „činjenicom“ i kako novi oblici sintetičkog ili manipulisanoog sadržaja mogu oslabiti svakodnevne znakove autentičnosti.

7

Nalazi: Dvije sporedne teme

7.1 Sporedna tema 1:

Nema čistih činjenica – samo narativi iz kojih se može birati

Mnogi mladi ljudi informacije doživljavaju manje kao „činjenice nasuprot lažima“, a više kao kompetitivne narative, gdje je izazov odabrati kojem okviru vjerovati, a ne provjeravati jednu tvrdnju.

Kratka definicija (opseg i granice)

Ova tema ističe prelazak sa binarnog razmišljanja („tačno/netačno“) na interpretativno razmišljanje („koja priča odgovara, ko ima koristi, šta je u kontekstu?“). Učesnici su često izražavali da „svako ima agendu“ i da se isti događaj može predstaviti kroz više legitimnih perspektiva. Tema je posebno očigledna u politiziranim temama, identitetskim pitanjima i polarizirajućim društvenim debatama.

Ovo se razlikuje od relativizma („ništa nije istina“). Umjesto toga, demonstrira praktično iskustvo: u nestabilnim okruženjima, mladi ljudi često se susreću s više verzija stvarnosti, a kredibilitet zavisi od izbora narativa, a ne samo od provjere činjenica.

Istaknuti dokazi

Istaknuti citati (DFG/ISKS)

Učesnici su opisali kako se suočavaju s različitim tumačenjima i kako im je teško identificirati pouzdanu referentnu tačku.

„Iskreno, ne vjerujem u objektivne informacije. Ne mislim da možemo pristupiti isključivo činjeničnim podacima. Vjerujem da je sve narativ, i to je u redu - pitanje je koga čitamo i čiju interpretaciju onoga što se dogodilo prihvatamo, jer na kraju imamo samo interpretacije“. (REG, DFG). Ključni sagovornik je također objasnio kako nisko povjerenje i polarizacija podstiču uslove u kojima alternativni narativi dobijaju na značaju. *„U Bosni i Hercegovini je uvijek riječ o političkom narativu — sve je povezano s politikom. Vremenom ljudi počinju osjećati da su ‘svi isti’ i da ‘svi lažu’, i to otežava bilo kakvu promjenu“.* (BiH, ISKS)

„Iskreno, ne vjerujem u objektivne informacije. Ne mislim da možemo pristupiti isključivo činjeničnim podacima. Vjerujem da je sve narativ, i to je u redu - pitanje je koga čitamo i čiju interpretaciju onoga što se dogodilo prihvatamo, jer na kraju imamo samo interpretacije“.

REG, DFG

Ključni nalazi dnevnika

Zapisi u dnevnicima ovo označavaju kao „pomiješano uvjerenje“ i oklijevanje, a ne jasno prihvatanje ili odbacivanje. Učesnici su ponekad zapisivali da ne vjeruju objavi „100 posto“ ili da ne mogu reći šta je istina, što je često pratilo povlačenje ili oslanjanje na društvene znakove/signale.

- U Srbiji je, na primjer, jedan učesnik označio vjerovanje kao pomiješano i opisao objavu kao prepoznatljivu, ali ne i u potpunosti pouzdanu, što ilustruje kako interpretacija može biti između procjene istine i rezonancije identiteta. (DDM, SRB; pomiješano/nesigurno uvjerenje)
- Na Kosovu, jedan učesnik je označio vjerovanje kao pomiješano jer je video djelovao „uglavnom tačno, ali prikazan iz jedne perspektive“, što signalizira oklijevanje, a ne prihvatanje/odbacivanje. (DDM, KOS)
- U Sjevernoj Makedoniji, jedan učesnik je zabilježio da je „djelimično“ povjerovao objavi vijesti, ali i primijetio da „nedostaju podaci“; zatim je koristio komentare kao brzi signal za tumačenje smisla i odlučili da je ne podijeli. (DDM, MKD)

Napomena o širem okruženju

OPDM odražava postojanje polariziranih okvira i ponavljajućih narativnih klastera o političkim i društvenim pitanjima. Čak i kada je teško verificirati pojedinačne tvrdnje na temelju javnih tragova, dosljednost okvira i ponavljanje kroz različite naloge može stvoriti osjećaj da je „sve narativ“, čime se pojačava interpretativni zamor.

Tamo gdje je najvažnije (zemlje/konteksti)

Ova tema je najočitija tamo gdje su deficiti povjerenja i polarizacija značajni, posebno u temama vezanim za identitet, geopolitiku ili politiku visokog značaja. Također se javlja u prostorima gdje mladi ljudi ovisе o influencerima i formatima komentara koji miješaju informacije s mišljenjem, čineći narativno uokviravanje istaknutijim od lanca dokaza.

Šta pratiti (u praksi)

Ovo su signali koji se mogu uočiti kroz rutinski rad usmjeren prema mladima i praćenje medija, bez provođenja nove studije.

1. Omladinske organizacije, škole i praktičari mogu obratiti pažnju na promjene u jeziku tokom radionica, savjetovanja, vršnjačkih sesija i diskusija u učionici: da li „sve ima agendu“ zvuči kao kritičko razmišljanje ili kao odustajanje („nema smisla provjeravati“)?
2. Medijski partneri, provjeravači činjenica i digitalni timovi mogu pratiti koje priče dominiraju tokom trenutaka velike važnosti skeniranjem trendova na platformama i odjeljaka za komentare, te bilježenjem kada se isti okviri putem snimaka ekrana/prosljeđivanjem počinju pojavljivati na privatnim kanalima koje dijele mladi (uz pristanak i zaštitu privatnosti).

Nalazi: Dvije sporedne teme

7.2 Sporedna tema 2

Autentičnost AI (pojavljujuća konfuzija i pokazatelji)

Sintetički i manipulirani sadržaj povećava neizvjesnost oko toga šta je „stvarno“, slabi svakodnevne znakove/signale autentičnosti i čini odluke o povjerenju više ovisnim o identitetu izvora i signalima platforme.

Kratka definicija (opseg i granice)

Ova tema ističe nastalu zbunjenost oko medija koji su generirani ili uređivani pomoću AI, uključujući sumnje u autentičnost slika, videa i glasova. Također se bavi opadanjem povjerenja u izreku „ako vidimo, vjerujemo“, posebno u formate kratkog sadržaja koji se lako dijele, gdje su kontekst i izvor često nejasni.

Tema je „manja“ jer eksplicitne reference na AI nisu bile ravnomjerno raspoređene po zemljama i metodama. Međutim, tamo gdje se pojavila, ukazivala je na visok potencijalni rizik jer potkopava osnovne znakove na koje se mladi ljudi oslanjaju za brzo snalaženje u informacijama.

Istaknuti dokazi

Istaknuti citati (DFG/ISKS)

Učesnici i sagovornici izrazili su rastuću zabrinutost da je sve teže razaznati šta je na internetu stvarno. „Iskreno, pomalo je alarmantno koliko je u posljednje vrijeme čak i meni sve teže i teže prepoznati AI sadržaj. Ponekad — posebno kada su u pitanju videi — pomalo je zastrašujuće koliko je to daleko stiglo i koliko se brzo razvija... Ne mogu napraviti razliku da li je lažno ili ne”. (BiH, DFG).

Ova neizvjesnost se može brzo pretvoriti u prekomjernu opreznost i sumnju, čak i među onima koji aktivno ne traže vijesti.: „Uopšte – ne koristim društvene mreže da bih se informisao, ali vijesti mi stalno iskaču... i vjerovatno zbog porasta vještačke inteligencije osjećam se kao da postajem paranoičan, jer koju god vijest vidim... odmah posumnjam u nju... Ne mogu 100% vjerovati da je istinita; moram ići na neki institucionalni portal...“ (REG, DFG). Ključni sagovornik istakao je da sintetički sadržaj može povećati manipulaciju olakšavajući stvaranja lažnog predstavljanja i rezultata koji izgledaju „zvanično“: „Na primjer, nije nikome od nas lako da sa sigurnošću prepoznamo šta je stvarno, a šta nije kada se suočimo s deepfakeom... Dakle, teško je za sve, ali oni koji nemaju potrebno znanje i pismenost ili pristup takvoj podršci, definitivno su posebno ranjivi...“ (ALB, ISKS).

„Osjećam se kao da postajem paranoičan, jer koju god vijest vidim... odmah posumnjam u nju... Ne mogu 100% vjerovati da je istinita; moram ići na neki institucionalni portal...“

REG, DFG

Istaknuti dio dnevnika

Zapisi u dnevnicima pokazuju nesigurnost i oprez. Učesnici su, suočeni s vizuelno uvjerljivim sadržajem, ponekad označavali vjerovanje kao pomiješano ili nesigurno, posebno ako objave nisu imale jasan lanac izvora. Kada bi odgovorili, često su se oslanjali na posredne znakove („ko je objavio“, „da li postoji veza sa vjerodostojnim izvorom“) umjesto da procjenjuju same medije (DDM; pomiješano/nesigurno vjerovanje).

Napomena o širem okruženju

OPDM zapažanja pokazuju da izvorni formati platforme otežavaju praćenje porijekla: lanci ponovnog objavljivanja, isječeni videi i rekontekstualizacija nalik memovima smanjuju sljedivost. To povećava šansu da manipulirani ili sintetički sadržaj može kružiti nezapaženo, posebno kada se poklapa s postojećim narativima ili izaziva snažne emocije.

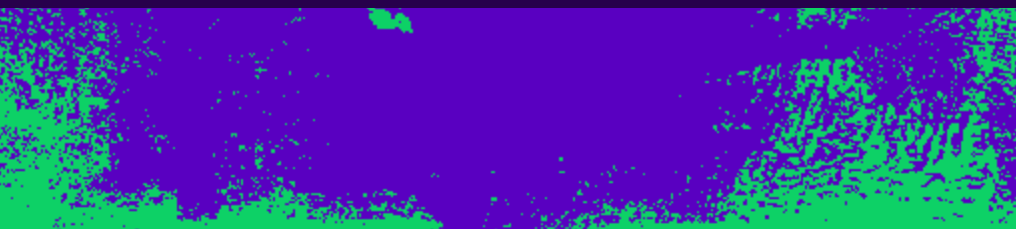
Tamo gdje je najvažnije (zemlje/konteksti)

Ova tema će vjerovatno biti najznačajnija tokom trenutaka veće važnosti (izbori, krize, narativi povezani sa sukobima) i u okruženjima sa niskim povjerenjem u institucije, gdje su pokazatelji izvora već dovedeni u pitanje. Također je važna u kontekstima gdje se mladi ljudi uveliko oslanjaju na kratke videe i komentare influencera, koji često postaju odvojeni od originalnog konteksta.

Šta pratiti (u praksi)

Ovo su rani signali koje nastavnici, omladinski radnici i medijski partneri mogu primijetiti u svom svakodnevnom radu i javnom monitoringu.

1. **U školama, programima za mlade i vršnjačkim prostorima**, posmatrajte kako mladi ljudi reaguju kada posumnjaju da je nešto generisano ili uređeno pomoću AI: Da li se distanciraju („Više ne vjerujem ničemu“) ili se još više oslanjaju na „ko je to objavio“ (prijatelji, influenceri, „zvanični“ nalozi) kao prečica do vjerovanja?
2. **U sesijama medijske pismenosti i objašnjenjima na platformama**, fokusirajte se na „pravila iz prakse“ koja mladi ljudi koriste za prepoznavanje sintetičkog sadržaja (na primjer, „izgleda previše savršeno“ ili „glas zvuči čudno“). Promatrajte da li im ovi znakovi zaista pomažu da uspore i verificiraju ili ih lako odbacuju i zamjenjuju društvenim dokazom („svi to dijele, tako da mora biti stvarno“).

Nalazi: Dvije sporedne teme

Sinteza među zemljama

Ovo poglavlje se „udaljava“ od sedam glavnih tema kako bi istaklo šta je zajedničko u ZB6, gdje zemlje pokazuju specifičnosti i kako treba tumačiti razlike među metodama. Sinteza se oslanja na komparativnu matricu (vidljivost tema u svim skupovima podataka zemalja), perspektive specifične za svaku zemlju identifikovane tokom analize i triangulaciju kroz fokus grupe i intervjue, dnevnik društvenih medija i osnovno praćenje društvenih mreža.

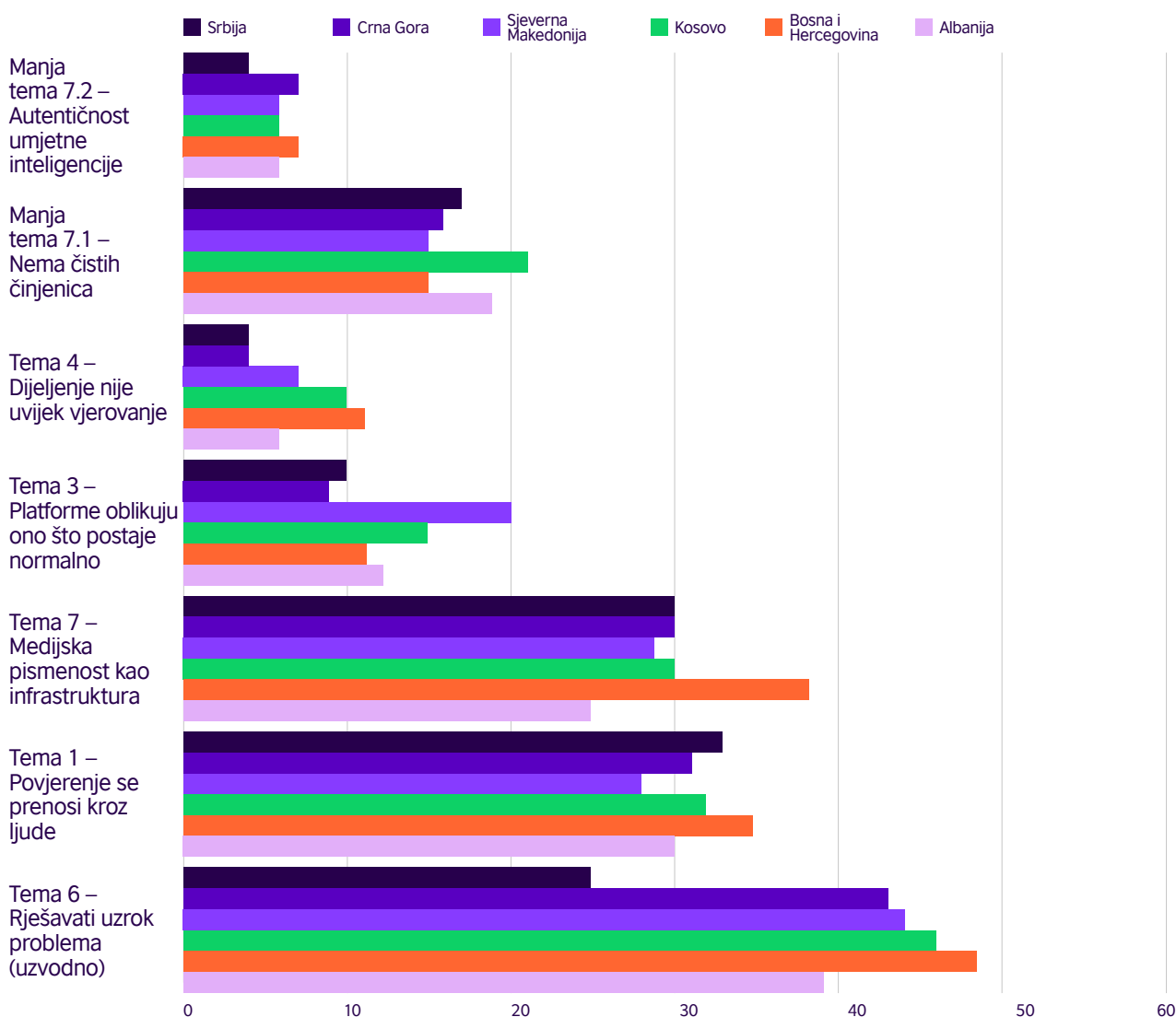

8.1 Kako čitati komparativnu matricu

Komparativna matrica sumira vidljivost svake teme kroz skupove podataka po zemljama, na osnovu udjela kodiranih citata mapiranih na tu temu. Ovi udjeli pomažu u ukazivanju na to gdje je neka tema posebno istaknuta u izjavama učesnika, pri čemu ih ne treba tumačiti kao rangiranje „ozbiljnosti“ niti kao direktnu usporedbu ‘performansi’ po zemljama. Razlike mogu odražavati lokalne događaje tokom terenskog rada, vrste iskustava koja su učesnici naglasili, te ono što je više ili manje uočljivo kroz različite metode.

Sveukupno, najjača poruka koja se provlači kroz sve zemlje je poziv na ‘rješavanje problema u začetku’. Relativna istaknutost tema po zemljama sažeta je u Slici 1.

Komparativna vidljivost tema kroz skupove podataka zemalja WB6

Tema 6 je najistaknutija tema u svim zemljama, posebno u Bosni i Hercegovini (48 posto), Kosovu (46 posto), Sjevernoj Makedoniji (44 posto), Crnoj Gori (43 posto) i Albaniji (39 posto). Ovo podržava konzistentnu perspektivu mladih: teret borbe protiv misinformacija i dezinformacija ne može biti isključivo na pojedincima kada sistemi i podsticaji ostaju slabi.

Dvije druge teme ostaju izrazito jake u svim ZB6 zemljama. Tema 1 („povjerenje putuje kroz ljude“) i Tema 7 („medijska pismenost kao infrastruktura“) koje se konzistentno pojavljuju u svim skupovima podataka, posebno u Bosni i Hercegovini (Tema 1 sa 35 i Tema 7 sa 38 posto). Praktično, ovo ukazuje na to da se kredibilitet uglavnom shvata kroz društvene i relacijske pokazatelje, a rješenja se uglavnom smatraju kao kolektivna, međugeneracijska i institucionalna, a ne isključivo individualna.

Suprotno tome, mehanika platforme opisana u Temi 3 („platforme oblikuju ono što postaje normalno“) pokazuje veće varijacije unutar ZB6 zemalja. Ova tema je najznačajnija u Sjevernoj Makedoniji (20 posto) i na Kosovu (15 posto), ali manje u drugim zemljama. Tema 4 („dijeljenje nije uvijek vjerovanje“) je generalno niža u većini skupova podataka, ali je izraženija u Bosni i Hercegovini (11 posto) i na Kosovu (10 posto). Ovo ukazuje na to da su humor, pripadnost i dinamika društvenog dijeljenja prisutni u svim zemljama, ali da su različito naglašeni kada je riječ o načinu na koji mladi ljudi govore o svom okruženju.

Sporedne teme su također nekonzistentne. „Nema čistih činjenica – samo narativi iz kojih se može birati“ (sporedna tema 7.1) je relativno istaknuta na Kosovu (21 posto) i u Albaniji (19 posto), dok se „autentičnost AI“ (sporedna tema 7.2) pojavljuje na nižim nivoima u skupovima podataka (oko 4-7 posto). Čak i na ovim nižim nivoima, druga sporedna tema je značajan rizik koji se pojavljuje jer remeti svakodnevne pokazatelje na koje se mladi ljudi oslanjaju kako bi odredili šta je stvarno.

8.2 Zajednički obrasci u ZB6

Širom ZB6, mladi ljudi opisuju slične dosljedne pritiske i prečice u svom svakodnevnom informacijskom okruženju. Kredibilitet se često procjenjuje društveno prije nego što se ocijeni na osnovu dokaza: ko je podijelio objavu, koliko profil izgleda poznato i da li se izvor doživljava kao „zvaničan“, može biti jednako važno kao i sam sadržaj. Istovremeno, verifikacija se široko priznaje kao neophodna, ali se doživljava kao zahtjevna. Mnogi mladi ljudi opisuju provjeru kao selektivnu, vremenski ograničenu ili prepuštenu pouzdanim osobama, a ne kao redovnu rutinu.

Karakteristike platforme zatim utiču na to kako se ovi izbori odvijaju. Mladi ljudi često doživljavaju izloženost kao personaliziranu, ali ipak šablonsku: određene teme se brzo pojavljuju, dominiraju pažnjom i teško ih je izbjeći, dok komentari i signali angažmana služe kao sekundarni sloj interpretacije. Dijeljenje se obično opisuje kao društveno, a ne kao uvjeravanje; humor, pripadnost i signaliziranje identiteta su uobičajene motivacije, ali efekti amplifikacije i dalje postoje.

Vremenom, izloženost velikoj količini sadržaja i njegovom intenzitetu često dovodi do emocionalne reakcije. Zbunjenost, umor i razdražljivost uzrokuju da mnogi mladi ljudi usvoje strategije suočavanja poput izbjegavanja, utišavanja ili ograničavanja izloženosti. Drugi postaju prekomjerno oprezne, neprestano tražeći manipulacije na načine koje je teško održati. U ovom kontekstu ne čudi da se odgovornost često pripisuje vertikalnim/sistemskim izvorima. Širom zemalja, mladi pozivaju na poboljšane standarde, jaču provedbu, transparentnije medijske ekosisteme i jasniju odgovornost platformi. Također medijsku pismenost vide kao infrastrukturu: nešto što mora biti podržano od strane škola, porodica i zajednica, i da se ažurira kako se okruženje mijenja.

8.3 Specifičnosti zemalja (kako se naglasak razlikuje u zavisnosti od konteksta)

Iako su osnovne dinamike zajedničke, skup podataka svake zemlje također ističe specifične posebnosti. U Albaniji, diskusije snažno povezuju poremećaj informacija s deficitom povjerenja i polarizacijom, uz izraženu osjetljivost na kompetitivne narative i zabrinutost koja se pojavljuje oko autentičnosti. Bosna i Hercegovina stavlja posebno snažan naglasak na pokazatelje izvora i signale transparentnosti, uz intenzivan fokus na odgovornost početnih izvora i ulogu obrazovanja u razvijanju kritičkog mišljenja. Na Kosovu su dinamika platformi i narativna kompetitivnost posebno istaknuti, sa snažnim naglaskom na odgovornost sistema i društvene dimenzije učenja. U Sjevernoj Makedoniji, istaknuti su „normalizacija“ platformi i jazovi u politikama, a mladi ljudi često navode kako način isporuke putem platformi oblikuje ono što se čini neizbježnim. U Crnoj Gori, vertikalno/sistemska uokviravanje je snažan i često se izražava kroz fokus na sisteme i standarde, dok svakodnevna praksa odlučivanja o tome čemu vjerovati ostaje ograničena vremenom i neizvjesnošću. U Srbiji su prakse verifikacije relativno u prvom planu, uz snažnu zabrinutost zbog odgovornosti i jasno priznanje da porodica i vršnjačke mreže oblikuju svakodnevnu interpretaciju.

Albanija (ALB)

U Albaniji mladi snažno naglašavaju ulogu polarizacije i deficita povjerenja u oblikovanju načina na koji se informacije interpretiraju. Kompetitivnost narativa je posebno istaknuta, pri čemu se mladi često kreću kroz kompetitivne pristupe, a ne kroz jednostavnu podjelu na tačno/netačno.

- Povjerenje se često posmatra kao društvena prečica, pod uticajem niskog institucionalnog kredibiliteta i visoke političke polarizacije.
- Posebno su očigledni kompetitivni narativi, s neizvjesnošću uokvirenom kao „čije tumačenje prihvatiti“.
- Zabrinutosti koje se javljaju oko autentičnosti poklapaju se sa širim skepticizmom prema tome šta je na internetu stvarno.

Bosna i Hercegovina (BiH)

Za Bosnu i Hercegovinu je značajno to što se mladi ljudi, prilikom procjene kredibiliteta, u velikoj mjeri oslanjaju na signale medija i izvora uz snažan fokus na nedostatke u odgovornosti i slabu provedbu. Emocionalni umor je također izraženiji nego u nekim drugim skupovima podataka, što utiče na svakodnevne načine suočavanja.

- Kredibilitet je često ukorijenjen u pokazateljima transparentnosti i legitimnosti, poput prepoznatljivih istraživačkih medija i njihovih identifikatora.
- Pitanja početne odgovornosti su značajna, posebno u vezi sa praksama portala i ograničenom provedbom.
- Preopterećenje i zbnjenost su česti, a izbjegavanje se često koristi kao mehanizam suočavanja.

Kosovo (KOS)

Na Kosovu, mladi ljudi često doživljavaju misinformacije i dezinformacije kao sistemski problem, sa snažnim fokusom na mehanizme platformi i uticaj narativnih okvira u politiziranim temama i temama povezanim s identitetom. Stvaranje smisla se često opisuje kao društveno i relacijsko.

- Odgovornost je prvenstveno smještena na početne izvore, s fokusom na medijske standarde, odgovornost platformi i institucionalnu sposobnost reagovanja.
- Dinamika platformi je posebno istaknuta, uključujući komentare vođene influencerima i diseminaciju vođenu angažmanom.
- Narativna selekcija je istaknuta, pri čemu na procjenu kredibiliteta utiču kontekst, uokviravanje i grupna interpretacija.

Sjeverna Makedonija (MKD)

Sjeverna Makedonija je posebno značajna po vidljivosti 'normalizacije' platformi: mladi ljudi objašnjavaju kako algoritamska isporuka i ponavljanje stvaraju osjećaj neizbježnosti. Istovremeno, često se smatra da povjerenje u institucije opada, što dodatno jača neangažovanost i cinizam.

- Isporuka na platformi i ponavljanje su uveliko istaknuti kao faktori koji oblikuju izloženost i ono što postaje 'normalno'.
- Nedostaci na vertikalnom nivou (standardi, provedba, povjerenje u institucije) su evidentni u izjavama mladih.
- Ponašanja u pogledu verifikacije i izvještavanja ograničena su vremenom i umorom, s malo povjerenja da će prijavljivanje dovesti do promjena.

Crna Gora (CG)

U Crnoj Gori, izjave mladih snažno naglašavaju odgovornost verikalnih izvora i standarde, pri čemu se kredibilitet često procjenjuje kroz znakove prezentacije i identitet izvora. Neizvjesnost se često rješava kroz neangažman ili društvene znakove, a ne dosljednim rutinama provjere.

- Odgovornost na nivou sistema je primarni fokus, s naglaskom na standarde, ograničenja u provođenju i odgovornosti.
- Kredibilitet se često procjenjuje kroz pokazatelje 'prezentacije' (ton, stil, koliko sadržaj izgleda kao vijest), uzimajući u obzir i identitet izvora.
- Pojavljuju se zabrinutosti oko autentičnosti, ali one su obično dio šireg skepticizma kada je u pitanju kvalitet sadržaja na internetu.

Srbija (SRB)

U Srbiji su norme verifikacije relativno više naglašene nego u nekim drugim skupovima podataka, što se često ilustruje pretraživanjem i unakrsnom provjerom. U međuvremenu, svakodnevna interpretacija je i dalje pod uticajem diskusija među vršnjacima, dinamike komentara i zabrinutosti vezano za početne izvore u pogledu podsticaja i amplifikacije.

- Prakse provjere se češće navode, uključujući rutine pretraživanja i unakrsne provjere, čak i kada se primjenjuju selektivno.
- Vršnjačke i porodične mreže ostaju ključne za smisao stvari, a komentari i grupne diskusije oblikuju interpretaciju.
- Zabrinutosti oko odgovornosti početnih izvora su značajne, posebno u vezi s medijskim praksama i podsticajima za amplifikaciju platformi.

8.4 Kontradikcije među metodama (i šta mogu značiti)

Triangulacija među metodama otkriva skup ponavljajućih jazova koji su analitički važni. Najkonzistentniji je jaz između norme i ponašanja. U fokus grupama i intervjuima, mladi ljudi često opisuju proveru kao princip; u dnevnicima, proveru se čini selektivnijom i više ovisi o ličnoj relevantnosti, nesigurnosti ili percipiranom riziku. Ovo ne implicira nepoštenje, već reflektira kako se verifikacija takmiči s vremenom, pažnjom i emocionalnim kapacitetom u svakodnevnoj upotrebi.

Drugi problem se odnosi na vidljivost. Mladi često opisuju određene narative kao „svugde“ ili „neizbežne“, posebno tokom značajnijih perioda poput političkih dešavanja, krize ili društvena pitanja koja izazivaju podele. Osnovno praćenje društvenih mreža može otkriti drugačiju sliku, bilo zato što su neki narativi istaknutiji u privatnim ili poluprivatnim prostorima koje društveno praćenje ne može pouzdano obuhvatiti, ili zato što su fidovi visoko personalizovani i razlikuju se ovisno o lokaciji korisnika, jeziku i mreži. U praksi, percipirana izloženost odslikava doživljenu stvarnost pažljivo odabranog fida, dok društveno praćenje beleži javne, pretražive tragove. Ovo treba posmatrati kao komplementarne, a ne konkurentne oblike dokaza.

Treća kontradikcija se tiče dvostruke uloge odeljaka za komentare. Učesnici ponekad komentare vide kao formu crowdsourcing ispravke (ispravke zajednice) („neko će reći ako je lažno“). Međutim, dnevnicima i zapažanja ukazuju na to da komentari mogu takođe pojačati neprijateljstvo, produbiti polarizaciju i uzrokovati neangažovanost. Takođe, humor ima sličnu dvostruku ulogu: može pomoći mladima da se distanciraju od propagande i nose se s političkim intenzitetom, a može i održavati obmanjujuće narative kroz angažman i deljenje.

8.5 Upozorenja u vezi sa tumačenjem

Tri upozorenja su važna pri tumačenju razlika među zemljama. Prvo, proporcije tema otkrivaju vidljivost, a ne ozbiljnost unutar skupa podataka. Oni pokazuju šta su učesnici naglasili, kako se diskutovalo o iskustvima i sastav kodiranog materijala. Drugo, metode obuhvataju različite aspekte informacionog okruženja. Dnevnicima reflektiraju personalizovane fideve i svakodnevnu praksu; osnovno praćenje društvenih mreža beleži javni, pretraživi sadržaj i može zanemariti privatno cirkuliranje. Treće, neke prostore na platformama je teško sistematski posmatrati, a ograničenja „hladnog početka“ mogu uticati na ono što se pojavljuje u zapisima posmatranja. Iz tih razloga, triangulacija kroz metode je esencijalna: najpouzdanija interpretacija proizlazi iz zajedničkog razmatranja izjava učesnika, ponašanja zabeleženog u dnevnicima i javne vidljivosti.

Implikacije

Nalazi ukazuju na jednostavnu realnost: mladi ljudi se ne kreću kroz neutralan „informativni prostor“. Kreću se kroz okruženje oblikovano društvenim povjerenjem, dizajnom platformi, neujednačenom odgovornošću i emocionalnim pritiskom. Implikacije u ovom poglavlju proizlaze direktno iz sedam tema i analize među zemljama. Organizovane su po područjima aktera jer teret ne može biti isključivo na mladima. U praksi, otpornost je najjača kada su individualne sposobnosti podržane od sistema koji olakšavaju prepoznavanje, pristup i integraciju pouzdanih informacija u svakodnevni život.

9

U svim sektorima aktera izdvajaju se tri ključne implikacije. Prvo, kredibilitet je često društven prije nego što je zasnovan na dokazima. Svaki odgovor koji pretpostavlja da će mladi ljudi rutinski „prvo provjeriti“ neće imati dobre rezultate osim ako se ne poklapa s načinom na koji se povjerenje zapravo razvija: kroz ljude, odnose i poznate glasove. Drugo, otpornost je važna. Kada provjera djeluje kao napor, postaje selektivna, prepuštena drugima ili se izbjegava. Smanjenje otpornosti, kroz korištenje praktičnih alata, jasnijih pokazatelja i pristupačnijih, pouzdanih objašnjenja u formatima prilagođenim platformama, nije samo tehnički detalj; to je razlika između sposobnosti koja postoji na papiru i sposobnosti koja se zaista koristi. Treće, emocionalni kapacitet je dio sistema. Preopterećenje i umor nisu samo nuspojave; oni utiču na ono što mladi ljudi mogu praktično postići, šta previde, šta dijele i u šta su spremni da se angažuju. Ako intervencije dodaju još više tereta, mogu nenamjerno gurnuti mlade ljude u još veću neangažovanost.

Donja tabela sažima glavne implikacije za svaku grupu aktera. Pododjeljci koji slijede pružaju detaljniji uvid.

Brzi pregled implikacija po sektorima aktera

Sektor	Šta ovo znači u praksi
Za mlade ljude	Procjene o kredibilnosti se često donose u uslovima brzine, preopterećenja i društvenog uticaja. Stoga odgovori moraju podržavati praktične navike provjere, norme sigurnijeg dijeljenja i strategije za upravljanje zbunjenošću, umorom i izloženošću.
Za obrazovne sisteme	Medijska i informacijska pismenost treba se tretirati kao dugoročna infrastruktura, a ne kao jednokratnu lekciju ili kampanju. To podrazumijeva integraciju u nastavni plan i program, podršku nastavnicima, pristupačne resurse i pristupe koji uključuju i roditelje i staratelje.
Za medije i novinarstvo	Povjerenje se oblikuje ne samo kvalitetom sadržaja, već i vidljivom transparentnošću i dosljednošću. To podrazumijeva jasnije navođenje izvora, ispravke, signale vlasništva i formate koji odgovaraju okruženjima u kojima mladi zapravo susreću informacije.
Za platforme i digitalni ekosistem	Dizajn platforme utiče na ono što postaje vidljivo, ponovljeno i normalizovano. To podrazumijeva veću pažnju posvećenu sistemima preporuka, transparentnosti oglašavanja i porijekla, moderiranju i odgovornosti za dinamiku amplifikacije (širenja sadržaja).
Za civilno društvo i omladinske organizacije	Efektivni odgovori će izgledno biti praktični, lokalno utemeljeni i kreirani zajedno s mladima. To podrazumijeva korištenje pouzdanih vršnjačkih mreža, formata relevantnih za platforme i intervencije koje povezuju institucionalne ciljeve sa svakodnevnim digitalnim ponašanjem.

9.1 Implikacije na donošenje odluka mladih

Na donošenje odluka mladih utiče potreba za brzom obradom velike količine feedova. U ovoj situaciji, „dovoljno dobre“ procjene često zamjenjuju temeljitu procjenu. Ovo nije samo nedostatak vještina; to je logično prilagođavanje okruženju koje cijeni brzinu, reakciju i ponavljanje.

Prva implikacija je da znakovi povjerenja čine fundamentalni sloj donošenja odluka. Mladi ljudi se često oslanjaju na to ko je nešto podijelio, da li se izvor čini poznatim ili „zvaničnim“ i da li se čini da je široko prihvaćen. Ovi znakovi služe kao praktične prečice, ali su također podložni manipulaciji: lažno predstavljanje, profesionalno formatiranje „nalik vijestima“, koordinirano angažovanje i amplifikacija od strane influensera mogu imitirati legitimnost. Stoga, podrška mladima zahtijeva „pismenost u vezi sa znakovima kredibiliteta“: ne samo „kako provjeriti“, već i kako interpretirati signale koji oblikuju prve utiske i prepoznati kada se ti signali mogu oblikovati.

Druga implikacija je da verifikacija zavisi od konteksta. Mladi ljudi ne provjeravaju sve; oni određuju prioritete. Skloniji su provjeravati kada su uložili visoki, kada im nesigurnost stvara neprijatnost ili kada tvrdnja ugrožava njihov identitet ili sigurnost. To znači da bi intervencije trebale imati za cilj da razviju pouzdane „ako-onda“ rutine koje odražavaju stvarno ponašanje: „Ako to izazove snažne emocije, onda zaustavi se“; „Ako te traži da djeluješ, platiš, glasaš, doniraš ili se bojiš, onda provjeri“; „Ako dolazi kroz prosljeđeni lanac, onda to tretiraj kao neprovjereno dok ne budeš mogao naći njegovo porijeklo“. Ovo je vjerojatnije da će se usvojiti nego apstraktne upute za provjeru cjelokupnog sadržaja.

Treća implikacija je da je dijeljenje često društveno, a ne usmjereno na uvjeravanje, ali i dalje utiče na okolinu. Mladi ljudi često dijele sadržaj radi humora, povezivanja ili signaliziranja identiteta, čak i kada je uvjerenje nisko ili pomiješano. Namjera može biti iz zabave, ali uticaj može biti amplifikacija: sadržaj putuje dalje, postaje poznatiji i publika koja ne dijeli originalni kontekst može ga drugačije interpretirati. Ovo ukazuje na potrebu za nemoralizirajućim normama „sigurnog dijeljenja“ – malim, niskootpornim ponašanjima koji smanjuju štetu bez potrebe da mladi ljudi žrtvuju društvenu povezanost. U praksi, najefikasnije norme su one koje poštuju motivaciju („dijelim iz zabave“), a istovremeno čine posljedice vidljivim („ipak se širi“) i nude alternative („dodaj kontekst“, „dosljedno koristi upozorenje“, „ne prosljeđuj kada je tvrdnja usmjerena na grupu ili ranjivu osobu“).

Na kraju, preopterećenje utiče na ponašanje. Kada su mladi ljudi iscrpljeni, oni se ili isključuju ili postaju previše svjesni. I jedno i drugo spadaju u mehanizme suočavanja; nijedan se ne može dugoročno održati. To ukazuje na to da bi podrška mladima trebala uključivati digitalno blagostanje kao dio izgradnje otpornosti na informacije. Pružanje podrškomladima u upravljanju izloženošću, bez srama ili krivice, pomaže u promovisanju dosljednijeg donošenja odluka i smanjuje rizik da umor dovede do rezignacije („ništa se ne može saznati“) ili cinizma („svi lažu“), što može dodatno oslabiti povjerenje i olakšati manipulaciju.

9.2 Implikacije na obrazovne sisteme

Nalazi pozicioniraju obrazovanje kao ključnu tačku uticaja, ali ne na jednostavan „nauči ih da provjeravaju“ način. Mladi ljudi traže medijsku i informacijsku pismenost kao infrastrukturu: nešto što se razvija tokom vremena, jača kroz različite predmete i što se podržava među generacijama.

Prva implikacija je da jednokratne intervencije nisu dovoljne. Informacijsko okruženje se mijenja brže od statičnih nastavnih planova i programa. Ako škole žele da imaju zaštitnu ulogu, potreban im je iterativni model koji se može redovno ažurirati praktičnim primjerima, formatima prilagođenim platformama i aktivnostima spremnim za učionicu. Ovo nije dodavanje još jedne „ekstra teme“ već pretrpanom sistemu; radi se o ugradnji procjene kredibiliteta, kritičkog razmišljanja i sajber higijene u svakodnevno učenje.

Druga implikacija je da nastavnicima treba podrška, a ne da ih se okrivljuje. Mladi ljudi prepoznaju ograničenja u kapacitetima. Oni također vide da se odrasli mogu boriti s istim okruženjem, ponekad s manje digitalnih vještina, ali s većim samopouzdanjem. Obrazovni sistemi bi stoga trebali dati prioritet kontinuiranom profesionalnom razvoju koji je modularan i praktičan: kratke jedinice koje pomažu nastavnicima da se nose s novim taktikama (obmanjujući vizuali, sintetički mediji, manipulirani videi) i koje nude spremne rutine u učionici, a ne samo teoriju. Ton je važan: nastavnici će vjerovatnije usvojiti pristupe koji su uokvireni kao podrška izgradnji kapaciteta, a ne kao usklađenost.

Treća implikacija je međukurikularna integracija. Medijska pismenost ne može se ograničiti na jedan predmet ili predavati samo kao izborni predmet. Najjača zaštita leži u kritičkom razmišljanju kao prenosivoj vještini: tumačenje dokaza, prepoznavanje okvira, razlikovanje činjenica od mišljenja, razumijevanje podsticaja i učenje da se postavi pitanje „šta nedostaje?“. Integriranje ovih vještina u različite predmete također smanjuje rizik da medijska pismenost postane „nečiji drugi posao“.

Četvrta implikacija je da obrazovanje mora biti međugeneracijsko. Škole mogu doprijeti do mladih ljudi, ali roditelji i staratelji oblikuju svakodnevne prakse: šta se prosljeđuje, šta se smatra „istinitim“ i kako strah i zgražavanje cirkuliraju kroz porodične kanale. Stoga obrazovni sistemi i saradnici trebaju pružiti podršku usmjerenu ka roditeljima koja izbjegava sramoćenje i naglašava praktične rutine, kao na primjer kako odgovoriti na prosljeđene tvrdnje, kako demonstrirati nesigurnost i kako razgovarati o misinformacijama bez eskalacije sukoba kod kuće.

Na kraju, zajedničko stvaranje mladih je važno. U okruženjima gdje je institucionalno povjerenje nisko, poruke poslane „odozgo“ mogu se ignorirati. Pristupi koje vode vršnjaci i koje su osmislili mladi imaju tendenciju da dosegnu dalje, posebno kada koriste stilove specifične za platformu. Obrazovni sistemi trebaju posmatrati učešće mladih ne kao dodatak, već kao ključni princip u materijalima i načinu izvođenja.

9.3 Implikacije na medije i novinarstvo

Izjave mladih pokazuju da kvalitet i odgovornost medija utiču na šire okruženje. Oni nisu samo korisnici kojima su potrebne vještine; oni su građani koji prepoznaju podsticaje, pristrasnost, senzacionalizam i nekonzistentnost. Kada medije počnu gledati kao neodgovorne ili politički kompromitirane, oni se prestaju angažirati, oslanjaju se na društvene posrednike ili sve tumače kao narativ.

Prva implikacija je da se povjerenje mora graditi kroz transparentnost i dosljednost. Mladi ljudi često se oslanjaju na signale kredibiliteta kao što su prepoznatljivi mediji, istraživački brendovi, autorstvo i znakovi transparentnosti. To ukazuje na to da medijske organizacije koje se fokusiraju na jasno navođenje izvora, vidljive ispravke i transparentno vlasništvo mogu povećati svoj kredibilitet. To također implicira da regulatorna tijela i akteri u razvoju medija trebaju transparentnost posmatrati kao praktičan mehanizam za izgradnju povjerenja, a ne samo kao apstraktni ideal upravljanja.

Druga implikacija je da je format jednako važan kao i sadržaj. Mladi se susreću s informacijama putem kratkih videa, lanaca ponovnog objavljivanja, memova i komentara influencera. Tradicionalne „članak na prvom mjestu“ strategije mogu promašiti prostore gdje se povjerenje gradi. Medijima i provjerivačima činjenica trebaju objašnjenja prilagođena platformama koja su koncizna, djeljiva i prilagođena formatima koji mladi ljudi zapravo koriste. Cilj nije „pojednostaviti“ informacije; cilj je učiniti pouzdane informacije dostupnim u istom obimu pažnje kao i obmanjujući sadržaj.

Treća implikacija je da same korekcije nisu dovoljne kada su narativi polarizirani. Kada se mladi ljudi susreću s informacijama kao suprotstavljenim interpretacijama, pitanje često nije „je li ova tvrdnja istinita?“, već „koja se priča priča i zašto?“. Novinarstvo koje transparentno razdvaja činjenice, interpretacije i stavove može pomoći mladima da se orijentišu u konkurenciji narativa, bez osećaja rezignacije.

Četvrta implikacija je da kultura komentiranja i poticaji za angažman utiču na percepciju kredibiliteta. Čak i visokokvalitetno novinarstvo može postati toksično ili obmanjujuće (dovoditi u zabludu) u neprijateljskim odjeljcima za komentare, a mladi ih mogu doživljavati kao signale kredibiliteta. Medijske organizacije i platforme trebaju posmatrati moderaciju i praksu zajednice kao dio integriteta informacija, a ne kao zasebno pitanje 'angažmana'.

9.4 Implikacije na platforme i digitalni ekosistem

Nalazi jasno pokazuju da platforme nisu neutralni distribucijski kanali. One utiču na ono što postaje vidljivo, šta se doživljava kao normalno i šta se nagrađuje. Mladi ljudi percipiraju ponavljanje, preporuke i komentare kao sile koje oblikuju njihovu realnost. Stoga, svaki smislen odgovor mora uključivati odgovornost platforme, uz istovremeno osnaživanje korisnika.

Prva implikacija je da je amplifikacija odgovornost. Sistemi preporuka i rangiranje zasnovano na angažmanu mogu normalizirati štetne okvire kroz ponavljanje, čak i kada sadržaj nije striktno „netačan“. Od platformi se treba očekivati da se bave ne samo uklanjanjem sadržaja već i dinamikom amplifikacije, posebno tokom perioda veće važnosti kada se polarizacija i emocionalni intenzitet povećavaju.

Druga implikacija je da oglašavanje i promoviranje zahtijevaju jasnije granice. Mladi ljudi tumače „nametnuti“ sadržaj kao potencijalno vođen agendom, ali oni su također izloženi i plaćenom sadržaju koji izgleda organski. Jasnije označavanje, veća transparentnost oko sponzorstva i političkog oglašavanja, te stroža primjena pravila protiv obmanjujućih oglasa mogu pomoći u smanjenju konfuzije i cinizma.

Treća implikacija se odnosi na porijeklo i autentičnost. Čak i kada AI još nije glavni problem, ona i dalje predstavlja značajan rizik narušavanjem svakodnevnih znakova autentičnosti. Zainteresovane strane na platformama i u ekosistemu trebale bi ulagati u signale porijekla koji su važni običnim korisnicima, a ne samo u tehnički vodeni žig koji ostaje skriven. Također bi trebale poboljšati integritet računa i zaštitu od lažnog predstavljanja, jer se mladi ljudi često oslanjaju na to „ko je objavio“ kao ključni pokazatelj povjerenja.

Četvrta implikacija je da arhitektura komentara uzrokuje štetu. Odjeljci za komentare mogu promovirati ispravku, ali mogu i povećati neprijateljstvo i uzrokovati povlačenje korisnika. Platforme bi trebale razmotriti dizajn komentara, kapacitet moderiranja i mjere za sprječavanje zloupotrebe kao dio svojih strategija integriteta informacija. Budući da je sloj komentara ključni prostor gdje se oblikuje značenje, ne bi trebao ostati bez adekvatnog upravljanja, jer može uzrokovati štetu.

Na kraju, platforme se ne mogu oslanjati isključivo na korisnike kada je riječ o sigurnosti. Prijavljivanje se često smatra neefikasnim. Ako platforme žele da korisnici prijavljuju, proces prijavljivanja mora biti smislen: jasne povratne informacije, vidljive akcije gdje je to potrebno i realne opcije za eskalaciju kada šteta i dalje postoji.

9.5 Implikacije na civilno društvo i omladinske organizacije

Civilno društvo i omladinske organizacije djeluju na praktičnom presjeku: posjeduju povjerenje, bliskost i sposobnost da nalaze pretoče u svakodnevne intervencije. Nalazi ukazuju na nekoliko razmatranja za strukturiranje ovog rada.

Prvo, rad s društvenim povjerenjem, a ne protiv njega. Budući da se kredibilitet širi kroz ljude, intervencije bi trebale eksplicitno angažirati mreže vršnjaka od povjerenja i glasove zajednice. Vršnjački formati, ambasadori mladih i saradnje kreatora mogu širiti poruke putem istih kanala koji oblikuju svakodnevna vjerovanja i dijeljenja.

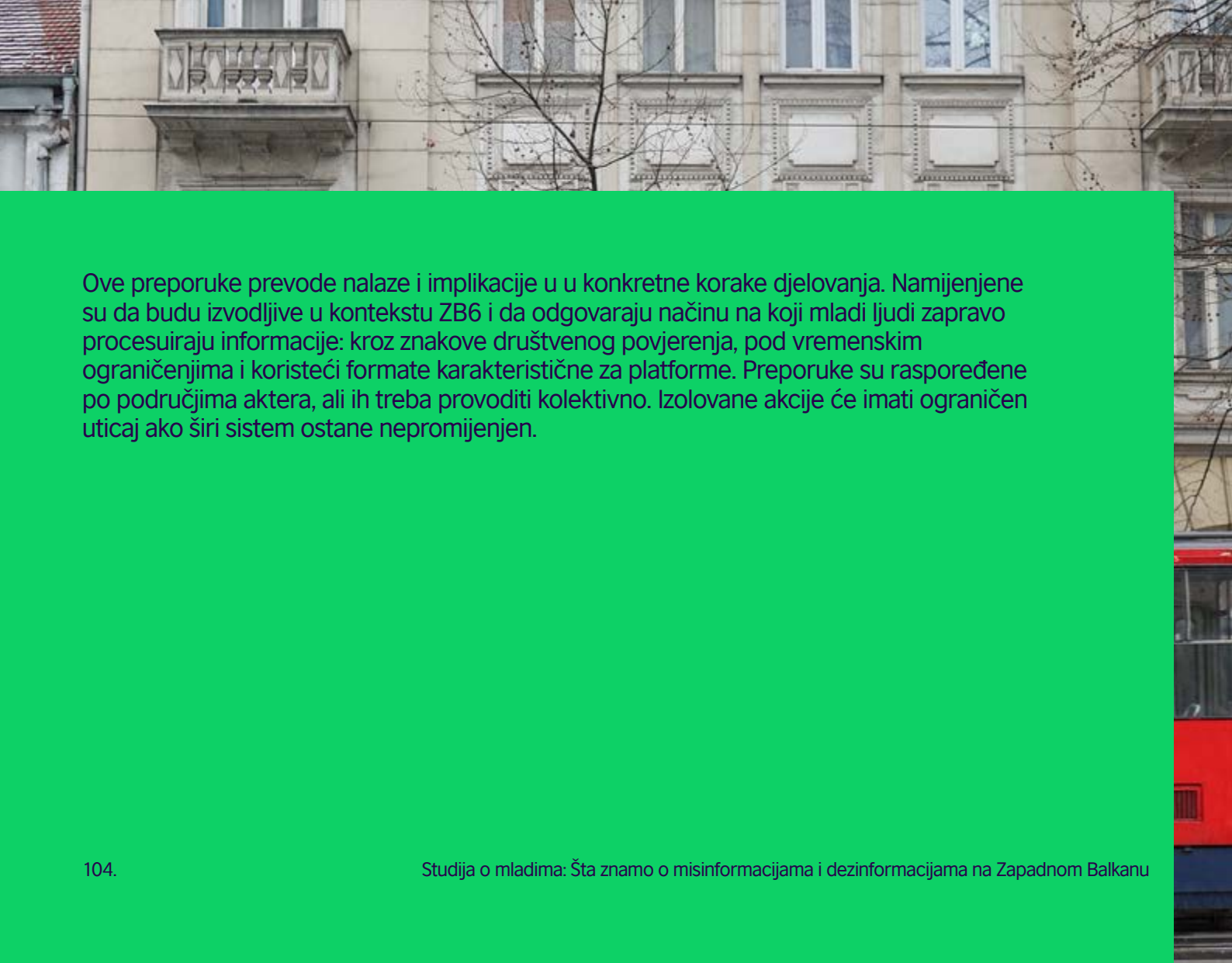
Drugo, davanje prioriteta intervencijama s niskom frikcijom. Mladima ne nedostaje svijesti; već se kreću unutar strukturnih ograničenja. Programi bi se trebali fokusirati na rutine koje odgovaraju svakodnevnoj upotrebi: kratka pravila odlučivanja, jednostavni znakovi i navike „sigurnog dijeljenja“ koje štite bez zahtijevanja konstantnog napora. Najkorisniji rezultati često su praktični alati, kratka objašnjenja, liste za provjeru i vježbe zasnovane na scenarijima, a ne duga uputstva.

Treće, uključivanje emocionalne otpornosti. Preopterećenost informacijama i anksioznost u vezi su s razinom informacijske otpornosti.. Omladinske organizacije mogu pomoći mladima da izgrade zdravije navike izloženosti i smanje osjećaj stida povezan s povlačenjem. Ovo može zaštititi mentalno blagostanje i smanjiti ranjivost na manipulaciju koja se temelji na strahu i umoru.

Četvrto, podsticanje međugeneracijskih mostova. Mladi često ističu potrebu da koriguju roditelje ili moderiraju prosljeđeni sadržaj unutar porodičnog okruženja.. Civilno društvo može kreirati materijale i sesije fokusirane na roditelje koje izbjegavaju bacanje krivicu na starije generacije i naglašavaju zajedničke rutine, diskusije s poštovanjem i praktične korake za rješavanje prosljeđenih tvrdnji.

Na kraju, povezivanje podrške na mikro nivou sa zagovaranjem na višim nivoima. Mladi ljudi već pozivaju sisteme na odgovornost. Civilno društvo može ta očekivanja pretvoriti u konkretne zahtjeve za javne politike: standarde transparentnosti, kapacitete za provedbu, odgovornost platformi i podršku kvalitetnim medijima, uz istovremenu zaštitu od politizirane zloupotrebe regulative. Tu tema „sistemskom/vertikalnog djelovanja“ postaje praktična.

Preporuke

Ove preporuke prevode nalaze i implikacije u u konkretne korake djelovanja. Namijenjene su da budu izvodljive u kontekstu ZB6 i da odgovaraju načinu na koji mladi ljudi zapravo procesuiraju informacije: kroz znakove društvenog povjerenja, pod vremenskim ograničenjima i koristeći formate karakteristične za platforme. Preporuke su raspoređene po područjima aktera, ali ih treba provoditi kolektivno. Izolovane akcije će imati ograničen uticaj ako širi sistem ostane nepromijenjen.

10

10.1 Deset prioriternih preporuka

1. Uključiti „pismenost zasnovanu na pokazateljima kredibiliteta“ u sve napore podrške i obrazovne inicijative usmjerene na mlade.

Prevazići jednostavne poruke tipa „provjeri činjenice“. Obrazovati mlade o tome kako se stvaraju i manipulišu pokazatelji kredibiliteta, poput identiteta izvora, „zvaničnosti“, metrike angažmana, profesionalnih vizuala i lanaca ponovnog objavljivanja, te kako odgovoriti koristeći jednostavna pravila odlučivanja („pauziranje kada ste emotivni“, „tretiranje prosljeđenih poruka kao neverifikovane dok ne pronađete izvor“).

Primarni nosioci: obrazovne institucije, omladinske organizacije, medijski partneri.

Vremenski okvir: odmah (narednih šest do dvanaest mjeseci)

Zašto sada: povjerenje se prenosi društvenim putem i sve ga je lakše imitirati (Teme 1, 3, 4, 7).

2. Smanjiti barijere u procesu provjere informacija kroz jednostavne i ponovljive rutine koje odgovaraju stvarnim obrascima digitalne konzumacije sadržaja.

Potaknuti široku upotrebu malog skupa „ako-onda“ rutina u programima i materijalima (na primjer: „Ako se od vas traži da djelujete, platite ili paničarite, onda provjerite“; „Ako je isječeno, pronađite original“; „Ako je prosljeđeno, pauzirajte i pronađite izvor“). Kombinirajte ovo s praktičnim alatima i primjerima iz stvarnog života, ne samo s teorijom.

Primarni nosioci: obrazovni sistemi, omladinske organizacije, pružatelji medijske pismenosti.

Vremenski okvir: odmah (narednih šest do dvanaest mjeseci)

Zašto sada: provjeravanje se doživljava kao zahtjevno i postaje selektivno (Tema 2).

3. Digitalno blagostanje posmatrati kao integralnu komponentu informacijske otpornosti.

Uključiti zdrave navike izloženosti u medijsku pismenost i podršku mladima: upravljati obavijestima, postavljati granice u intenzivnim trenucima i prepoznati kada beskrajno ‘skrolanje’ po negativnim sadržajima pojačava anksioznost i osjećaj rezignacije. Predstaviti ovo kao zaštitu, a ne kao izbjegavanje ili osjećaj stida.

Primarni nosioci: škole, omladinske organizacije, partneri za mentalno zdravlje i dobrobit.

Vremenski okvir: odmah (narednih šest do dvanaest mjeseci)

Zašto sada: preopterećenost utiče na emocije i oblikuje ponašanje (Tema 5).

4. Uspostaviti iterativni KPR model za nastavnike o medijskoj pismenosti i cyber higijeni.

Razviti modularne, redovno ažurirane resurse za stručno usavršavanje namijenjene primjeni u nastavi, s fokusom na jačanje kapaciteta za pružanje podrške. Uključiti praktične scenarije kao što su obmanjujući vizuali, sintetički mediji, „objašnjenja“ influencera i političko oblikovanje, zajedno s pripremljenim nastavnim aktivnostima prilagodljivim različitim predmetima.

Primarni nosioci: ministarstva obrazovanja, instituti za obuku nastavnika i donatori ili partneri.

Vremenski okvir: srednji rok (dvanaest do dvadeset četiri mjeseca)

Zašto sada: medijska pismenost je ključna infrastruktura koja, kako se taktike razvijaju, zahtijeva kontinuirana ažuriranja (Tema 7).

5. Preći sa izdvojene medijske pismenosti na međupredmetnu integraciju kritičkog mišljenja.

Integrirati procjenu kredibiliteta, zaključivanje zasnovano na dokazima i razumijevanje narativnog uokviravanja kroz sve nastavne predmete, umjesto tretiranja medijske i informacijske pismenosti (MIL) kao izborne oblasti. Osigurati da ocjenjivanje i praksa u učionici nagrađuju kritičko razmišljanje, a ne mehaničko pridržavanje naučenog.

Primarni nosioci: tijela zadužena za nastavne planove i programe, ministarstva obrazovanja i škole.

Vremenski okvir: srednji rok (dvanaest do dvadeset četiri mjeseca)

Zašto sada: narativna kompeticija i deficiti povjerenja zahtijevaju prenosive vještine rasuđivanja (Teme 1, 5, 7; Podtema 7.1).

6. Proširiti intervencije na rani uzrast i porodice uz podršku usmjerenu na roditelje koja izbjegava krivnju.

Razviti materijale prikladne za uzrast predškolske djece i učenika ranih razreda osnovne škole, zajedno sa smjernicama za roditelje i staratelje fokusiranim na praktične rutine: rukovanje proslijeđenim porukama, modeliranje neizvjesnosti i razgovor o misinformacijama bez eskalacije konflikata.

Primarni nosioci: obrazovni sistemi, civilno društvo, udruženja roditelja.

Vremenski okvir: srednji rok (dvanaest do dvadeset četiri mjeseca)

Zašto sada: navike porodične komunikacije utiču na izloženost informacijama kroz generacije (Tema 7).

7. Podržati kvalitetne medije i provjerivače činjenica kako bi doprli do mlade putem objašnjenja prilagođenih platformama.

Investirajte u objašnjenja u trajanju od 30-60 sekundi, kratke karusele i formate prilagođene kreatorima koji pružaju pouzdane informacije kada mladi naiđu na određene tvrdnje. Kombinovati ovo s transparentnim navođenjem izvora i jasnom razlikom između činjenica i interpretacije.

Primarni nosioci: medijske organizacije, provjerivači činjenica, donatori, omladinski partneri.

Vremenski okvir: odmah (narednih šest do dvanaest mjeseci)

Zašto sada: Platforme utiču na izloženost; mladi zavise od interpretatora i kratkih formata (Teme 1, 3, 5).

8. Ojačati odgovornost platformi za amplifikaciju sadržaja, komentare i transparentnost oglašavanja.

Dati prioritet mjerama koje smanjuju štetu u velikim razmjerima: jasnije označavanje sponzoriranog i političkog sadržaja, strože djelovanje protiv obmanjujućih oglasa i mjere integriteta koje smanjuju koordiniranu manipulaciju. Tretirati arhitekturu komentara i moderiranje kao čuvare integriteta informacija, a ne samo kao „angažman“.

Primarni nosioci: platforme, regulatorna tijela, regionalni akteri digitalne politike.

Vremenski okvir: strukturni (reforme sistema i kontinuirana ulaganja)

Zašto sada: platforme oblikuju šta postaje normalno, a komentari utiču na značenje (Tema 3; Tema 6).

9. Poboljšati integritet naloga i signale porijekla koje obični korisnici mogu razumjeti.

Investirajte u vidljive signale koji pomažu korisnicima u procjeni autentičnosti, kao što su verifikacija naloga, zaštita od lažnog predstavljanja i jasniji lanci porijekla za prosljeđeni sadržaj. Pripremiti se za prijetnje sintetičkih medija tako što će se porijeklo učiniti transparentnim i poboljšati brzi odgovor tokom perioda povećane vidljivosti.

Primarni nosioci: platforme, regulatorni organi i pouzdani partneri ekosistema.

Vremenski okvir: strukturni (reforme sistema i kontinuirana ulaganja)

Zašto sada: „Ko je to objavio“ ostaje ključna prečica, a autentičnost AI-a predstavlja rastući rizik (Tema 1; Podtema 7.2).

10. Kreirati praktičan „vertikalni/uzvodni paket“ za standarde, transparentnost i sprovođenje – zajedno sa zaštitnim mjerama.

Podržati zahtjeve za transparentnost online medija gdje je to izvodljivo, poput vlasništva, finansiranja i korekcije; ojačati kapacitete nezavisne provedbe; i ulagati u mehanizme koji poboljšavaju kvalitet bez politizirane zloupotrebe. Fokusirati se na proporcionalnost, transparentnost i jasnu javnu komunikaciju kako bi se obnovilo povjerenje.

Primarni nosioci: regulatorna tijela, medijska vijeća, kreatori politika, watchdogs (grupe koje vrše nadzor) civilnog društva.

Vremenski okvir: strukturni (reforme sistema i kontinuirana ulaganja)

Zašto sada: mladi dosljedno lociraju odgovornost vertikalno/uzvodno (Tema 6).

10.2 Preporuke po grupama aktera

Za obrazovne sisteme

Akteri u obrazovanju trebaju dati prioritet Preporukama 1–6. Fokus treba biti na postupnom razvijanju kapaciteta (integracija u nastavnom planu i programu, kontinuirani profesionalni razvoj, podrška u ranom uzrastu), smanjenju svakodnevnih prepreka i podršci nastavnicima i roditeljima kao dio međugeneracijskog modela.

Za medije i novinarstvo

Medijski akteri trebaju dati prioritet Preporukama 7 i 10. Fokus je na poboljšanju kvalitete i transparentnosti, uz prilagođavanje isporuke formatima platformi s kojima se mladi ljudi angažiraju, uključujući jasnije razdvajanje činjenica, interpretacije i mišljenja.

Za platforme i digitalni ekosistem

Akteri platformi i ekosistema trebali bi dati prioritet Preporukama 8 i 9. Fokus je na povećanju odgovornosti, promoviranju značajne transparentnosti oglašavanja, osiguravanju zaštite integriteta i razvoju arhitekture komentara koja ne prebacuje štetu na korisnike.

Za civilno društvo i omladinske organizacije

Civilno društvo treba se fokusirati na Preporuke 1–3 i 6–7, koristeći vršnjačke formate i pouzdane mreže, uključujući dobrobit, te čineći zajedničko stvaranje mladih standardom, a ne opcijom.

Za kreatore politika i regulatorna tijela

Akteri politika trebaju dati prioritet Preporukama 8-10, naglašavajući transparentnost, primjenjive standarde i mjere zaštite nezavisnosti kako bi se spriječila politizacija, istovremeno podržavajući kvalitetne medije i pouzdanu komunikaciju s javnošću.

10.3 Razmatranja implementacije (redoslijed i izvodljivost)

Implementacija treba početi s aktivnostima koje smanjuju svakodnevne prepreke i poboljšavaju pristup pouzdanim informacijama u formatima prilagođenim mladima, istovremeno postavljajući temelje za vertikalne/uzvodne reforme.

Kratkoročno gledano, najpraktičniji „brzi koraci“ su: pilot projekti podrške nastavnicima (KPR moduli), partnerstva s pouzdanim medijima i fact-checking organizacijama za izradu objašnjavajućih sadržaja prilagođenih platformama, te integraciju praktičnih normi „sigurnog dijeljenja“ u programe za mlade. Srednjoročno gledano, fokus bi se trebao prebaciti na integraciju kroz više predmeta, materijale za rani uzrast i namjenjene roditeljima, kao i na strukturiranje mehanizme odgovornosti i transparentnosti platformi.

Kroz sve aktivnosti, zajedničko kreiranje s mladima treba se smatrati ključnim elementom dizajna. Ono poboljšava relevantnost, ton i angažman, te pomaže u osiguravanju da intervencije grade povjerenje, a ne izazivaju otpor.

10.4 Bilješke o monitoringu i učenju (šta pratiti)

Napredak treba pratiti korištenjem kombinacije indikatora usvajanja (kao što su doseg i korištenje alata), indikatora sposobnosti (kao što je pitanje da li mladi usvajaju rutine s malim otporom) i sistemskih indikatora (kao što su poboljšanja u transparentnosti i odgovornosti).

U praksi, partneri bi trebali tražiti tri signala: da li mladi smatraju da je provjeravanje izvodljivije, da li se emocionalno preopterećenje i rezignacija smanjuju i da li pouzdane informacije postaju lakše dostupne u prostorima gdje mladi provode vrijeme.

Zaključci

11

Sažetak najvažnijih nalaza

Ova studija pokazuje da se informacijska okruženja mladih u ZB6 bolje razumiju kao živi sistemi, a ne samo kao puka bitka između „istinitog“ i „lažnog“ sadržaja. Mladi ljudi se kreću kroz velike količine brzo mijenjajućih sadržaja/feedova oblikovanih dizajnom platformi, ekosistemima kreatora i društvenim putevima. Izloženost je često incidentna, a ne namjerna: tvrdnje dolaze putem preporuka, kratkih formata, komentara i poluprivatnog dijeljenja, često odvojene od konteksta.

Procjene o kredibilitetu se stoga donose pod realnim ograničenjima. Verifikacija nije automatska radnja; to je proces napora koji se takmiči s vremenskim pritiskom, emocionalnim teretom i neizvjesnošću. Mladi se oslanjaju na praktične „znakove kredibiliteta“ i posredničke signale kako bi odredili u šta vjerovati, šta ignorirati ili dijeliti. Ove prečice mogu pomoći u razumijevanju složenih situacija, ali također stvaraju ranjivosti kada se prezentacija koja izgleda „zvanično“, metrički pokazatelji angažmana ili društvena podrška pogrešno shvate kao pouzdanost.

Povjerenje je neujednačeno i osporavano. Institucionalno povjerenje varira u različitim okruženjima, ali je skepticizam prema političkim motivima i medijskim praksama široko rasprostranjen. U mnogim slučajevima, povjerenje se prenosi kroz ljude i poznate posrednike, kao što su vršnjaci, članovi porodice, kreatori i mreže zajednice. Ovo oslanjanje na društveno povjerenje može biti od zaštite, ali također može ubrzati cirkulaciju u poluprivatnim prostorima gdje je provjera porijekla teška, a korektivne informacije manje očigledne.

Rizik se intenzivira u periodima veće važnosti, poput izbora, kriza i polarizirajućih društvenih pitanja. U tim trenucima, mladi ljudi prijavljuju pojačanu izloženost i jače emocionalne reakcije, pri čemu neki postaju prekomjerno oprezni dok se drugi isključuju kako bi zaštitili dobrobit. Preopterećenje nije samo pitanje kvantiteta; to je uslov koji mijenja način donošenja prosudbi i održavanja učešća. Triangulacija studije kroz metode dodatno ukazuje na to da se „ono što je javno vidljivo“ ne poklapa uvijek sa „onim što se čini neizbježnim“ u personaliziranim feedovima i privatnim ili poluprivatnim kanalima.

Sveukupno, prikupljeni podaci ukazuju na to da efikasni odgovori ne mogu zavisiti samo od individualne odgovornosti. Pristupi usmjereni na mlade moraju uzeti u obzir društveni aspekt informacija, principe dizajna platformi i praktična ograničenja verifikacije pod pritiskom.

Zaključna sinteza i budućí pravci

Jasna implikacija je da jačanje otpornosti u informacijskom okruženju mladih zahtijeva djelovanje na više nivoa. Na individualnom nivou, medijska i informacijska pismenost treba naglašavati praktične vještine donošenja odluka u stvarnim situacijama (kao što su prepoznavanje znakova manipulacije, upravljanje neizvjesnošću i korištenje odgovarajućih strategija verifikacije), umjesto očekivanja iscrpne verifikacije.

Na nivou zajednice, intervencije bi, kao dio rješenja, trebale tretirati vršnjake, edukatore i pouzdane posrednike. To uključuje podršku nastavnicima kroz kontinuirani profesionalni razvoj i materijale spremne za učionicu; pružanje roditeljima i starateljima smjernice bez osuđivanja; i uvođenje standardnih principa zajedništva mladih i vršnjačke razmjene tamo gdje je institucionalno povjerenje nisko.

Na nivou institucija i sistema, kredibilitet se ne može obnoviti samo putem poruka. Konstantna, transparentna i pravovremena komunikacija je važna za povjerenje, posebno tokom veoma intenzivnih trenutaka. Podrška kvalitetnim medijima i provjerivačima činjenica će najvjerojatnije doprijeti do mladih kada se pruža u formatima koji su izvorni za platformu i putem pažljivo osmišljenih partnerstava koja štite uredničku nezavisnost.

Na kraju, studija naglašava da odgovornost platforme nije sekundarno pitanje. Faktori koji utiču na izloženost, kao što su podsticaji amlifikacije, reklamiranje, sistemi preporuka i društvena dinamika komentara, ključni su u oblikovanju načina na koji informacija postaje „normalna“. Politika i programiranje stoga trebaju integrirati izgradnju kapaciteta s mjerama koje povećavaju transparentnost i minimiziraju podsticaje za manipulaciju.

Konteksti ZB6 o kojima se raspravlja u ovom izvještaju razlikuju se po institucionalnim kapacitetima, medijskim okruženjima i nivoima povjerenja. Ipak, obrasci su dovoljno konzistentni da podrže zajedničko regionalno učenje uz prilagođene nacionalne odgovore. Ključno je preći s reaktivnih korekcija na poboljšanje svakodnevnih informacijskih infrastruktura: vještine, podrške i sistema koji omogućavaju mladim ljudima da se angažuju samouvjerenom, sigurno i vlastitom moći.

Reference

Agencija za audio i audiovizuelne medijske usluge (AVMU) (2024) 'Media literacy among first- and second-year secondary school students' (public meeting note/research release). Dostupno na: <https://avmu.mk/en/2024/07/02/media-literacy-among-first-and-second-year-high-school-students-in-the-spotlight-of-avmus-second-public-meeting/>

Agencija za mlade i sport (2023) National Youth Strategy 2023–2027 (English). Dostupno na: <https://cms.mtsp.gov>

Albanski medijski Institut (AMI) (2021) 'Edukimi për median dhe informimin: Materiale mësimore për mësuesit' (nastavni materijali). Tirana: AMI. Dostupno na: <https://institutemedia.org/wp-content/uploads/2021/03/MIL-tools-teachings-materials-for-teachers-ALB-1.pdf>

ARTICLE 19 (2022) Content Moderation and Local Stakeholders in Bosnia and Herzegovina (izveštaj o zemlji). Dostupno na: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2022/06/bosnia-herzegovina-country-report-content-moderation.pdf>

Balkanska istraživačka mreža (BIRN) (2025) ZB6 Youth and Disinformation Study: Inception Report. Commissioned by the British Council. Neobjavljeni projektni dokument.

BFMI (2022) Social Media and the Information War in the Balkans. Sarajevo/Beograd: Balkan Free Media Initiative. Dostupno na: <https://seenpm.org/social-media-and-the-information-war-in-the-balkans/>

Vijeće Evrope (2022/2023) Towards Coregulation of Harmful Content Online in Bosnia and Herzegovina (studija). Dostupno na: <https://rm.coe.int/co-regulation-of-harmful-content-online-study-eng/1680adeef7>

Istraživačka sinteza po državama (projektni dokument) (n.d.) Desk Research Summary CG (Project DOCX: Desk Research Summary CG.docx) — uključuje UNICEF-ove podatke o izloženosti govoru mržnje i obrascima reakcija mladih.

Dautaj, A. (2021) 'Edukimi për median dhe informimin në arsimin parauniversitar në Shqipëri (në këndvështrimin e sistemit arsimor)'. Tirana: Albanski medijski Institut. Dostupno na: <https://www.institutemedia.org/wp-content/uploads/2021/03/Astrit-Dautaj-converted.pdf>

DeFacto Consultancy (2025) Informisanje mladih (CAWI istraživanje javnog mnjenja, 17–27 januar 2025). (Projekat PDF: InformisanjeMladih.pdf). Dostupno na: <https://www.masee.org/images/InformisanjeMladih.pdf>

EMI (2021) National Media and Information Literacy Policies and Strategies in Albania (početna studija). Tirana: EMI/Albanian Media Institute. Dostupno na: <https://emi-mil.al/wp-content/uploads/2021/10/National-Media-and-Information-Literacy-Policies-and-Strategies-in-Albania.pdf>

Fade In (2023) Media and Information Literacy in Albania, Croatia and Serbia: research on needs and existing practices (2020–2023). Zagreb: Fade In. Dostupno na: https://www.fadein.hr/wp-content/uploads/2024/01/MIL-in-Albania-Croatia-and-Serbia_research-on-the-needs-and-existing-practices-1.pdf

Vlada Crne Gore / Ministarstvo sporta i mladih (2023) Strategija za mlade 2023–2027 sa Akcionim planom 2023–2024 (Projekat PDF: SZM_2023-2027_CG.pdf). Dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/54c48080-7205-4622-8303-fdc12461abd3>

Helsinški komitet za ljudska prava (2024) Analysis of Research Results Related to Digital Rights. Dostupno na: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2024/09/02_analiza-povrzano-so-digitalnite-prava-ang-za-veb.pdf

Hibrid.info (2024) Edukimi për të vërtetën: Kurrikula dhe plan-programet mësimore në Kosovë dhe edukimi medial. Priština: Hibrid.info. Dostupno na: <https://hibrid.info/wp-content/uploads/2024/09/Edukimi-per-te-verteten.pdf>

Institut za komunikacijske studije (IKS) (2024) Survey report on youth news consumption, disinformation recognition, and civic engagement in North Macedonia. Dostupno na: <https://respublica.edu.mk/wp-content/uploads/2024/04/survey-report-on-youth-news-consumption-desinformation-recognition-in-north-macedonia-en.pdf>

Institut za medije (2021) ‘Hapa drejt integritit të Edukimit për Median dhe Informacionin në sistemin arsimor’ (public meeting note). Tirana: Institut za medije. Dostupno na: <https://institutemedia.org/hapa-drejt-integritit-te-edukimit-per-median-dhe-informacionin-ne-sistemin-arsimor/>

Institut za sociološka istraživanja/Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) (2023) Digital Media Literacy in South-East Europe: North Macedonia Report.

Institut za medije i analitiku (IMA) (2024/2025) „Справување со дезинформациите на социјалните мрежи - предизвици и перспективи (анализи)“. Dostupno na: <https://ima.mk/wp-content/uploads/2025/02/spravuva%D1%9Ae-so-dezininformacziite-na-soczi%D1%98alnite-mrezhi-predizviczi-i-perspektivi-analizi.pdf>

IREX (2022) YouThink: Media literacy in North Macedonia (factsheet). Dostupno na: <https://www.irex.org/sites/default/files/YouThink%20Media%20Literacy%20in%20N.%20Macedonia%20Fact%20Sheet%202022.pdf>

IREX (2023) Vibrant Information Barometer: Kosovo. Washington, DC: IREX. Dostupno na: <https://www.irex.org/files/vibrant-information-barometer-2023-kosovo.pdf>

IREX (2024) Vibrant Information Barometer: North Macedonia 2024. Dostupno na: https://www.irex.org/sites/default/files/VIBE_2024_NorthMacedonia.pdf

IREX (2024) Vibrant Information Barometer: Serbia (VIBE 2024). Washington, DC: IREX. Dostupno na: https://www.irex.org/sites/default/files/VIBE_2024_Serbia.pdf

Kosovski obrazovni centar (KEC) (2024) Syllabusi 080: 'Edukimi Medial' (program za obuku nastavnika). Priština: KEC. Dostupno na: <https://kec-ks.org/wp-content/uploads/2024/04/03.-Syllabusi-080.-Edukimi-Medial.pdf>

Makedonski institut za medije (MIM) (2025) Our Media: Attitudes, Trust, and News Consumption in North Macedonia (English). Dostupno na: https://mim.org.mk/wp-content/uploads/2025/01/ourmedia_nmk-eng_25-01-25.pdf

Makedonsko udruženje mladih pravnika (2022) Privacy and Protection of Personal Data of Young People in the Digital Era. Dostupno na: <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2022/10/Privacy-and-protection-of-personal-data-of-young-people-in-the-digital-era-National-legal-framework-and-experience.pdf>

MAShTI (2016) Kurrikula Bërthamë për arsimin parauniversitar në Kosovë (Core Curriculum). Priština: Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija. Dostupno na: https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/06/korniza-berthame-2-final_1.pdf

MAShTI (2020) Katalogu i programeve të aprovuara për zhvillim profesional (Approved teacher training catalogue). Priština: MAShTI. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/06/katalogu-web.pdf>

MAShTI (2024) Katalogu i programeve të aprovuara për zhvillim profesional (Approved teacher training catalogue) 2024/2025. Priština: MAShTI. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2024/08/Katalogu-2024-compressed.pdf>

Mediacentar Sarajevo (2023) Regulation of Harmful Content Online in Bosnia and Herzegovina (mapping report). Dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/eng_regulacija_stetnog_sadrzaja_na_internetu_-_web_pages_1.pdf

MAShTI (2022) Strategy for Education 2022–2026: Action Plan (English). Priština: Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/10/04-Plani-i-Veprimit-te-Strategjise-per-Arsim-2022-2026-ENG-Web.pdf>

Metamorphosis (2024) Disinformation Trends and Narratives in the Western Balkan Region: Media Monitoring Report (April–June 2024). Dostupno na: <https://metamorphosis.org.mk/wp-content/uploads/2024/06/media-monitoring-april-june-2024-8-cip.pdf>

Metamorphosis Foundation & OBCT (2025) Shadow Report on Media Freedom in North Macedonia. Dostupno na: https://metamorphosis.org.mk/en/izdanija_arhiva/shadow-report-on-media-freedom-in-north-macedonia

MFRR (2024) Bosnia and Herzegovina: Media Freedom in Survival Mode (monitoring report). Dostupno na: <https://www.mfrr.eu/wp-content/uploads/2024/01/bosnia-and-herzegovina-media-freedom-in-survival-mode-1.pdf>

Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine (n.d.) 'Nastavni plan i program o medijskoj i informacijskoj pismenosti spreman za pilotiranje u školama u BiH'.

Ministarstvo obrazovanja i sporta Albanije (2021) Draft National Education Strategy 2021–2026. Tirana: Ministarstvo obrazovanja i sporta. Dostupno na: https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/albania_draft_national_education_strategy_2021-2026.pdf

Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo (2022) 'Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo'. Dostupno na: <https://mon.ks.gov.ba/aktuelno/strategija-razvoja-medijske-i-informacijske-pismenosti-u-oblasti-obrazovanja-u-kantonu>

OSCE (2022) Assessment of Media Sector Needs in Bosnia and Herzegovina (assessment). Dostupno na: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/4/0/520148.pdf>

OSCE (2025) Advancing media and information literacy for an informed society: policy recommendations (Kosovo). Vienna: OSCE. Dostupno na: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/c/0/587873_0.pdf

Misija OSCE-a na Kosovo (2022) Inicijativat për Edukim Medial dhe Informativ (EMI) (overview). Priština: Misija OSCE-a na Kosovo. Dostupno na: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/9/544732.pdf>

Ostojić, V. (2024) Youth Study Montenegro 2024: navigating uncertainty amidst traditional constraints. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/21497-20241212.pdf>

RESIS Institut (2025) National Report: North Macedonia (Balkan Media Monitoring Project). Dostupno na: https://resis.mk/images/abut-us/PDF/Media_Sector_North_Macedonia_CLEAN_FINAL.pdf

Reuters (2025) 'Albania TikTok ban sparks debate over freedom of speech'. Reuters, 2. januar. Dostupno na: <https://www.reuters.com/world/europe/albania-tiktok-ban-sparks-debate-over-freedom-speech-2025-01-02/>

Platforma o vladavini prava/BIRN (2025) Digital Rights in the Western Balkans (sa poglavljem o BiH). Dostupno na: <https://balkaninsight.com/wp-content/uploads/2025/01/Digital-Rights-Violations-Annual-Report-2023-2024-1.pdf>

SEENPM (2025) The Future of the Media: Facts and Trends (Albania country profile). Ljubljana: South East European Network for Media Professionalisation. Dostupno na: <https://futureofmedia.seenpm.org/albania/>

SEENPM (2025) The Future of the Media: Facts and Trends (Kosovo country profile). Ljubljana: South East European Network for Media Professionalisation. Dostupno na: <https://futureofmedia.seenpm.org/kosovo/>

Državni zavod za statistiku (2024) Usage of information and communication technologies in households and by individuals, 2024. Dostupno na: <https://www.stat.mk/en/stat/economy-and-finance/science-technologies-and-information-society/usage-of-information-and-communication-technologies-by-households-and-individuals/usage-of-infuseholds-and-by-individuals-2024/>

UNDP (2024) A Guide to Media Integrity in North Macedonia. Dostupno na: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-01/media_integrity_guide_en_final.pdf

UNESCO (2020) 'UNESCO agrees with Ministries of Education of Albania and Sarajevo to pilot MIL in primary and secondary schools'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-agrees-ministries-education-albania-and-sarajevo-pilot-mil-primary-and-secondary-schools>

UNESCO (2021) '#SocialMedia4Peace – Pilot Bosnia and Herzegovina counters online disinformation and hate speech'. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/mil-curriculum-ready-piloting-schools-bosnia-and-herzegovina>

UNESCO (2021) 'New curriculum to pilot MIL in formal education in Albania'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/new-curriculum-pilot-mil-formal-education-albania>

UNESCO (2022) 'Piloting Media and Information Literacy in formal education in Albania: first phase finalised'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/piloting-media-and-information-literacy-formal-education-albania-first-phase-finalized>

UNESCO (2023) 'MIL curriculum ready for piloting in schools in Bosnia and Herzegovina'. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/mil-curriculum-ready-piloting-schools-bosnia-and-herzegovina>

UNESCO (2023) 'Media Literacy for primary schools in Montenegro'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/media-literacy-primary-schools-montenegro>

UNESCO (2025) 'UNESCO expands the integration of MIL in formal education across Albania'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-expands-integration-mil-formal-education-across-albania>

UNICEF North Macedonia (2025) Situation analysis of children and adolescents in North Macedonia 2024 (cijeli izvještaj, ENG). Skopje: UNICEF North Macedonia. Dostupno na: https://www.unicef.org/northmacedonia/media/16561/file/SITAN_2024_ENG.pdf

YouthWiki (2023) '6.8 Media literacy and safe use of new media – Bosnia and Herzegovina'. Dostupno na: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/bosnia-and-herzegovina/68-media-literacy-and-safe-use-of-new-media>

Mladi u medijskom ogledalu 2024 (izvori informacija za mlade i izloženost dezinformacijama). Dostupno na: <https://koms.rs>

The British Council is the UK's international organisation for cultural relations and educational opportunities. We support peace and prosperity by building connections, understanding and trust between people in the UK and countries worldwide. We work directly with individuals to help them gain the skills, confidence and connections to transform their lives and shape a better world in partnership with the UK. We support them to build networks and explore creative ideas, to learn English, to get a high-quality education and to gain internationally recognised qualifications. The Next Generation series is part of the British Council's commitment to exploring youth voice and choice. It aims to understand youth attitudes and aspirations, amplify youth voice and support better youth policymaking, to ensure that young people's voices are heard and their interests represented in decisions that will have lasting implications for their lives.

www.britishcouncil.org/research-insight

